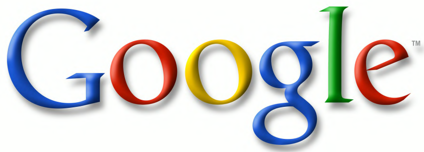




KÁLMÁN KIRÁLY

ÉS

JÓSEF CSÁSZÁR.

IRTA:

BENICZKY LAJOS.



PEST, 1858.

MÜLLER EMIL KÖNYVNYOMDÁJA.

Dorottya-utca 12. szám.

A HON LELKES LEÁNYÁNAK

SZÖGYÉNYI-BOHUS ANTONIA

Ő NAGYSÁGÁNAK

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

ajánlja

a szerző.

Előszó nélkül bocsátjuk közre e munkát: tartalmára bizván az olvasó fölvilágosítását a czél felől, melyet elénkbe tüzénk annak irásával.

Nézeteinknek minden előleges bonczolgatását mellőzve, csak annyit érintünk itt, hogy két külön korszakot szemeltünk ki a történetből, melyekben két nagy férfiú jelent meg a világ színpadján, hol mindkettő saját geniusa szerint, az emberi nem fejlődésének nagy drámájában müködött, szerepelt.

Távol vagyunk tőle Kálmán király és II. József császár életrajzát adni, vagy uralkodásuk korszakainak kimeritő történetét írni: csak oly képet szándékunk festeni, melynek megtekintése alkalmas legyen oly reflexiokat ébreszteni az olvasó lelkében, minők szükségesek a kijelölt korszakok világtörténeti eseményeinek és ezen események ok — meg okozatainak helyes fölfogására, megitélésére.

Kálmán király és II. József császár közti parelella, daczára, annak, hogy közel hat század választja el uralkodásaikat egymástól, daczára annak, hogy eszméik melyek által a társalmi és politikai átalakulást eszközölni törekedének, külön formákba valának öltöztöztetve;

mégis némi hasonlatosságot mutat, ha a korszakaikban uralkodó eszméket közelebbről és komolyabban fontolóra vesszük; és épen ez oknál fogva ily paralella alkalmas oly következtetésekre, mik a sötét jövőre egy kis világot deríthetnek.

Ha e nemű és irányu munkálatokkal járó szokásos formáktól eltérve, saját ösvényen haladunk, esedezünk egyszersmind a szíves olvasó előtt, ne itéljen fölöttünk, mielőtt ez igénytelen dolgozatott végig elolvasná.

I.

Hogy Kálmán királynak a világ-események színpadjáni megjelenését helyesen felfoghassuk, szükséges az uralkodását közvetlen megelőző időszakra is egy pillantást vetnünk.

Miután sz. István király halála után Magyarország a rend, tekintély és hatalom ama polczáról, hova bölcs intézményei által emelteték, részint Péter, Aba Samu, I. András, Béla, Salamon és Géza fejedelmek alatt gyakran meg-megújuló polgárháborúk, miknek veszélyességét a még mindég erős pogány felekezet pártütései növelék, részint az ez által előidézett és megkönnyített kül politikai beavatkozások miatt, majdnem a végveszély örvényeig sodortatnék: a megdöbbent magyarok Lászlót, a sokat igérő Árpád-ház fejedelmi sarját választották királynak Géza halálával 1077 évben.

Történetesen Lászlóban egyesítve valának mindazon szép tulajdonok, melyek által nemcsak az országot a végveszélytől de a polgárisodás és szellemi miveltség már gazdagon hajtott, hanem az imént mondott okoknál

fogva romlásnak indult csiráit a végenyészettől megmentette.

Lászlónak, ki halála után a szentek közé fölvéteték, igazán vallásos érzete és ismert igazság szeretete gyámolítva lőnek szép lelki tehetségeitől és elveinek tisztaságán alapuló jellem-szilárdságától. És noha korának előitéleteitől nem egészen ment, kevésbbé vala képes valami nagyszerü ujat teremteni, vagy nagyobb horderejű reformokhoz fogni mégis oly egyéniség volt ő., minőt a korviszonyok igényeltek a fölbomlott törvényes rend és bíztonság helyre állitására és a míveltségnek a hátrameneteltőli megóvására.

Hazai történetünkben László uralkodása mintegy végvárat képezett a megtámadott civilisátiónak; melynek sánczai alatt a már hanyatlásnak indult polgárisodás uj erőre és életre kapott.

II.

Foglaljuk össze most már röviden s csak fővonalokban magyarország társalmi és politikai állapotait, miként azokat László halála után hazánkban találjuk, de vessünk az Európa más népeinek viszonyaira is hatalmas befolyást gyakorló eszmékre is egy vizsga tekintetet.

A királyság ez időben nem volt korlátlan uralkodás hazánkban. A királyi hatalom körül volt írva ama szabályok által, mikre Álmos, vezérré lett választatásakor, mind a nemzet és közte történt alapszerződésben vagyis „szövetségben" foglalt sarkalatos törvényekre esküdött. Ezen törvények kötelezék a királyt az ország közdolgainak elintézésében a nemzet nagyjainak és zászlósainak

tanácsával élni ugy hogy ezeknek nem csak kötelességük de joguk is volt véleményüket kimondani, és a közügyek eldöntésében a király egyetértésével nézeteiknek érvényt szerezni.

De miután az említettem „szövetség" vezéreszméi folytán fejledező alkotmány szerint maga a nemzet a királyságot mintegy a jogelv erkölcsi képviselőjének tekinteni lassankint megszokta; miután a fejedelem nemcsak a kezdeményezés jogát gyakorolta a törvényhozásban, de kezében az igazság-kiszolgáltatás minden szálai központosultak, végre mivel az akkori nézetek szerint az igazság-szolgáltatás és a közigazgatás majdnem egy értékü fogalomnak tekintettek; a királyi hatalom ez által oly túlsúlylyal birt az ezen hatalmat korlátozó tényezők ellenében, hogy az ország koronkinti virágzása vagy hanyatlása, és a nem egyszer kifejtett bámulatos nemzeti erő vagy tanusított gyöngeség mindenkor csak az uralkodó fejedelem személyének jelessége vagy jelentéktelenségétől függött. És bátran mondhatjuk, hogy csak ezen körülményekben keresendő ama szüntelen az erő és gyöngeség, a haladás és tespedés közti ingadozásnak oka, mi e korszakot annyira jellemzi, hol a kezdet nehézségeivel tusakodó mívelődés számtalan ellenséges elemei csak mindig bonyodalmakat, zavargásokat és harczokat idézének elő, melyeket csak egy a kor előitéletein fölülemelkedett szellem: vagy a legügyesebb tapintatú szelídséggel kibékíteni, vagy a szilárd elhatározás erejével zabolázni képes vala.

Minthogy a keresztyén hit behozatala és az egyház ügyeinek rendezése után a buzgolkodó fejedelem a papi rendet első renddé emelte az országban és a főnemesség meg lovagrend jogaiban és kötelességeiben egyenlően

részesítette, — nincs mit bámulnunk rajta ha ezen testület a legtekintélyesebb világiakat is túlszárnyalta mindenben; kivált ha meggondoljuk, hogy az egészben ugymint egyes tagjaiban véve, a míveltség, erkölcsiség és értelmiség felsőbbségénél fogva nemcsak a nemzet és király közti közügyekbeni tanácskozásban, hanem nemzetünk gyakorlati életmezején is főtényezőjét képezé a mívelődésnek; mert szellemi felsőbbsége s befolyása, határozott tulsúlyt biztosita neki mindenütt.

Az akkori idők félszeg jelszava: „a papi rend tiszteletreméltóvá teszi a trónt, és boldoggá a népet,“ ugy hisszük nem igényel bővebb magyarázatot.

Szent István vala az, ki a hűbér behozása által e rendszer mivolta — és viszonyaival megismerteté e nemzetet; és noha e viszonyok szerintünk az egészre nézve mindig terhesek, — az akkori körülmények közt mégis alapul szolgáltak a föleszmélt nemzetiség öntudatának, önérzetének. Hűbérleveleket osztani, az az „adományokat tenni,“ mindenkor a király kizárólagos, másként fejedelmi előjogok közé tartozott; a hűbéresek kötelességeihez pedig, a hűbér-urának zászlóját követni.

Az ország fegyveres erejét a nemességen kivül a megyei banderiumok képezék, melyek szintugy kötelesek valának a király fölhivására fegyvert ragadni.

A királyi jövedelmek folytak részint azon ingatlan javakból, melyek a királyi várakhoz minden egyes megyében tartoztak ugy, hogy ezen jövedék két harmada a királyt és egy harmada megye grófját — főispányját — illette; részint különféle adóból, mint vásárvám, nyest, huszad, szarvasmarha, sertés, halászat, boradó, só és érczbányák haszonvétele és a bevándorlottak személy adójából.

Noha Kálmán király előtt különösen szabályozott adórendszer nem létezett, miből az ország igaz- és forgalombeli eréjét megitélni lehetne, mégis az akkori e tárgyra vonatkozó viszonyokat közelebbről tekintve, kitünik, miszerint már Kálmán uralkodása előtt, a föld-szöllő és bányamívelés rendesen és általán gyakoroltatott, hogy a kiviteli ugy mint közbenső és szállítási kereskedés üzeték; végre hogy a kézipar nem csekély elterjedésnek, a müvészet hathatós pártolásnak örvendeztek, és hogy a pénzügy ugy mint a sokadalom és vásár tartása szabályozva voltak.

A rabszolgaság alapjai részint a hadjogból részint a törvényekből magyarázhatók; és nyüge oly terhes korlátoltsággal járt mint e korban minden más europai államban. Kitünő e tárgyban törvényeink szigora. Ha fegyverköteles szabad magyar a királyi hadfelhivásnak nem engedelmeskedett, ha a pogány vallást nyiltan követé vagy a rablás és tolvajság büne bebizonyult ellene; a törvényértelmében rabszolgaságba volt ejthető.

A köz- és személybátorság tekintetéből léteztek oly rendeletek, melyekből az erkölcsi érzet szép előre haladására méltán következtethetni. Rágalmazók és hamis feladók elleni kemény törvények legszebb bizonyságot tesznek a nemzet jelleméről és azon utálatrol melylyel a magyar az aljas árulók és kétsztnü hírsugók irányában mindenkor viselteték. Az egyházi fegyelem szabályai és a házassági törvények, melyek sz. István és Kálmán uralkodása időszakából törvénykönyvünkbe jegyeztettek, iménti állitásunknak legkielégitőbb bizonyitékai.

A bevándorlási törvény igen ajánlkozó és szabadelvü volt, és azon őszinte vendégszeretetből vette eredetét,

mely a magyarnép maiglan híven megörzött jellemvonásinak egyike.

Eltérőleg más keleti népek szokásaitól, hol a férfiú a nő lealázásában keresi és helyezi emelkedését, önméltóságát: a magyar nő a férj jogaiban részesült és hasonló jogvédelemnek örvendett oly annyira, hogy a női becsület egyértékűnek tartaték az élettel.

Mint hódító a magyar szívesen megosztá szabadságát azon népfajokkal, kik vele frigyesültek vagy önként hódoltak neki; söt a bevándorlottakra is kiterjeszté azt később, ugy, hogy minden szabad honpolgár egyenlő törvényes jogokkal bírt.

Az itt csak futólag érintett társalmi és politikai állapotokból tisztán kitetszik, hogy sz. István uralkodása vagyis a keresztyén hit behozása idejétől I. László haláláig, tehát csak kilenczvennyolcz év lefolyta alatt a polgárisodás oly haladást tön magyarhonban, minővel más nemzet, fejlődése első szakában alig dicsekedhetik. És noha tagadhatlan tény, hogy az állam és egyház, az uralkodó és alattvaló, a hűbéres és rabszolgája közti viszonyokat illetőleg, az e korban uralkodó eszmék hazánkba is találtak utat, és belügyei rendezésére nagy befolyással voltak, mindamellett szigorubb vizsgálódás meggyőzhet mindenkit arról, miszerint alkotmányunk megtartá eredetiségét és a nemzet jellemének megfelelő alakját; habár nem egy idegenszerű galyacska oltaték az ép s életre való magyar törzsbe. *)

---

*) Meglepő főleg az, hogy ama törvények körüli fogalmak, mik a köz és magán polgárjogra; a királyi hatalom horderejére; az egyházi hatalom korlátozására vonatkoznak, és sz. Istvántól Kálmán uralkodásáig lefolyt időből törvénykönyvünkben foglaltattak sokkal tisztábbak valának: mint a mi-

Kétségtelen, hogy művelődésünk első lendületét a külföldnek köszöni; elismerjük, hogy a földmívelés, ipar, művészet és tudomány idegenek által honosíttatott meg hazánkban; és nyíltan rójuk le hálánk tartozását azoknak, kik olajággal kezökben megjelenve köztünk és letelepedve, az ismeret és tudás áldásos szövétnekével honfiaink szellemét tevékenységre gyujtották és lelkületét nemesítették, arra ébresztvén öntudatukat: „miszerint az emberi nem rendeltetése a tökélyesedés." Mindazonáltal teljes megnyugvással pillanthatunk vissza nemzeti életünk gyermekkorára, főleg ha ama száznyolczvankilencz éven tekintünk szét, melyek Pannonia elfoglalásától Árpád vezérlete alatt, sz. László haláláig folytak le, midőn a barbárnak nevezgetett magyarfaj nemcsak a mívelődés elég magas polczára emelkedék, de alkotmányos állami életét is oly szirárdul fejté ki, hogy az akkori európai államok sorában nem csekély tekintélynek és fontosságnak örvendezni lőn szerencséje a nélkül, hogy szeme elől tévesztené az Álmos vezér hitével is megerősített s további politikai fejlődésnek is alapjául szolgálandó „szövetséget." Sőt elmondhatjuk, mikép ezen „ázsiai vadcsorda" e korszakban a közélet mezején és mívelődés ösvényén bátran és következetesen haladt előre; midőn rajta Európa többi nemzetei mondhatnók majd tétovázva, majd ellenkező irányban mozogtak.

nőket ez időbeli s államilag meg tudományilag előre haladottab népeknél találunk. Állításunkat igazoltnak fogja ismerni mindenki, a ki nem a magyar törvény betűit de annak szellemét és irányát nyomozva; azon társalmi, vallási és politikai eszmékkel hajlandó lesz össóehasonlítani, mik Európa más népeinek törvényhozására a kilenczedik században határozott befolyást gyakoroltak.

III.

Magyarhon akkori állapotainak körvonalos vázlata után szükségesnek tartjuk azon eszméket is röviden megérinteni, melyek a közép korban Európa népeire leginkább gyakoroltak befolyást.

A személyes erőnek öntudata, a kedély mély ingerültsége, a magasztos eszmék iránti a lelkesültségig fokoztatott fogékonyság és ezen lelki állapotok hirtelen változása és elfajulása, valának mindannyi jellemvonások, mik által a középkor népei magukat kitüntették.

A daczos önbizalom érzete és a személyes szabadság féltékeny túlbecsülése okai lőnek a hübér eszméjének, mely rendszerré fejlődvén, az europai államokat elárasztá hadseregekkel, mire a mindig csatakész harczosok nem ismervén más törvényt mint az önalkotta becsületet, mindazokat, kik soraikba nem tartoztak ugy tekintették, és ugy bántak velők, mintha ha csak türni, szenvedni és engedelmeskedni lett volna rendeltetésük.

A születési arisztocratiának a hübér jogból felmerülő túlhatalma ellen magát védendő és rabszolgává sülyedni vonakodó néptömeg, a társitás eszméiben kerese némileg menedéket. Ennek folytán látjuk a városokat népesülni, polgáregyleteket és czéheket keletkezni szóval, az oszlatás szelleme, mi a hübér természetes iránya, ellentétét, az az a szövetkezés és a közügy érzetét ébreszté föl.

Mennél inkább hajlott a földbirtokos osztályt képviselő s nemesi rend a zabolátlanság felé és minden józan törvény kényszerétől makacsul idegenkedett, — annyival lázabb- ingatagabbak lőnek az állam kaposai; míg végre a kedves hübér-rendszar bősz ököljoggá el nem fajult

mi alatt hatalom és jog, erőtlenség és jogtalanság azonosnak tekinteték.

E viszonyok természetes következménye az lőn, hogy a születési aristokratia a katonáskodást tekinté egyedüli hivatásának és azt hitte mikép tiszteletet s dicsőségèt a harczmezőn kivül aratni nem is lehet. Megvetvén tehát a tudományt és művészetet, nagyravágyása és törekvése netovábbját csak a testi erők kifejtésében helyezé; oly ügyességet tartván csak fontosnak magára nézve, mely a physikai győzelemre nyujt biztos kilátást.

Míg ekkint a nemesi rend mindinkább a tudatlanságba sülyedt, addig az ipar, kereskedés, művészet és tudomány a városok intézményeiben kerestek és találtak is menedéket, mi az utókor örökségeül tekinthető.

Mindenekelőtt az egyesités és szövetkezés rendszere tartatott egyedüli fegyvernek az ez időkorban elhatalmasodott rendetlenség ellen, ugy hogy alig akadunk egyhivatásu s gondolkodásu emberekre, kik szorosabb összeköttetésbe nem léptek és az egyesülés czáljainak sikere tekintetéből bizonyos rendszabályokat nem alkottak volna.

E viharos időviszonyok, hol a kard éle a jog érvényét bitorolá, alkalmul szolgáltak oly intézmények életbe léptetésére, melyek által a városok falai közé vonult ipar művészet s tudomány védelmet nyertek; azonban a félénk gondoskodás és szigor, mely fentartásukra fordíttatott csakhamar a czéh-korlátoltság, a testület szükkeblűség szellemével járó „rendfalóságra" és a bevett szokás bálványozására vezettek; már pedig a szellem szabad fejlődésének terhesebb bilincse nincsen, mint a szertartás igája, mint a fennállónak vak tiszteltetése, — mert ott minden haladási, minden javitási szándok a létező

rend megtámadásának tekintetik s minden megfontolás nélkül kárhoztatik.

A középkor vallás buzgalma eredményeiben oly tényeket mutat fel miknek lehetőségét a századok bölcselete tüzénél érlelt jelenkorunk észjózansága fölfogni nem képes. A felbuzdult ifjak és hajadonok ezrei életük virágában a zárdák komoly falai közé vagy rideg magányba vonultak vissza, hol kedvük telt oktalan testi s lelki sanyargatások közt leélni napjaikat. Ezrek zarándokoltak el túl a tengereken több száz mértföldre, hogy az ur sirjánál olvasóval kezükben „miatyánkat" mondhassanak. Végre egyik emberkortul a másikig száz meg százezrek odahagyván békés tüzhelyüket és kardot meg keresztet ragadván, harczra keltek, hogy Mahomed tanitványait megfosszák a szentföld birtokától.

A kedélyek ez áhitatos és ábrándos odaengedése noha igen alkalmas vala a nyers erők és vad erlkölcsök szelíditésére; mégis rövid idő alatt tulélte magát a czéljai felé szilaj nyomulása miatt s legott azon vakhítre csapott át, melynek a legtürelmetlenebb fanatismus lőn gyászos eredménye. Ez utóbbi legszebb feladatának ismerve a szellemnek minden szabad mozdulatát, ésszerü nyilvánulását tüzzel vassal üldözni és ez utón minden haladást a babona békóiban századokon át fogva tartani.

A középkor sajátszerü és az uralkodó eszmékkel igenis megegyező tüneménye vala a l e v e n t e s é g.

Oly időkben, midőn csak az erő és tett bir érvénynyel, az ábrándos lélek fogékonynyá válik különczségek és mystikus dolgok iránt; és annyival inkább megkapja az ember kedélyét, mennyivel inkább oly dolgok józan észszel föl nem foghatók.

Az egyház iránti hódolatnak eszméje, a láthatlan világ és jobb lét utáni esengés és küzdés, mely elfajulásában, a tulságoskodás, ábrándosság s vakbuzgalom által nyilvánult, eredményezték a leventei szellemet. Keletkeztekor ugy látszék, hogy a leventeség egy eszményképet akarna valósítani, de ferde fejlődése folytán tükörré vált, melyből a kor minden bűne és erénye sugárzott vissza.

Ezen a küzdelmek s tettekben jeleskedő korszakban, különösen a nagyok és hatalmasok tudatlansága s az anyagi élet-üzlet nem ismerésének eredetüket köszönik főleg: dölyf és erőhatalom, szerelem és odaadás, lelkesedés és áhitat; durvaság és kegyetlenség, önzés és önkény, nélkülözés s lemondás, tudatlanság s babona, önámitás és az életnek tulságosan költői nézelme, különösen pedig a leventeség, melynek hivei az életet, a szerelem s harcz, az ünnepi fény s vallásos gyakorlatok, a bőség és szükölködés közt tölték; és az egész intézményt átlengő mysticismussal egyetemben e korszak túlköltői irányának adtak tápot.

A sejtelem s titok, mi a középkori szerelem-dalnokok müveiben annyira szerepel: a leventeség hőskora költészetét kiváltképen jellemzi. A politikai intézmények pedig az e kor társalmi viszonyainak bélyegét híven viselik magukon.

A középkori népeknél melyek mar némileg rendezett államokat képeztek mindenütt a hübér rendszerrel találkozunk, mit ugy képzelhetünk magunknak, mint concentricus gyürüket, hol az egyik a másiknak befolyása alatt állván, a souverainitás mint közös gyúpontja körül forgott. És habár ezen szervezet, az önzésre fektetett szabadság szelleméről és a főhatalom elleni hajthatlanság-

ról ismeretes; ezen időszakban alkalmasnak bebizonyult is a nép egyes osztályaiban rejlett erők szálait a hatalmasok veszélyeztetése nélkül az uralkodó kezében játszani: mindazonáltal maga a szervezet és az országlási rendszer is nagyon szenvedett az engedetlenség és lázadás hajlama által, ugy, hogy az állam e rákfenéje annál jobban terjedett el, mennyivel inkább a hűbéres főurak belátták, hogy nem annyira ők függnek a fejedelemtől, mint inkább ez tőlük.

Ezek után könyen következtethetjük, miszerint oly szervezet nemcsak hogy minden észszerü kormányalkat létrehozását, de a honpolgár, a haza fogalmának fejlődését is képes vala gátolni; mert minél jobban szaporodott a hűbéresek és hűbéreltek száma mely az állam egyedüli tényezőül ismerteték el; annálinkább háttérbe szoríttattak az ezen rendszeren kivül álló néposztályok, mig végre egészen feledékenységbe jutottak. A tizedik s tizenegyedik században más alattvalói kötelességet nem ismertek, mint azt mely a hűbér viszonyaiból volt származtatható; ugy hogy az egész országot ugy lehete tekinteni, mint egy hűbéres hadnépet. E mellett a hűbér-ura s hűbéres felőli fogalmak is gyakran fölcseréltettek; a ki hűbéres vagy főur, az az vazáll nem volt; az honpolgár sem volt, és nem létezett törvény mely őt a legdurvább önkény ellen is védendette vala.

A városok ellentétei lévén mindenben a földbirtokos nemesi rendnek az ingó javakban, főleg az iparban s kereskedésben birták és gyüjtötték a vagyont, melyre hatalmuk- s biztosságukat is épitették. Ez oknál fogva, a földbirtokon alapuló hűbér-szellem természetszerü ellenei majdnem szüntelenül nyilt ellenségeskedésben és harczban állottak vele.

Ezon folytonos viszálkodás, részint a hatalmas egyesek, részint az egész hűbéres testület és a vagyonosságban mindig gyarapodó városok közt, oda vitte a dolgot, hogy a városiak önlétük biztosságát, csak a nemesi rendtőli teljes elkülönözésben vélték találhatni: már pedig a testületi és osztályi átkos szellemet nevelni és táplálni misem képesebb, mint az elkülönözés ösztöne. Mi csoda tehát, hogy a hűbéres főur, megtagadván a röghöz kötött alatvalójától minden emberi méltóságot, őt megvetéssel illette; hogy a dúsgazdag városi patriczius hasonló megvetést éreztetett az egyszerü kéziparossal vagy szegény müvészszel? Csoda-e ha azon mezőn mely legalkalmasabbnak tekinthető a közügy- és honpolgár magasztos eszméinek megfogamzására és növelésére, csak a szükkeblü nyárspolgárság burjánya fejlődék ki és diszelge?

A középkor első felének szakadatlan villongásai és harczai közepette általában azt látjuk, hogy a fejedelmek folytonos ellentétben állottak a hűbér rendszer lényegéből szükségkép keletkezett osztályokkal, melyek az uralkodó és a nép közt egy két hegyü ék gyanánt foglaltak helyt. — Ezen viszás helyzeteknek és küzdelmeknek más eredménye nem is lehetett, mint az, hogy az államok jó vagy bal sorsa mindenkor azon egyéniségek képességétől volt föltételezve, kik történetesen azok élén állottak. Ha birtak elegendő erővel s ügyeséggel, a főhatalom központositása ellen törekedő elemeket féken tartani, és az ekkint a belviszonyokra gyakorlott visszahatás által, a külső megtámadtatások ellen is kellő erőt kifejteni, — ez esetben az oly előnynyel biró, bár kezdetében jelentéktelen állam a legröyidebb idő alatt roppant és félelmes hatalommá fejlődék; de szintoly sebesen sülyedt varázsolt

nagysága tetőpontjáról ellőbbi jelentéktelenségébe mihelyt azon egyéniség, mely oda emelte, az események színpadjáról eltünt és nem találtaték senki, ki helyét azonnal méltólag betöltse. Azért látjuk, hogy a középkorban nem egy, a nagy férfiak által mintegy teremtett félelmes hatalmu államot, mely miután egy emberkor tartama alatt a politikai láthatáron ragyogott és bámulatra ragadta volna el az emberiséget — egy éjen át nyomtalanul eltünni, mert lényegét senki sem fogván föl, tartósággal sem bírhatott.

Nagy Károly rövid ideig tartó világuralma legbívebb képe az általunk rajzolt kor állapotinak. Való ugyan, hogy ezen uralom a keresztyén „Egység“ eszméjét fölébreszté, egy hierarchicus fejdelem uralkodása alatt, és az ujra feltámasztott római császárság védelme mellett. Ez egység eszményképe azon jogfogalomban vélte nyerhetni megtestesülését; hogy csak a római császár, mint a világi főhatalom nevezhet királyokat; — hogy csak a római pápa, mint az egyház feje és az isten vélt helyettese a földön, az ekkint nevezett uralkodókat, méltóságukban megerősítheti, a koronával és az uralom egyébb jelképeivel megajándékozhatja s elismerést szerezhet számukra. De ezen, az állam és egyház kölcsönösségét ekkint magyarázó eszme is, noha az akkori közvéleménynyel megegyezett: nemsokára a világi s papi hatalom közt heves és tartós összeütközésekre szolgáltatott ürügyet, mikben Európa minden keresztyén fejedelme kisebb nagyobb mértékben vön részt, minek aztán az lett a következése, hogy a főhatalom természete, állandósága és gyakorlata felőli amugyis ingadozó nézetek végkép összezavartattak.

Az állami főtényezők ezen erőszakos küzdelmei közt és az innét származott zavarok miatt, csak harczias fejdelmeknek sikerülhetett belül tekintélyes, és a külföld irányában tiszteletreméltó állást foglalni el : de annál nehezebb volt a fegyveres erővel kivívott előnyeket polgári intézmények által biztosítani, szóval szilárd s tartós rendet alkotni : mert a hűbéres urak sehogy sem akartak megbarátkozni azon nézettel, mely szerint a törvény feladata lenne, az egyesek akaratát korlátozni, és a közjó érdekében némely személyes jogokról lemondani : ugyanis megkedvelvén az önérdeket gyámolitó személyes szabadságot, és ösztönileg sejtvén, hogy igaztalan rendszerüknek veszélyesebb ellensége nincsen, mint czélszerü törvények által előidézett és ápolt közszellem.

Egyik másik vitéz fejdelem a legönkényesebb eszközekhez is nyulhatott a terveinek biztositására szükségelt haderő előállitásában, sőt a vazallok támogatására is bizton számolhatott, ha győzelemre, hóditásokra vezette őket; mert a hűbér rendszer mindig csak a csatatéren erősödött; de mihelyt e pályát elhagyva a politikai reformok utjára lépett, hogy a fegyver szerzeményeit a törvények által védje és tartsa meg; azonnal elszigetelve sőt imént a harczban készséges és hódoló — most ellene csatakész vazalokkal szemközt találta magát.

Az állam szervezete szükségkép föltételezi, hogy a honpolgárok összes vagyonából, a törvény által meghatározott méltányos arányban egy tőkeerő teremtessék, mely az államgépezetet mozgásba tarthassa és a megakadást lehetetlenné tegye. Oly tőkeerő, mely csak igazságos és szabályszerüleg kezelt adórendszer utján kiállitható, a középkor elején vagy végkép hiányzott, vagy oly alapokra olt fektetve, hogy az állam szükségeire kellő

költségek csak az alkalmilag nyitott kutforrásokból lőnek merítve, mik legtöbbnyire akkor apadtak ki; ha a pénzerőnek legégetőbb szükségessége állott be. Az állam életereinek ilynemű fogyatkozásai a szükség óráiban, nem egyszer oly zavarba és függő helyzetbe hozták a fejedelmet, hogy ez alig tudott magán máskép segíteni, mint némely királyi jogok és kiváltságok osztogatása, vagy oly rendszabályok alkalmazása által, melyek midőn az egészre nézve nem valának fölötte nyomasztók, mindenesètre az egyesek hatalma gyarapításának kedvezők söt elkerülhetlenek voltak egyszersmind, hogy az állam a fenyegető veszélytől, megmentessék.

Minél mélyebben ereszkedünk az akkori társalmi és politikai állapotok vizsgálódásába, annál jobban meggyőződünk arról, hogy egy oly status felőli fogalom, melynek alkotmánya és igazgatási rendszere minden egyes polgárt azon öntudatra vezeti, miszerint van hazája, van a törvények biztos védelme alatt álló szeretett hona, melyért mint embernek és honfinak vérrel s életével áldozni édes kötelessége, ha mondjuk, hogy oly status felőli fogalom itt ott koronkint föl is merült, mégis az igénybe vett erők aránytalansága által, mely erők összevágó együttműködésétől épen az állam polgári élete és épsége van föltételezve, már első csirájában elfojtatott.

Jól rendezett közügy hiányában keresendő főleg az ok, hogy azon korban a hóditási és bitorlási szellem annyira lábra kapott, és a legitimitásról, természet-, s népjogról minden józan fölfogást halomra dönte. S bár mint nyomozzuk valamely állandó jogelv irányát, vizsgálodó tekintetünk nem találkozik vele sehol a középkor első felében: ellenben minden lépten nyomon indulatos

erőszakoskodással, mely a polgárisodás zsenge csiráit mindenütt kiméletlenül összetaposta.

A középkor viszonyainak iménti rajza ugy hisszük elégséges arra, hogy meggyőződjünk, mily sulyos helyzete volt kiváltkép a tizennegyedik században oly uralkodónak, ki a kor előitéletein felülemelkedve, oly reformokra törekedék, miknek szelleme és iránya az uralgó nézetekkel ellenkezett, horderejük pedig az élő nemzedék felfogási tehetségét fölülmulta.

Ezeket előre bocsájtva, átmegyünk most már a kitűzött tárgyunk első felére.

IV.

Oly korszakban, melyben a testi erő, fegyverbeni jártasság s vitézség, fejedelmi termetű külsőséggel párosulva, az uralkodók legkitűnőbb tulajdoninak ismertettek, alig sejté valaki, hogy Kálmán igénytelen s torz alakja oly lelki erőt rejt magában; miszerint ő szellemi felsőbbségénél fogva a kortárs nemzedéknek, mely csak a külsőségben keresett tiszteletre vagy megvetésre méltót, minden erejét s tehetségét hatalmába ejtendi s azon tervek kivételére használandja, melyek szerint a hon javát előmozdithatónak vélte.

Kálmán eredetileg papságra volt szánva, s a néptől ezen rendeltetése és a tudományok iránti szeretete miatt „Könyves Kálmánnak" hivatott. Ezen hajlamánál fogva és azért hogy még az édes atyja életében a vörös Oroszország fejdelme ellen Svatopluk segítségére vezénylett hadjárata meghiusult, nem nyujtott semmi kilátást, hogy oly jeles hadvezér váljon belőle, mily nagy törvényho-

zónak, tudománya s fölvilágosult elméjénél fogva bebizonyult.

Mindjárt uralkodása kezdetén 1095 igen fontos események vették igénybe kitünő tehetségeit. Zounimir Horvátország királya, sz. László sógorának halála után a horvát főurak föllázadtak az özvegy királyné ellen. Kálmán unokabátya, sz. László, nővére jogait védendő sereggel szállta meg Horvátországot s legyőzvén a lázadókat, urává lőn a Kulpa vizig terjedő területnek, melynek s az özvegy királyné védelmét Álmos herczegre bizta. Az özvegy királynénak nemsokára bekövetkezett halálával Horvátország László király kétségtelen birtokába került, ki ezen tartományra is kiterjeszté a magyar alkotmányt s Álmost eddigi kormányzót Horvát királynak azon föltétel alatt nevezte ki, hogy ez mindenkor a magyar korona uralmát ismerje el. Ugy lőn Horvátország a magyar koronának hübére, védtartománya 1091-ik évben.

Alig hunta be László király szemét, már is Péter, a meghalt Zounimir rokona pártot ütött Álmos ellen számos lázadókat gyüjtvén lobogója körül. Álmos nem birván elnyomni a pártütést, jogait s igényeit Kálmán királynak engedte át, Rámát kapván kárpótlásul.

Kálmán jól felkészült sereggel rontott be az országba s legyőzte a pártütőket, kik a győztesnek, mint királyuknak, mégis hódoltak. Horvátországnak az anyaországhozi kapcsoltatása után, Kálmán minden figyelmét Dalmátország viszonyaira fordította, hol a keleti császárok a Normannok előnyomulásainak ellentállani nem igen birván, ez oknál fogva e tartományt a velenczei köztársaság védelme alá bocsájták bizonyos mérsékelt adófizetés feltétele alatt. De Velencze sem birta a harczias Norman-

nok ellen megoltalmazni Dalmatiát. Az e kedvező körülményt fölhasználni igyekvő Kálmán alkudozásokba lépett Velenczével, a Normánnokat megverte, s a tengerparton fekvő Biográdot — mai Zárát — elfoglalta, több meghóditott tengerparti várost uralkodását elismerni kényszeritette, fölvevén Dalmát király czimét.

Kálmánnak e dicsőséges hadjáratai alatt, melyek által Horvátország a magyar koronának lőn kapcsolt része Dalmáthon meghóditva s ekkint a magyar birodalomnak tengerpart szereztetve: a clermonti egyházi zsinat keresztes háborut határozott a hitetlenek ellen 1096-ban a szentföldnek visszahóditása czéljából.

Már a piaczenczai gyülekezetben el volt határozva Lászlót a keresztes had parancsnokságával megkinálni, ki az ajánlatot el is fogadta. Most ezen had legtekintélyesebb vezérei azt hitték, hogy Kálmán király, unokabátya fogadását teljesiteni és a keresztes hadat saját tetemes seregével növelve, annak fővezérletét fogja elvállalni.

Kálmánnak azonban sokkal tisztább fogalma volt az uralkodói hivatásról, semhogy saját népe javát szeme elől tévesztené. Gondoskodék is arról, tudván hogy erős, következetes s a nép jellemének megfelelő kormányzatra legnagyobb szüksége van a magyarnak, melynek befolyása és a czélszerű törvények védelme alatt lesz csak lehetséges kormányzása alatti népeiben szunnyadó szellemi, s anyagi erőket fölébreszteni és áldásosan tovább fejleszteni.

Azért tisztelettel utasitá vissza a fővezéri méltóságot, ugy vélekedvén, hogy népe javára sikeresen munkálhat itthon; ellenben mint a keresztes hadnak parancsnoka csak a szerencse szeszélyének tenné ki magát s birodalma sorsát.

De mivel nagyobb része a keresztes hadaknak csak Magyarországon keresztül juthatott rendeltetése helyére Kálmán meg nem tagadta tőlük a szabad átvonulást, ha az ez iránt történt egyezkedésekhez képest érkezésüket az ország határain bejelentve, az egyesség-szabta átvonulási uton haladnak és az abban megállapított föltételekhez mindenben alkalmazkodnak. Ezen határozatok pontos megtartása esetére megigéré, hogy az átvonuló seregek az országban minden élelmi szérekkel az előre szabott ár kész fizetése mellett rendesen fognak elláttatni.

A keresztes had vezérei irányában elvállalt kötelezettségnek Kálmán király mindenkor megfelelt, ha ők is a feltételeket megtartották; de valahányszor a keresztes sereg, feledve nemes hivatását, rabolva s dúzsölve dult szerte az országon a helyett, hogy a czélba vett harcz sikerének biztositására kimélte volna az időt és erőt, az őrködő király mindannyiszor erélyesen lépett fäl fegyveres erővel, hogy a rendetlenség, s erőszaknak elejét vegye és a katonai fegyelmet ismerni nem akaró egyes keresztes csapatokat megzabolázza.

Még az itt emlitett események Kálmán jelenlétét az országban és vigyázatát igénybe vevék, az alatt követség utján Roger siciliai gróf Busilla leánya kezét kérette meg, mit elnyervén, az egybekelés ünnepét a sátrak alatt egybegyült Magyarok békés táborában megülte 1097 évben.

Házassága után az országot utazá be; részint hogy saját szemeivel győződjék meg mint kezeltetnek és tiszteltetnek az ország törvényei; részint hogy öntapasztalat utján ismerkedjék meg a népélete, s szükségeivel; hogy adatokat és ismereteket gyüjtsön, mik alapján a már régebben tervezett s észleletei nyomán elméjében meg-

érleltetett törvény-reformot sikerbiztosan életbe léptethesse.

E dicséretes és czélszerü nyomozás és vizsgálódás után Fehérvárra hívta össze az alkotmány értelme szerint magyarhon rendeit, előterjesztendő nekik bővebb megfontolás végett öntapasztalata eredményeit. De mielőtt ezen üdvös alkotmány-revisiohoz fogott volna, Svatopluk orosz fejdelem követei jelentek meg nála, fegyveres segedelmet kérve tőle Wolodár prszemiszliai herczeg ellen, Kálmán ezen kivánatnak engedve, fegyverre szólította a nemesség egyrészét és egyes megyei zászlóaljakat is rendelt ki. A segéd sereg nyolczezer harczosból állott, és János nádor vezérlete alatt kelt át a Karpátokon. Kálmán néhány püspök és zászlós ur kiséretében követte a sereget.

Az oly szerencsés előzményekkel megkezdett hadjárat, a magyar sereg teljes megveretésével végződék a Szan és Wagrusz folyók közti erdőségen.

E váratlan és súlyos csapás után is Kálmán magasztos lelke előbbi szándokánál maradván, sőt megerősödött általa ugy, hogy most kettőztetett igyekezettel fordult az alkotmány javitása nagy s dicső munkájához. Az egybehívott alkotmányozó országrendei valósággal 1100-ik évben összegyültek, hogy a király indítványai fölött tanácskozzanak.

Ez országgyülésen a sz. István és sz. László minden helyes és czélszerü törvényeik vagy helyben hagyattak, vagy az idő viszonyaihoz alkalmazólag modosítva világosabban határoztattak meg.

A király által javasolt uj törvények, főleg az államgazdászati tárgyakra, az igazságszolgáltatásra, és a tulajdon biztosítására vonatkoztak. Különös figyelmet for-

dított az egyházi fegyelemre, azt rendelvén, hogy pünkösd utánni első hétben a sz. háromság ünnepe tartassék meg. Ezek után a zsidók és keresztyének közt fenforgó kereskedelmi viszonyok szabályozásáról igen czélszerüen gondoskodott.

A tizenegyedik század végével örvendetes híreket kapott Kálmán a szentföldön viselt keresztes háboru iránt; jelesül Jerusalem elfoglalásáról Bouillon Gottfried vezérlete alatt. De nemsokára e hirek vétele után az ottani viszonyokról alaposabban értesült Palaestinából visszatérő Fulbertus apát által. Bouillon meghalt, s vele együtt a keresztes-had igazság-szerető s józanabb részének reményei is sirba szálltak. A különböző keresztény hitfelekezet egymásközti viszálkodása keleten, az uj palestinai királyságnak erőtlensége, a kereszteshad erkölcsi feslettsége; a roskadozó görög birodalom reménytelen helyzete valának világos előjelei annak; hogy a minden erőmegfeszités, és áldozatra kész európai kereszténység eszközeiből kimerül s elégtelen lesz a kitűzött czélok kivivására.

Mind ezen körülményeknek higadt megfontolása s szemügyre vétele csak ismét arra birták Kálmán királyt, hogy ő a szerencse és dicsőség csábjainak ellentálljon és semmitsem koczkáztasson azon a mezőn, melyen a világiak és papok egyaránt a földi és mennyei javakat lelkiismeretlenül a sors szeszélyeinek kitették. E szerint előbbi határozataihoz híven, megengedte ugyan egy uj majd kétszázezernyi seregnek az átmenetet az országon, de megkeresését, a harczban részt venni, visszautasitá, arra forditván minden igyekezetét, hogy a Horvát, és Dalmátországban kivivott előnyöket tovább folytassa és biztositsa, mely igyekezetének oly egyesség lön az ered-

ménye, melynél fogva a spalatroi érsek Crescentius köteles volt őt Horvát- s Dalmátország királyának megkoronázni.

Nemsokára ezen ünnepély után a királyné meghalálozott, mely csapás Kálmánt uj házasságra lépni kényszeríté.

Azonban Predszlava a kiovi nagyherczeg leányában nem igen szerencsés választást tett. Predszlava oly rendetlen életü volt, hogy egy hó multával az egybekelés után Kálmán a királynét a törvényszék elébe idéztetni kénytelenitetett, hol büne bebizonyulván, a birák őt a házasságtörők büntetésére itélték el, mely szigoru itéletet azonban a király számüzetésre változtatván, Predszlavát atya udvarába küldötte vissza. Rövid idő mulva számüzése után a királyné fiut szült 1105-ben. E fiunak Boris volt a neve, ki Kálmán halála után vak Béla ellenében mint trónkövetelő lépett föl.

A velenczei köztársaság által Jádrában, egyik tengerparti városban támasztott zavarok Kálmán jelenlétét Dalmátiában szükségessé tették. Jádrának hosszúra nyult ostroma végre arra birta a polgárokat, hogy késznek nyilatkoztak, Kálmán bizonyos feltételek alatt, királyokul elismerni, melyeket Kálmán elfogadván, a béke megköttetett. Kálmán a városba bevonul, hol főur gyanánt elismertetvén, hódolattal fogadtatott. Kálmán éles eszénél fogva jónak látta a lakosságot inkább okosság és mérsékeltség által maga részére megnyerni, mint csupán fegyveri erővel szenvedőleges hódolást kicsikarni, mely csak kedvező alkalomra vár az igát ismét lerázni.

A jádrai polgárok irányában tanusított mérsékeltség azonnal következménydús vala, mert Veglia, Cherta s Arba szigetek, mikép a többi tengerparti városok is u. m.

Abszoras, Annona, Kliffa, Szwardova és Szebenico önkéntes hódolatokat ajánlották.

A szükséges intézkedések és szabályozások megtétele után, mik egyrészről a dalmát tengerparti városok szabadságait és igazait tárgyalták, más részről Magyarhon kereskedésének biztositására s előmozditására valának irányozva, nemcsak mint Horvát- és Dalmátország királya, de mint az adriai tenger ura is tért vissza magyarhonba, hol pápai követség várta a hatalmas férfiut.

Kálmánnak ugyanis többnemű az egyházi dolgokra vonatkozó reformjai Rómában elégedetlenséget gerjesztettek, minek következtében Paschatis pápa oly helyzetben látá magát, mely egyház uri hatóságának Magyarhonbani hathatósb kiterjeszkedését igényelte. A pápa követei ennek nevében a következő követelésekkel léptek föl: hogy Magyarhonban ezután papi házasság meg ne engedtessék, és hogy az ország érsekje a püspökök fölötti jogairól, ugy a király a püspökök kinevezési jogáról mondjon le. Miután pedig Kálmán ez iránt a sz. István királytól, a magyarországi keresztyénség alapítójától öröklött ősi jogára, kiváltságára hivatkozott volna s azt nyilatkozá, miszerint azt bár ki ellen meg is óvandja, a pápai követek követeléseikkel alább szálltak, melyek azután oda módosíttattak hogy a király azon szokásról, melyszerint ő a kinevezett püspököket a gyürü s pásztori bot általadásával uri jogba igtatni szokta, mondjon le," mi Kálmán részéről teljesittetett is.

A pápai követség elutazta után a király országos zsinatot hivott össze, hogy ez előbbi, az egyházra vonatkozó intézményeit vizsgálja keresztül, határozza meg körülményesebben, vagy tágitsa az idők kivánsága szerint. Ötvenhat czikkely közt huszonnégy várakozásának

megfelelvén, ezeket az ország rendjeinek egyetértésével törvényes erőre emelte.

Ugyanazon határozmányokat, melyek az egyháznak Magyarhonbani organisatiójára megalapíttattak, Horvát- és Dalmátországra is kiterjesztette, hol a papság minden jogaiban és kötelességeiben a magyar clerussal azon egy categoriába helyeztetett.

Mig Kálmán király Horvát- és Dalmátországban működött, Álmos azon törte fejét, hogy bátyját megbuktassa s Magyarhon uralmát magának megszerezze. Álmos, ki a veszély idején Horvátországra való jogait Kálmánnak engedé által, a vész elmulta után a király megrontására forralt terveket. Szándékának kivitele tekintetéből tehát Németországba V Henrik császárhoz utazott azon reményben, hogy oly fejedelem, ki saját atyját fosztá meg a koronától és őt halálig üldözé, gonosz terve valósitásában segédkezét tőle meg nem tagadandja. Henrik császár azonban épen oly ovatos volt mint gonosz és elvetemült; tartott Kálmán okossága-, erélyességétől, és jól ismerte Álmos gyávaságát és tehetetlenségét. A császár Álmos ajánlatát nemcsak hogy visszautasítá, hanem arról Kálmánt is értesité, ki bátyjának Németországbóli visszatérte után csak azt tanácsolta: hogy jó népe kormányzatát Rámába ne hagyja egyedül helytartója szeszélyének kitéve.“

Azon reformok, miket Kálmán a közigazgatásban és igazságkiszolgáltatásban keresztül vitt és azon szigoruság melylyel az ezen reformból származott törvények fentartattak, nagy elégedetlenséget szültek azoknál, kiknek jól rendezett állam és az ezzel szoros kapcsolatban levő szigoru igazság-kiszolgáltatás azon okból nem tetszett, mert csak a rendetlenség és zaboláltlanság uralma alatt hitték személyes szabadságaikat tágithatni s a népre gya-

korolt nyomás által magokat magasabb polczra emelhetni. Ime sok követőt számláló párt Álmosban azon személyességre talált mely szándékának kivitelére neki legczélszerűbbnek látszott. Azon esetre, ha hogy sikerülne a szellemdús Kálmánt, — ki erős kézzel vezeté a státuskormányt és nem egyeseket, vagy kiváltságolt néposztályt tartott szem előtt, — a tróntól megfosztani s arra a gyáva, tehetetlen és hitszegő álmost emelni, — akkor a Kálmán király által az országnak adott állami rend is mellőztethetnék, és az ország rögtön azon középkori szomoru helyzetbe hozathatnék, mely egyeseknek tulajdonitá a jogok összegét, mig a terheket mind csak a nép vállára veté. Ime párt Álmost választotta vezérül és Magyarország északi vármegyéiben forrongást szándékolt előidézni, mi csakugyan nagy mértékben sikerült is.

Kálmán, e mozgalomról értesítve, szokott gyorsasággal seregével Várkony előtt megjelent, az ellenségnek a Tiszáni átkelését gátolandó ott szemközt Álmossal ki a tulsó parton ütötte föl táborát, hadba szállott, hogy az ellen további mozgalmait szemügyre vehesse. Kálmán, bár biztosan győzelemre számolhatott, a harczot mégis kerülte, jól tudván, hogy bár a legigazságosb ügyért ontott polgári vér mégis mindenkor csak a győző terhére szokott rovatni. Néhány nap mulva a lázadók átlátván, miszerint a tettleges harcz csak vérontást és teljes megsemmisitésöket vonandja maga után, alkudozásba kivántak ereszkedni. A király megbecsátván a lázadóknak, Álmossal kibékült.

Álmos erre bátyja beleegyezésével Svédhonba utazott, ott Ingelburgát, Ingo svéd király leányát nőül veendő. Visszautazása közben Lengyelországban meglátogatta a fondorkodásairól akkoriban ismeretes III. Boles-

law királyt, kinél emberére talált, midőn a magyar koronára való igényeinek törvényszerűségéről őt meggyőzni törekedett. Boleslaw tehát megengedte Álmosnak, hogy Lengyelhonban zsoldosokat szedjen, kikkel azután Magyarországot megtámadhatja.

Ezen sereggel, melyhez még néhány elégedetlen magyarországi főnemes csatlakozott, Álmos egy pár éjszaki vármegyét szállott meg és egész abaujvárig hatott, mely vár előtte azonnal hódolt is. E helyről Álmos Kálmán királyt trónvesztettnek nyilatkoztatta s saját magát mint annak utódját. Azonban Abaujváron túl nem terjeszkedhetett, mert nemsokára a mindenkor harczkész Kálmán e vár falai előtt állott. Az országnak majdnem valamennyi püspökjei és nagyjai hadaikkal a király táborában voltak; és Álmos belátta, hogy nem számithat már oly párt segélyére s ragaszkodására, mely a király által a Tisza partján tanusított nagylelküsége és mértékletessége által legyőzetett s hogy csak azonnali s feltétlen alávetés által mentheti meg magát a végveszélytől. Álmos a gyávák szokása szerint, szerencsében tulcsapongó s a veszélyben félénk, nem átallotta embereit és követőit elárulni, miszerint maga számára kegyelmet nyerhessen. Felkereste tehát a királyt táborában és ettől bocsánatért esdeklett. Kálmán ez izben is megbocsátott neki s Álmos követőinek is kéretlenül teljes bünbocsánatot adott, sőt, mi több a Lengyelországban táborzott haderőt is bántatlanul küldötte hazájába vissza. Ezután Álmos békében maradt mindaddig, mig neje Ingelburga fiut szült neki. Ez az Álmos lelkében szendergő becsvágy dämonát ismét felébreszté, de minthogy a király nagylelküsége által az elégedetlenek fejéül már nem tekintethetett, azt határozá, kogy gyilkosság által viendi keresztül azt, mi nyilt

harczban soha sem sikerülendett neki. Felkérte tehát a királyt, hogy a dömösi egyház és prépostság ünnepélyes beszentelésére jelennék meg, — ott egy a Bakonyban tartandó vadászat alkalmával akarván a királyt meggyilkolni. Azonban e terv is elárultatott Kálmánnak, Álmos gaz szándokát megvallván, ismét kegyelmet nyert a királytól, a nélkül azonban, hogy Kálmán nagylelküsége által bosszúvágya lefegyvereztetett volna. Saját nemtelensége érzetében s gyülölvén a derék királyt, nemsokára ismét Kálmán ellen és pedig tanuk jelenlétében fenyegetéseket kezdett szórni; de belátván mégis vigyázatlansága lehető következményeit, Magyarországból kimenekült, Henrik német császár udvaránál keresendő oltalmat, kit aztán ismét Magyarhonbani becsapásra buzdított.

A császár nem azon szándokból, hogy Álmost Magyarország trónjára emelendi, melytől Kálmán megfosztatni czéloztatott, hanem csak hogy Álmos képzelt jogából maga számára szerezhessen előnyöket, biztositotta az utóbbit fegyveres segélye felől. Ezért Németország hada fegyverre szóllittatott, és Morva meg Cséhország herczegének Szvatopluknak nevezetes pénzbeli adósság azon feltétel alatt engedtetett el, ha hogy Magyarországba berohan, mihelyt a német sereg Pozsonyig hatott.

A tett intézkedés nyomán Henrik és Álmos seregeiket Ausztrián keresztül Pozsony elé vezették, Szvatopluk pedig ugyanazon időben hadával a morva határt lépte át és Trencsin és Nyitra vármegyékbe csapott.

Bár a veszély nagy volt, az Kálmánt még sem találta készületlenül; a császár a királyi számos sereggel a Duna jobb partján találkozott, hol a magyar sereg neki az átkelést elzárta. Más részről egy második magyar had is utban volt, a Vág folyam tulsó partját biztositandó s

Szvatopluk herczeg mozdulatai fölött őrködendő. Kálmánnak ime kiszámitott mozgalma által Nyitra, Trencsin és Pozsony vármegyék csak egy része került az ellenség kezébe. E csekély kiterjedésü s hegyes vidéken azonban Álmos és a császár hadai nemsoká tarthatták magokat; az élelmi s hadi szerek fogyni kezdtek s ragadó betegségek által az ellenséges sereg majdnem egészen semmivé tétetett. Mikor a császár végre négybeti ostrom után az erős, hadiszerrel, eleséggel és katonai erővel kettőleg ellátott vár bevételét lehetlennek látta, alkudozásokba ereszkedni kénteleníttetett; miszerint már tizedelt seregének elvonulását biztosithassa.

Ezután a császár, Álmos és Kálmán király összejövének, a béke pontjait elhatározandók.

A császár, ki seregének szabad visszavonulása engedélyezésével megelégült, hadával Magyarországot elhagyta, Álmos pedig a majdnem gyengeségig engedékeny király által ismét teljes bünbocsánatott nyert. A császár visszavonulása után Szvatopluk Magyarországot azonnal odahagyta, azonban seregének tetemesb része Kálmán csapatai által tönkre tétetett.

Álmos, hogy ismėti meggyaláztatását az egész ország színe előtt viselni ne kéntelenitessék, Jeruzsalembe vándorolt. A szent földről azonban még gonoszb szándokkal és lélekkel tért vissza. Magyarországba visszatérte után nemsokára alkalmat talált oly czimborákkal szövetkezni, kik a nyilt harcz veszélyétől visszarettentek ugyan, de a gyilkolás bünétől nem irtóztak. Urosz, Vatha és Pál grófok, kik a király kegyét érdemök szerint elvesztették, voltak Álmos herczeg társai; s ezek a királynak legelső kedvező alkalommali meggyilkotatását elhatározták. A gaztettnek teljesitése előtt öt nappal

azonban az összeesküvés fölfedeztetett, és Álmos a három gróffal együtt Vizsegrádon tömlöczbe vettetett.

De már ekkor a király türelme is megszakadt és most jónak látta, a törvénynek szabad menetet engedni. A nádor tehát az összeesküvők fölött itéletet hozandó Visegrádra utazott, hol Álmos és a nevezett grófok saját vallomásaik és törvény-szabta rend folytán halálra itéltettek. Kálmán azonban könnyen megközelithető lelkületének igen megfelelőleg és ismét irgalomtól áthatha, kegyelem utján a törvényszabta igazságos itéletet zsarnoksági tetté változtatta. Álmos és a három büntárs gróf a halálbüntetéstől fölmentetett ugyan, de mind hárman szemök világától megfosztattak. És ez írtóztató büntetésre Álmos herczeg ártatlan fia, Béla is itéltetett. Kálmán ugyan, nemesb indulata folytán azt parancsolá, hogy az ártatlan fiunak megbocsátassék, de a kegyelem szózata késő érkezvén, az ártatlanságon is véghez vitetett kegyetlen s ocsmány tett.

Azon eszme, hogy valamely törvényes büntetés önkényes tett által nem súlyosbíttathatik a nélkül, hogy az igazság lábbal nem tiportatnék, és a fejedelem kegyelmi szava minden méltóságától megfosztatnék, Kálmán király korában még ismeretlen vala. Az Álmos és a három grófra kimondott irtóztató büntetés e szerint Kálmánt nem igen nyugtalaníthatta, mert gaztettök nagysága csakugyan fátyolt vont a büntetés kegyetlenségére. Ellenben a szeme világától megfosztott ártatlan fiu nyomorképe, Kálmánra nézve a szemrevetés és lelki mardosás tárgya maradt; mert itt az igazságtalanul elkövetett kegyetlenség, elhamarkodott gaztett által nem vala kimenthető.

Ennek természetes következménye az volt, hogy az eddig oly igazság szerető király egy ily tett után mely a

király saját jogelveivel homlokegyenest ellenkezett, maga-magával meghasonlott; gyenge, a nyugodt lélek által eddig fenntartott életereje szünni kezde, mig végre tartósb fejfájásnak áldozatul esett. Kálmán király 1114 évben halt meg 18 évi kormányzás után, mely honi történetünkben az ezen időszak alatt hozott törvények szelleme által kitünő helyet foglal el.

V.

Kálmán uralkodásának e rövid történeti vázlata megismerteti őt mint jeles törvényhozót, államférfiut és hadvezért. Most mindenek előtt egyes nevezetesb törvényeit akarjuk taglalni, hogy azoknak szellemét kitüntessük.

Az őskor népei majdnem minden kivétel nélkül ugy vélekedtek, hogy oly esetekben, melyeknek való- vagy valótlanságára nézve a bizonyitékok hiányoznak, maga az isten nyilatkoztatja ki csodái által az igazat és valót. E nézetnél fogva mindazok, kik ellen bizonyos büntett gyanuja fenforgott, oly cselekedetekre lőnek kénszerítve melyek nekik rendesen ártottak; oly vádlott, vagy gyanus pedig, ki a rámért tényvizsgán ártalom nélkül ment keresztül bünteleńnek, ártatlannak nyilatkoztaték. Miután ezen eljárás jó, vagy bal sikere, egyes ritka eseteket kivéve, mindenkor azoktól függött, a kik az előkészületekkel voltak megbízva, elképzelhetjük, mily tág mezeje nyilt itt a csalás, és álnokságnak. A keresztyén hit behozatala után következő istenitéletek divatoztak leginkább Európában: a tüz- és vízpróba, a szentelt falat, az urvacsorája és a gyászpad itélete. A megszilárdult hübérnek, dicsmagzatján az az a leventeségen kivül volt még

szülöttje t. i. a párbaj, mely szerint a legyőzött bűnösnek ismertették.

Magyarhonban is érvényre emelkedtek az istenitéletek a keresztyén hit elterjedésével, és sz. László király volt az első, ki azokat törvényeseknek ismerte el. Rendeleteinek I. könyvében a 28-ik fejezet ekkép hangzik: A tűz- és víz-itélet mindenkor három fedhetetlen és meghitelt tanu előtt lészen eszközlendő, kiknek tanusága a vádlott vétkessége vagy büntelensége fölött dönt és határoz.

Ezen törvényből világos hogy a fönntebb érintett istenitéletek visszaélései nálunk, az itéleti párbaj kivételével, mely maig is a most divatozó eljárás szerint és formák mellett mint becsületbeli párbaj magát fenntartá, — csak a tűz, és vizpróbára voltak szoritva.

Az istenitélet eszméje, mely a legfensőbb lényben mint az igazság forrásában, helyezett bizalomból vette eredetét és azon hit, miszerint a Mindenható oly esetekben, melyekben az emberi észnek nem sikerül a vétekre vont fátyolt fellebbenteni; csoda által világosságot terjesztend el és büntetendi a vétkest; a 10-ik században már oly mértékben vett erőt az embereken, hogy a törvény valamely határozata által már nem nyomathatott el, oly időben, mikor babona, vakhit és csalás; több más esztelen szokás tekintélyét még sokáig fentartotta.

Kálmán tehát igen helyesen itélt, midőn oly törvényt alkotott, mely az istenitéletet nem szüntette meg, hanem gyakorlásának csak bizonyos határokat szabott. Decretumai I könyvének 22-ik czikkében imez foglaltatik: A tűz- és vízpróba gyakorlását nem engedjük meg különbség nélkül mindegyik egyházban, hanem csak ott, hol püspökségek és prépostságok találtatnak.

Ha már most László törvényét, mely csak a tűz- és vizpróbának tulajdonita törvényes erőt, Kálmánéval összehasonlítjuk, első pillanatra látni fogjuk, hogy bár ama visszaélést, mely a nép által az istenbeni megbizakodásban gyakoroltatott egészen meg nem szüntette is, a próba tettleges kivétele körül mégis lényeges változást tett akkor, midőn annak gyakorlását és használatát oly helyekhez köté, hol a püspök vagy prépost nagyobb tekintélye a csalást legalább részben elmellőzhette. Azonkivül az által, hogy az azelőtt az összes egyházakra kiterjesztett istenitéleti jog most megszorulást szenvedett, eleje vétetett annak, hogy mindenütt és bár mikor az isten igazságával gonosz játékot üzni lehetett. Az isten igazságában helyzett megbizásnak erkölcsi alapja ezáltal rövidséget nem szenvedett és szemfényvesztők, kik az ég csodáival a század tudatlanságára speculáltak, ez alkalmat a csalásra elvesztették.

Ha Kálmán király, meggyőződését követve, ekkép szólott volna : „Nem kellenek többé istenitéletek“ — mi leendett ennek következése? Az hogy a mi előbb törvényszerüleg és nyilvánosan üzetett, most a titok fátyolába burkolt volna és a törvény üres malaszt leendett: a király pedig a közvélemény által istenkáromlónak kiáltatott volna ki.

Ha Kálmán nem magát az előitéletet támadta meg, hanem annak oly határt szabott, mely további terjeszkedésének gátot vetett, akkor épen azt cselekedte, mi hasonló esetben a reform utján oly időben vala elérhető, hol még azon alapok, miket a felvilágosodás alig látható hajnala nyujtott, a majdnem korlátlanul uralkodó babona s vakhit ellen mit sem eszközölhettek. Hibás vélemény az, hogy csak a nagyban lehet a nagy férfiut megismer-

ni; mert oly egyes vonások is, melyek a közönséges ember figyelmét kikerülik, sokszor az idő viszonyaiban mélyebben beható szellemre nagyobb világot vetnek, mint fényes tettek, mik a közfigyelmet gyakran csupán azért veszik igénybe, hogy a dicsőség palástja ama tettek által okozott károkat eltakarja. Hogy Kálmán király az isteníteleteket a 11-ik században nem véglegesen szünteté meg, hanem azokat csak bizonyos határok közé szoritotta, azt bizonyitja, hogy oly kitünő tulajdonnal birt, mely a régi s ujabb idő legtöbb törvényhozóinak hiányzott, t. i. mérsékelést a reformban! A népet, melynek törvényt szabott, nem ugy gondolta magának mint annak az ő nézete szerint lennie kellene, hanem ugy, a mint az valósággal volt.

Kálmánnak egy második törvényét, mely az isteníteletek rendezése fölöttivel kapcsolatban van, decretumai I. könyvének 57-ik czikkelyében találjuk, hol ez mondatik: „Boszorkányokról, melyek nincsenek, szó ne legyen.“

E tárgy közelebbi vizsgálása mutatni fogja, vajjon mi birta Kálmánt arra, hogy az isteníteleteknek alapul szolgáló eszmét kimélje, és hogy a boszorkányokról szóló törvényeinek csak negativ tartalmat adott.

A boszorkányság az őskori magiának egy elfajult és elrontott ága. Media és Perzsia vala főkép azon mágusok hazája, kiknek tanait, ugy látszik a későbbi népek örökölték. Elfajulása előtt a mágia imez alapon nyugodott: „Az ember, magasb szellemi eredeténél fogva, oly lelki tökélyre tehet szert, mely őt saját lénye s a kül-természet fölötti urává teszi.“

Azon alapeszme, melyből a mágusoknál a tett és müködés kiindult, saját természete megismerésében, és

a szellemnek az anyagi működések fölött gyakorlott uralmában gyökerezett, a szellemnek imez fensősége s az ebből eredő életteljes ige hatalma által a mágusok kényszeritő, vagy bontó erővel működtek a szellem és anyag terén; és az ige hatalma volt azon fegyver, melylyel mint a világosság hű bajnokai a sötétség országa ellen küzdöttek, harczoltak; ekkép az ember védőji s nemtőji gyanánt tünvén fel. Ez értelemben későbbi időben Pythagoras és más bölcsészek is, kiknek tanai a gondolkodók közt különös oskolákat, sectákat képeztek, mágusok valának. Miután azonban mindaz, mi az emberi képzelő tehetséget fokozza, s a hitbeni túlságosság által az ész erejét gyengiti, időmultával csalás eszközzé válik, — a mágia fogalma is, mely azelőtt főleg a természeti erők működésein alapult, megváltozott, s lett belőle haszonlesö csalás, szemfényvesztés; a mágusok pedig hamis és veszedelmes csalókká fajultak el, kik bájitallal, holtak idézésével, jóslatokkal, igézéssel, alakváltoztatással és a tudatlanság egyéb eszközeivel az emberek hiszékenységét különféle rosz czélokra zsákmányolták ki.

A bűvészet később a pogányságból a keresztyén világba jött által; és itt az ördög, és ennek befolyását feltételező hit hozzájárulása által uj alakot nyert. Azt hitték ugyanis, mikép az ember az ördög- és gonosz szellemek segitségével képes magának hasznot és előnyt, másoknak ellenben kárt és megrontást okozni.

Mennél sötétebb vala a középkor és mennél kevésbé voltak képesek az emberek a mindennapi jelenetektől eltérő természeti tüneményeket maguknak megmagyarázni, annál mélyebb gyökereket vert ama hit a nép életében; mig végre az egész kort ragadta meg. De különös tünemény az, hogy épen akkor, midőn a bűhit legna-

gyobb fokát érte el, az ugynevezett boszorkányok ocsmány serege kezdte el gonosz játékát űzni, mi által aztán a büvészek tekintélyöket majdnem egészen elvesztették. Ez alig értelmezhető máskép, minthogy a nő érzékenyebb és szenvedélyesebb lévén a férfiunál; ennél fogva a csalódásnak is jobban enged, mig végre a csalást, mit másokon elkövetett, maga is elhiszi. A boszorkányok szilárd hite, miszerint ők az ördög segitségével rendkivüli dolgokat vihetnek véghez, a mesterségök vélt csalhatatlansága, végre azon hiedelem mintha az ördögöknek tettleges befolyása lenne reájok; szemfényvesztő játékoknak oly látszólagos hitelt kölcsönzött, mely az időkor babonás hajlamára való hatást el nem téveszthette.

A mondottakból kiviláglik, hogy az istenitélet fogalma az ég igazságában helyezett vallásos bizalomból keletkezett, s e szerint csakugyan tiszta erkölcsi eszmén alapult: mig a boszorkányság a szellemi tévelygés csodaszülöttjének tekintendő, melyszerint az ördög és a gonosz szellemek egyes emberekkel szövetkeztek és ezeknek természet fölötti erőt kölcsönöztek.

Ezen, természetökre nézve egymástól egészen különböző fogalmak hatásaikban is különbözők valának.

Az istenitélet gyakorlata a tömegre nézve nem vont erkölcstelenitő következményt maga után, miután az itt csalás és álnokság által véghez vitt törvénytelen gyilkolást (Justizmord) az emberek fel nem fogták; teljesen meglévén győződve a nép, miszerint az isten csodája által nyilvánult isteni igazság csak a vétkest sújthatja: mig ellenben a bübájosság és boszorkányság már magában az eszmében erkölcstelenségek és rosszaságok valának s csupán létezésök által is az emberiség gonosz indulatait felgerjesztették, a mikor aztán következmé-

nyeikben az emberi nem jólétét, egészségi állapotát, s magát az egyes embert is tönkre tették.

Azon körülmény, hogy a boszorkányság bűne fölött többnyire az istenitélet rémképe hozza határozatait, a középkor e két nyavalyáját legjobban jellemzi, a midőn az emberiség ama vélemény által tartatott bilincsben, hogy a legfelsőbb lény mindenható ereje az igazságnak valamely csudálatos nyilvánitása által fog megerősíttetni s az ördögnek az emberrevaló befolyása semmivé tétetni.

Abból mit a babona e két neméről mondottunk, kiviláglik; hogy a 11-ik században az istenitéletek teljes mellőzése vagy végleges eltörülése a nép erkölcsi s vallásos érzetét bántotta s őt azon megnyugvástól fosztotta votna meg, melyet az isten igazságában vetett bizalomból merített; mig ellenben a boszorkányság és ördöngösség elnyomása, a nélkül, hogy ez által valamely vallásos érzet csorbulást vagy megbántást szenvedne, csak a csalók seregét teendette tönkre, mely nyomasztó lidércz gyanánt feküdt az emberiségen.

Kálmán király tehát az idő viszonyainak helyes fölfogása által vezettetve cselekedett akkor, midőn az istenitélet gyakorlását ártatlanabb formában, talán mint a kor szükséges baját fennhagyta, a boszorkány-pert ellenben egészen eltörülte. Ha az istenitéleteket rendező törvénye egyedül állna, azt lehetne talán következtetni, hogy nem combinatio által vezettetett erre; de ha a boszorkány-pert eltörülő rendeletét közetebbről vizsgáljuk, azon meggyőződést nyerjük, hogy az nem vak eset, hanem az időkor fölötti mély és beható tanulmányozás müve s gyümölcse vala.

Lehetlen azt hinnünk, hogy oly férfiú, ki a 11-ik század elején imezt mondta: „Boszorkányok fölött, me-

lyek nem léteznek, itélet nem mondathatik", csodákban hitt volna, melyek a hiányzó jogbizonyságot a vádlott vétke vagy ártatlansága iránt pótolták volna.

— Ha tehát az istenitéletek gyakorlását megszorította is, mégis másrészt fontos okok arra birták őt, ezen itéleteket mint az időkor kinövéseiben rejlő szükséges roszat még fenntartani. S annál inkább bámulandó Kálmán bölcs tapintata mellyel a következményekben a nép erkölcsiségének nem annyira ártalmas előitéletnek ott, hol ennek hatása legroszszabb volt, bizonyos határt szabott, midőn a boszorkányság, az erkölcsi feslettség ezen szülöttje ellen kérletlenül fellépett.

Azt mondottuk fenntebb, hogy a boszorkányság többnyire istenitélet által vizsgáltatott és büntettetett meg, s valóban e téren az utóbbi legnagyobb alkalmazást nyerte, míután itt a kor babonája a legtöbb áldozatot követelte; itt Kálmán csakugyan legerélyesebben lépett föl ellene, mikor azon szózata által, hogy „nincsenek boszorkányok" az istenitélet alkalmazásának okát egészen megszünteté.

Egy más bizonysága annak, hogy Kálmán korabelieinek gondolkozási módját helyesen fogta föl, törvényeinek egyszerü, pontos és n e g a t i v szerkezetében rejlik.

Oly korban, hol a tudatlansággal együtt járó szellemi lustaság vakon a traditióhoz kapaszkodott: oly bizonyitási okokkal, mik uj eszmékből származtak s ekkép a multban támaszponttal nem birtak, öröklött előitéletek ellen harczolni nem lehetett. A legvilágosabb bizonyitványokat, melyek a boszorkányság lehetősége ellen felhozattak volna, a gyakorlati esetek egész seregével czáfolták volna meg, mik bár ugyan az ész itélőszéke

előtt meg nem állták, már annál fogva is mélyebben hatottak volna a tömegre, mert a csodák iránti vak hitet nem sértették meg. Sulyosb repressiv törvények által, mik halált mondandottak azok fejére, kik a boszorkánysághoz szitnak, a bajon még kevésbé lehetett volna segiteni. Hiszen ama sok kivégeztetés, mely Kálmán király trónraléptéig a boszorkányokon egész Európában elkövettetett nem más eredményt szült, minthogy azok kicsapongását, kik gonosz szellemekkel társaságban lenni mondattak, vagy kik ördöngösöknek lenni állittattak, a fanatismus oly fokára emelte, mely által ők a legnagyobb veszedelemmel és kínnal szembe szállottak s mely őket arra birta, hogy csalásaikat és ravaszságukat makacsul védelmezték, ugy annyira, hogy varázsnokok, bűvészek és boszorkányok az elámitott tömeg előtt mint valódi vértanuk tünnek föl.

Oly korban, midőn az ész okai a balitéletek megczáfolására elégtelenek valának és tulszigor a bajt még nevelte volna, Kálmán a legbiztosb utat s módort választá, azt mondván: hogy büntettek fölött, melyek nem is léteznek, a biró itéletet nem mondhat. A boszorkányságnak leplezetlen megvetése a fanaticusok és csalók seregét mintegy nevetségessé tette; holott ezelőtt a nekik tulajdonitott erőnek a törvény részéröli elismerése által jelentőségük és befolyásuk a tömeg irányában még növekedett. Végre, ha az érintett törvény a boszorkányság által előidézett társalmi bajokat nem is mellőzte el egészen, mégis azon nagy előnynyel birt az e tekintetben a 16-ik század végéig életbe léptetett rendeletek fölött, hogy az ártatlanok nagy tömege, kiket az uralkodó babona s vakhit boszorkányoknak és varázsnokoknak bélyegzett, annak már nem eshetett áldozatúl, hiányozván

a biróságnak az alkalom, a kor őrültségét birói itélet által az elismerés és érvény bélyegével látni el.

Többek talán nevetségesnek és haszontalannak fogják tartani, hogy sokat beszéltünk oly tárgyról, mely mindjárt első pillanatra sokkal csekélyebbnek látszik, mint hogy szellemi nagyságra s az idő viszonyainak helyes megitélésére nézve történelmi alapúl szolgálhatna; nézeteinknek tehát több hitelt adandók, az olvasó figyelmét a következő adatokra vezetjük.

Kálmán király uralkodása után négy századdal, 1484 évben VIII. Innocenczius pápának egyik bullája által a boszorkány-per Némethonban formaszerüleg gyakorlatba hozatott, és egy 1489-ik évben a hatóságnak engedelme mellett megjelent ily czimü könyv „Malleus Maleficarum" az ezen pernél követendő eljárást meghatározta. Sem a tudományoknak a 15-ik és 16-ik századbani ujraszületése, sem azon szellemi megrázkódtatás által mely Európát a reformatio idejekor régi nyugalmából felzavarta, a mélyen gyökerezett boszorkány-hit nem irtatott ki, főleg azon oknál fogva nem, mert a törvény részéröli elismerés; miszerint csakugyan létezik boszorkányság, ezen hiedelmet a nép tömegénél mindinkább megerősítette. Bajorországban Landshutban 1756-ik évi april 2-án egy tizennégy éves lányka „mert az ördöggel közösült, embereket megbüvölt és időt jósolt" — lenyakaztatott és teste elégettetett. Két évvel ezen eset előtt szinte Bajorországban egy tizenhárom esztendős leány, mert boszorkánynak itéltetett, ugyan a fentebb érintett büntetést nyerte; és 1780-ban Glarusban (Schweicz) hasonló történt. Csak 1515-ik évben, tehát Kálmán uralkodása után 420 esztendővel később történt, hogy Piaczenczában bizonyos Poncifilius álnevü férfiu lépett föl a boszorkány-

per ellen, ezt követte Wier vagy Weier József, kit közönségesen Piscinusnak is hittak, 1556-ban; végre Spee nevü jezsuita 1631-ben. Azonban főleg Becker Boldizsár Hollandiában és Tomasius Keresztély Halléban valának azok, kik a 17-ik században irataik által, melyekben a korukban a boszorkányság fölött uralkodó nézeteket megtámadták, a babona e nemének lassankinti kiirtását előkészitették. E hit azonban csak a 18-ik században szünt meg a míveltebb osztálynál, és még korunkban is a köznépnél itt-ott mutatkozik.

Ha már most ezen adatokat, miket a tények nagy sorából meritettünk, összefoglaljuk és tekintetbe veszszük azt, hogy csak hat század multával Kálmán uralkodása után sikerült, a felvilágosodás szövétnekével a babonának e sötét rémképét eltávolítani, — mily nagyszerü szellemi világosságot vetend azon a 11-ik században hozott törvény: „Boszorkányokról melyek nincsenek, szó ne legyen" oly férfiura, ki hét századdal ezelött oly eszmét pendített meg, mely csak napjainkban tehetett szert teljes elismerésre!

Közönséges hiba, melyet sok különben kitünő történetiró is elkövet az, hogy oly eszméket és az ezek által előidézett eseményeket, melyek menykő gyanánt csapnak le az előitélet és bevett szokásra; melyek vakítnak vagy gyujtanak, rémülést vagy romlást és pusztitást okoznak a hatásaikban mutatkozó feltünő nagyszerüség miatt csalhatlan támaszpontokul tekintenek, és e szerint a felvilágosodás vagy gondolkodásmód, a tudatlanság vagy vakhit mely bizonyos korban jelentkezik, vagy végre azon egyén szellemi nagysága fölött, mely ama az egész kort mozgásba hozó eszmét életbe léptetésé, okoskodnak, itélnek.

A nagyszerű és tiszteletet parancsoló nem mindenkor valódilag nagy is: mikép a szembe nem tünő, csekély dolog nem mindenkor parányi és jelentéktelen, bár ha első tekintetre ugy látszanék is.

A hatalmas, győzedelmes és nagy Napoleon a szerény, és szembe nem tünő Fultont ábrándozónak és tervkoholónak tartotta, és mégis a gőzerő által mozgásba hozott Fulton-féle kerék hihetőleg többel járult a tudományok, művelődés és ipar felvirágzásához, mint Ausztorlitz, Wagram és Jena vérborította harczmezei.

Napoleon lángesze Európát megrendítette s uj állami rendet hozott létre, eszméi azonban túl nem élték őt; és nem hatásaiban, műveiben, hanem csak az emlékezetben áll még fen nagyságának mintaképe. Fulton egész világrészeket örök időre hozott egymáshoz közelebb.

Ily eszmék és események mik csak feltünésök által vakítnak és megvesztegetnek, felületes megitélése gyakran hibás következtetésekre, és a csudálkozás, melylyel a szembetünő dolognak és fényes eseménynek adózunk, sokszor tévútra vezet; mi által azt kellőleg nem méltatjuk, mit csak az okok és következményeknek mélyebb kutatása által foghatjuk fel tisztán, alaposan.

Ha valami kitünő művet, például egy drága porczellán díszedényt, szemlélünk, csodáljuk a művész talentumát, szorgalmát és tudományát, ki a műnek tökélye és szépsége által melylyel azt kiállítá mintegy megveszteget bennünket; — holott ily mű nézésekor igen kevesen fognak emlékezni oly vizsgálóra, ki midőn egy állat nyomaira akadt a földrétegben, azon meggyőződést nyerte, miszerint a földet, mely lágy állapotában a reá nehezedő test nyomát felvette és a megmerevítés után meg is tartotta, a kéz és viz segitségével akármily alakba hozni s a

tűz ereje által kényszeríteni lehet ezen alakot meg is tartani; hogy azt mondjuk, oly eszmét fogott fel, mely az embert a művészet utján fokonkint addig vitte előre, mig hatalmában állott, oly művet teremteni, mely a szemlélőt csudálkozásra ragadja. Ha továbbá fontolóra veszszük azt, hogy azon szerény gondolkozó, első sikerült kisérletével mily nagy ajándokkal lepte meg az emberiséget, mi véghetlen csekélynek fog látszani azon általunk csudált művész, ki művének minden fénye és pompája mellett, csak az eredetinek másolatát nyujtotta nekünk, oly eredetinek, melynek feltalálójára most talán már senki sem gondolkozik.

Kálmán király decretumainak második-könyvében a fentebb felhozott törvényen kivül még háromra találunk, melyek határozatai világot nyujtanak a felől, hogy mely szempontból fogta fel Kálmán a zsidók állását a keresztyének irányában a 11-ik században.

Hogy e részben kellőleg tájékozhassuk magunkat, azon okokat szándékunk nyomozni, melyek a zsidóságot a köznépkorban megvetés, önkény és kegyetlenség tárgyává tették.

A héber tan alapeszméje imez: Jehova az egyedüli isten, ki maga mellett más isteni lényt nem szenved és az igazi istennek valamely kép vagy idom általi előtüntetését kárhoztatja, ki saját népének királya, s nemzetét papok által kormányoztatni kivánja. Ez által azon törvények, melyek a héber nép cultusát, állami szerkezetét és igazságszolgáltatását, végre az erkölcsi s egészségi rendeleteket illették, isteni tekintélylyel és maradandó érvényességgel birtak, mely utóbbi azon törvényeknek az idő kivánatai szerinti változtatását s igy minden ferformot tökéletesen kizárt.

Az ezen tanból következtetett alapelvek az emberi természet érzéki s erkölcsi igényeiből származván a hébert arra utasiták; hogy a körülményesen és határozottan megszabott, az élet legcsekélyebb napi részleteire s a társalmi meg házi viszonyok minden ágaira kiható rendeletek és szabályok szerint cselekedjék. Ezen törvények egy szigoru szertartási rendszert alapítottak meg, mely alkalmazásában, ezer meg ezer kisszerü szokás által az érzékekre hatott és egészben véve jelképét képezé egy örök, áldozatok, imák és tisztitások által szüntelen megujitandó isteni szövetségnek, mely cselekményről cselekményre, főleg pedig a népe mennyei királya szolgálatába serény munkásságra készteté híveit. Ezen isteni szolgálat körüli eljárás és a törvények megtartása fölötti felvigyázás, egy az állami főhatalommal felruházott főpapra volt bizva.

E tan szerint megtiltatott továbbá a zsidó népnek más népekkel elegyedni és akármily más idegen erkölcsöt, szokást fölvenni, vagy istent tisztelni. A zsidó állam theocratiai rendszerénél fogva, más szomszéd népektől elválasztva, önállólag és szabadon álljon fel, — ez vala az alap-törvény kívánata.

Ez Mózses törvényhozásának fő elve, mely ha bár itt-ott az egyptusi müveltségnek vonásait sejteti is, mégis azon igyekezetet világosan árulja el, hogy általa a zsidó népet az Egyptusiak szokásai s erkölcseitől elvonja s őt politikai s vallásos önállóságra emelje. S tekintve az akkori időt és keletkezésének körülményeit Mózses törvénye, Solon és Lykurg dicsőitett törvényeit; mi az alapelvek sajátságát és nagyszerüségét, továbbá a helyes következetességet és hatást meg tartamot illeti, végre,

mi leghangosabban szól mellette, az igazi emberiségre nézve sokkal felülmulja.

Vizsgáljuk most már azon okokat, melyek a héber tan lényegének lassankinti enyészetét hozták magukkal, habár a tan formáit maiglan is fenállani látjuk.

Azon kép, melyet az őskori világtörténet az ázsiai óriás nagyságu monarchiákról előtüntet, nagyszerű eseményekben dúsgazdag. Irtóztató néperők, egyes hóditók által mozgásba hozva, harczolnak a világ uralmáért; nemzetek elenyésznek, óriás nagyságu városok eltünnek a föld felületéről; hatalmas dynastiák emelkednek és buknak és a gyakran kábitó gyorsasággal virágzásnak indult civilisatio, alig érve öntudalmához, máris az összeroskadó birodalmak romjai közt leli sirját.

Ily a világot megrázkódtató események közepette, hol hatalmas hoditók a legkorlátlanabb önkénynyel határoznak a meghóditott népek sorsa fölött; pusztította el Nebukadnezar Jeruzsalemet, a zsidók országát, rabigába hajtván Mózses népét a babyloniai fogságba, honnét csak Babylonnak Cyrus által történt elpusztitása után 586-ik évben Krisztus előtt tért vissza honába.

A Cyrus engedelmével visszatérő zsidók uj államot alapitottak, melyet Jndaeának neveztek el; Jeruzsalem ismét felépült, Mózses, a történetirók és prophéták iratai összegyüjtettek; a szentirás kritikai kidolgozására s magyarázására 120 tudós által nagyszerű zsinagóga, és oskolák alapittattak. De mindezen intézetek törekvések és erőtetések a valódi mozaismust mégsem léptethették ismét életbe; e törvényhozásnak szelleme más időben és más viszonyokban vette eredetét; a Judaeában letelepült uj zsidók csak a régi tanbetüjéhez ragaszkodtak és magyarázásánál szőrszálhasogatásokba ereszkedtek, miket a baby-

loniai fogságban a chaldaeusoktól tanulták el, mire a demoralisatio Jerussalemben mély gyökeret vert.

Ez hosszu fogságuknak természetes következménye vala, mert ott, hol elviselhetlen nyűg, melynek sulya alatt az ön erejéből eszközölhető megszabaditás minden reménye elveszett, nyomja a leigázott népet; ott az erkölcsi érzet teljesen elenyészik, mert kétségbeesés lesz ilyenkor a cselekvés egyedüli rúgója. A rabszolga nem azt követi, mire kényura a jó és nemesre nézve példát nyújt, hanem csak vétkeit, mert ezek urának gyengeségét mutatják neki, melyet eleinte csak ravaszul, később czudarul, alávalólag használ fel és ezáltal sorsán valamivel könnyitni igyekszik.

Babylonban, hol a hóditók és a legyőzött zsidók vallás, nyelv, erkölcs, szokás, gondolkozásmód és jellem tekintetéből igen-igen kőlönböztek egymástól, társalmi kötelék soha sem jöhetett létre és még a lehetőség is hiányzott, hogy azon kötelék létre jövend, mig a hódító korlátlan ur, a legyőzött, csak rabszolga marad.

A zsidónak, kit a győző mindentől megfosztott, nem maradt egyéb hátra, mint a vele született kereskedelmi s kereseti tehetséget mindinkább kimívelni, mi csakugyan oly mértékben sikerült neki, hogy uj uralkodója a kegyes perzsakirály alatt, ki ugyan a zsidó népet politikai szabadságától megfosztotta, de a kereskedés szabadságát meghagyta neki, nemsokára tömérdek gazdagsághoz jutott. Azon mód azonban, mely szerint ezen gazdagság szereztetett és melynek következésében a babyloniai fogságból visszakerült zsidók a tiszta héber tan alapelveit lassankint elfelejtették, különösen akkor mutatkozott; mikor Nagy Sándor a perzsiai birodalom elpusztitása után a zsidókat teljes kiirtással fenyegette: már akkor nem nem-

zeti lelkesültség volt az, mi a zsidót arra ösztönözte, hogy a haza oltárán vérét és vagyonát áldozza fel; és a végelpusztulással fenyegetett hitét és házi tüzhelyét megvédje; hanem arany, melylyel a rabszolgaságból honába tért zsidó a maczedoniai hódító dühét csillapíthatni vélte.

A felhalmozott gazdagság, melylyel szomszédjaiktól, kiknek sorban adóztak, a szabadság árnyékát vásárolták és az ezzel szerzett előnyök forrásai lettek mindazon bajoknak, melyeket a régi zsidók szerencsétlen utódai ezentúl elviselni kénytelenittettek. A Szeleuczidák hatalmas dynastiája, mely a Nagy Sándor alapította világbirodalom felosztása után Sziryában uralkodott, a zsidók vagyonosságát, jóllehet a zsidó nép a Szeleuczidák és Egyptom királyai közti harczok alkalmával az elsőbbiekhez szított, zsákmánynak nézte, söt IV. Antiochus, a Szeleuczidák nemzetségéből, a zsidó népnek Szyria többi lakosaival egy lábra helyezése tekintetéből, vallásukat is kiirtással fenyegette.

A zsidók intézményeinek enyésztét előkészítette azon gyalázatos eljárás, melyet papjaik és főuraik a Szeleuczidák udvarában követtek el, hogy a főpapi méltóságot elnyerhessék; de bár a zsidó tan szelleme a mindinkább lábrakapó feslettségben elveszett, a nép mégis makacsul csüngött az ős zsidó isteni szertartás formáin; a zsidó vallást követők kegyetlen üldöztetése a már-már összetörött nemzeti erőt ismét életbe hívta, mit az ugynevezett Makkabaeusok fellázadása böven tanusit. Vallását megmentendő, a zsidó kereskedő még egyszer harczossá változott; Szyriaikat megverte és a zsidó isteni tiszteletet 165 évben Krisztus előtt ismét helyreállította. A Makkabaeusok vitéz családja uj dynastiát alapított a birodalomban, s ez időtől fogva a zsidóknak a szyriai igából lett

teljes megszabadulásunk, a dicsőség uj korát képezi. Makkabaei Simon, kit a nemzet háladatossága fejedelmi méltóságra emelt, 135-ben kr. e Hyrkanus nevü fiának független, és a rómaiakkal kötött szövetség által biztosított birodalmat hagyott maga után. Hyrkanus és ennek fia Aristobulus, ki 105 évben kr. e. a királyi méltóságot vette fel, kormánya alatt a zsidó állam Dávid időkorának nagyságát és dicsőségét ismét visszanyerni látszék. Azonban a Pharizaeusok, Szaduczaeusok és Essaeusok felekezetei melyek Mózses tanának uj magyarázatát életbe léptették, oly időben, midőn kivülről az állam fenyegetve nem vala, ujabb megrázkódtatásoknak nyujtottak alkalmat. Ezen felekezetek mindegyike a másikon uralkodni vágyott, a trón fölötti tusák és harczok a zsidók uj államát ismét bukással fenyegették és a segitségül hivott és választott biró gyanánt felkért idegen fejedelmeknek ürügyet szolgáltattak a birodalom bel viszonyaiba avatkozni, mig végre mindezen surlódások Judaeának Pompejus által lett meghóditásával végzettek, minek következtében aztán a rómaiaknak adózni kénytelenittettek.

A bel viszonyok ilyszerü kifejlődése s kimenetele után az uj zsidó szabadságnak épülete összedőlt, romjaiból soha többé fel nem emelendő. Róma ezután a Makkabaeusok törzséből nehány báb-királyt ültetett Judaea trónjára, s igy a Rómában kinevezett Herodes királynak igen könnyen sikerült, ama vitéz nemzettségnek utolsó sarjadékát, 35 évben kr. e. a tróntól és életétől megfosztani. Ez idegen király uralkodása azonban a nemzetnek javára nem volt. Saját hitének kétszinüsége, az őt követő és udvarát körülrajongó zsidó főurakat hitök és vallások iránt szinte közönyössé tette; zsarnoksága s a rómaiak által gyakorolt kegyetlenság a nemzeti érzetet elnyomta.

Ezen általános apathiában elenyészett azon szellemi világosság, melyet Mózses tana elterjesztett; az isteni tisztelet mindinkább merő formákká fajult el, és a maradékot mi ezen általános enyészetből megmentetett, az udvar erkölcstelensége tette tönkre.

Ilyenek voltak a zsidók, mikor Krisztus született. Herodes még tanuja volt e nagyszerű eseménynek, hogy vérszomjas kormányát a betlehemi kisdedek gyilkolásával is beszennyezze. De sem ő, sem utódai, sem a Pharisaeusok tervei nem tarthatták fel a zsidók sorsa menetét. Herodes király halála után az országot római tartomány módjára kormányozták, mely a római helytartóktól agyon kinoztatott, vallási szokásai eltöröltettek. Ekkor a végsőre elszánt nép 66-ik évben Krisztus után föllázadt, mire a zsidó állam utolsó órája ütött kr. után 70-ik évben. Titus római császár Jeruzsalemet ostrommal vette be; a zsidók palladiuma, a templom; lángok martaléka lett, a város elpusztittatott és a lakosok, kik nem menekülhettek, rabságba hajtattak.

A már most minden világrészbe elszéledt zsidók maradványai azon korban mégis oly előnynyel birtak, melylyel más hasonló sorsban részesült nemzetek nem dicsekedhettek. Szent irataik irodalmi kincseket képeztek, és nekik mindenütt utat készitettek; mig másrészt a szerencsétlenség és nyomor, minek hosszú évek során kitéve valának, bizonyos természeti ravaszsággal és kereseti tehetséggel ruházta fel őket, mely fenmaradásukat mintegy biztositni látszott. A római birodalom minden tartományaiban hitrokonokra találtak, sőt még keleten is egészen a Ganges folyóig, hol a babyloniai fogságból hátramaradott része tetemesen megszaporodott.

Teboriászban az ugynevezett Szanchedria (tanácsgyülés) és Patriarchiák isméti helyreállittatása nagy istápul szolgált nekik; ezek által s a keleten alapított akademiák következtében kitünő s tudós tanítók és rabbikra tettek szert. Ez utóbbiak az ó testamentom szóbeli, a nép ajkán élő magyarázatait összegyüjtvén, 500-ik évben kr. után Talmud elnevezés alatt a szétszórt zsidóközségeknél vallási szabályok gyanánt hozták be. A Talmudban foglalt tan, nem annyira formájára mint irányzatára nézve, melyet a vallás követőjének nyújt, tér el Mózses törvényétől. A Talmud kötelezi a hívőket, hol 12 teljes koru egyén egy helyen összegyül, zsinagógát alapítani, és miután a „templom" elpusztitásával az áldozat-szolgálatnak megszünni kelletett; arra köteleztetett a felekezet, miszerint a házi és napi életrendbe behozott balga formalitások, és gyakori imádságok által, melyek korlátolt vallásosságuk főtényezőiül tekintendők tiszteljék a hatalmas istent, — mi aztán a zsidót oly iparág üzésétől, mely tartós munkásságot igényel, egészen elszoktatta.

Ehhez járult még, hogy Talmud szerint az uzsora megengedtetett, a földmívelés és állatenyésztés ellenben megvetéssel bélyegeztetett, más népekkeli elegyedés szorosan megtiltatott és a rabbiknak, kik a tanitói s nemesei rendet képeztek s kiktől Mózses törvényének ezen elferdített magyarázata származott, a legfelsőbb hatalom kizárólag általengedtetett. Egyáltalában véve ezen törvénykönyv oly tanokat foglal magában, melyek a hontalan, mindenütt csak türt zsidók nemzetiségét fentartani és szellemöknek azon irányt adni képesek voltak, melyet követni kénytelenittettek, hogy az őket szüntelen fenyegető veszélyek közepette nyomtalanul el ne vesszenek.

A zsidó nép demoralisatiója, melynek alapját a babyloniai fogság vetette meg, a római önkényes uralkodás alatt még inkább elhatalmasodott, és a Talmud törvényei által még jobban előmozdíttatott. Mindez csak a hatalmaskodásnak, önkénynek és üldözésnek; az erősnek a gyengébb fölötti uralomnak következménye vala.

A mívelődésnek hanyatlásakor Európában, hová a zsidók még a rómaiak alatt rabszolgaképen jelesül Galliába és Németországba letelepíttettek; tanintézeteik folytán mégis mindenkor bizonyos miveltség birtokában maradtak, mely a hanyatló és a népvándorlás után ujra feléledő államok zavarában, nemcsak hogy létezésöket; de még tekintélyt és befolyást is biztosíta nekik. Nemsokára azonban itt is a keresztyénséggel keményebb összeütközésbe kerültek, mint ez az ázsiai népekkel és Mahomed hiveivel tapasztaltatott.

A zsidókat azonban a keresztyén tömeg mindig Krisztus Urunk átkozott hóhérainak tekintette, kik őt keresztre feszitették; és mennélinkább növekedék a vallási lelkesültség Europában, annál nagyobb mértékben nyilvánult a zsidók elleni gyűlölet, melynek sokszor tömegesen s a legkegyetlenebb módra áldozatúl estek.

Mindamellett, hogy oly mostoha sorsnak voltak kitéve, — söt talán épen azért — ök lettek mesterei az ó világ kereskedésének, ők gyüjtötték össze a tömérdek kincset, mi által mint tözsérek és alkuszok nélkülözhetlenekké váltak. Miután azonban törvény és jog nem oltalmazta őket, és egész létezésök csak is az aranynak kétes és bizonytalan birásától függött: hol háritóul szolgálván a hatalmasak önkénye ellen, hol ürügyül üldöztetésöknek; a mint tudniillik az oltalmat pénzért megvásárolhatták, vagy tölük méltatlankodás által kincsök egy része kicsikartat-

hatott. Minden baj, országos csapás és a legborzasztóbb vétkek és gaztettek a zsidóknak róvattak fel; csakhogy ürügy és alkalom legyen, kivégeztetések és az országbóli kiutasitás által terhes hitelezőktől menekülhetni, vagy kincseik elrablásával gazdagságra szert tenni.

Ekkép a hontalan, üldözött zsidónak nem maradt egyéb hátra, mint oly iparágot választani s üzni, mely nagyobb cselt és ügyességet, mint kitartó szorgalmat igényel; mi oly rút jellemet fejte ki bennök, mely miatt az üldöző gyülöleten felül még megvettetéssel is illettettek.

Hon és szabadság nélküli zsidó azt vélte, hogy csel és csalás által azok ellen megvédendi magát, kik őt minden emberi jogtól megfosztották; és hogy ez által előttük mélyebbre nem sülyed.

Ily állapot volt az, mellybe a zsidó, a középkorban már vallásában rejlő és társalmi szerkezetébe átültetett különállása; és az ellene czélba vett századokon át tartó üldözés által helyheztetett.

Kálmán ezen, semmiféle törvény és jog által nem oltalmazott europai Páriák jó és rosz tulajdonságait azonnal észrevette s helyesen következtetett: hogy oly emberek, kik a hatalom és önkény ellen törvényes oltalmat keresnek, a nélkül, hogy ezt valaha találták volna, a nép erkölcsiségének mindig ártanak, mert a jog hiánya csel és ravaszság által pótolandó, hogy a büntelenül gyakorlott önkény elkerültethessék. Ezen alapelv az akkori zsidóra annálinkább vala alkalmazható, miután minden sanyargatás daczára mégis csak ő maradt az üzlet minden ágának kizárólagos birtokában; s a mi több, e téren egyszersmind ohajtott alkalmat vélt találni: a vele éreztetett megvetés s a tőle elragadott emberi jogokért, magát az üldözőin megboszulni: Kálmán, hogy ezen, a zsidó és keresztyén közti

egyenletlen állásából származott bajok- és károknak elejét vegye, következő törvényeket hozott, melyek Decretumainak II-ik könyvében az 1-ső, 2-ik és 3-ik szakaszban találhatók.

ELSŐ SZAKASZ.

Az országban letelepült zsidókra nézve ez határoztatik: „Zsidó ne merészeljen keresztyén rabszolgát, bár mi ajkú- vagy nemzetségbelit vásárolni vagy eladni, vagy szolgálatában tartani.

1. Ki ezen rendelet ellen cselekszik, a nála talált rabszolga elvesztésével bünhödik.

MÁSODIK SZAKASZ.

Ha keresztyén zsidótól, vagy ez keresztyéntől kölcsönt kiván, és a kölcsön kért öszveg két vagy három szolga árát megüti, a kölcsönadó a kölcsönkérőtől zálogot kapjon; mi zsidó és keresztyén tanuk előtt menjen végbe, azért, hogy ha netalán az egyik vagy másik fél az adósságot megtagadná, ez utóbbi a zálog és tanutétel által világosságra hozathassék.

1. Ha az összeg három szolga árát túlhaladja, a fentebbi határozatok tartandók szem előtt; azonfelül a pénz öszvege s a tanuk nevei irásba foglalandók; az okirat pedig úgy a hitelező, mint adós pecsétjével látandó el, hogy lehető perlekedésnél az igazság, irás és pecsét által is napfényre hozathassék.

HARMADIK SZAKASZ.

Ha keresztyén, zsidótól bár mi árut vásárol, vagy ez utóbbi keresztyéntől; akkor az üzlet becsületes keresztyén és zsidó tanuk előtt történjék, és irásba foglaltassék, melyben a vásárolt dolog pontosan leirandó, a tanuk nevei feljegyzendők, és az okirat a vevő és eladó pecsétjével látandó el. A vevő az irást szorgalmasan őrizze, hogy ha később a vett tárgy mint lopott jószág vételnék igénybe, ennek ezelőtti tulajdonosa és a vásárlás tanui kipuhatolhatók legyenek.

1. Ha az előbbi tulajdonost nem képes kimutatni, akkor azon tanuk esküje, kiknek neveik az okiratban állanak, őt a gyanú alól fölmentheti.

2. Ha a tanuk csak zsidók volnának, úgy zsidó-törvény szerint tegyék le az esküt; azonban mégis a lopottnak tekintett jószág négyszeres árát tartozik megfizetni.

3. Ha a vevő sem a dolog előbbi tulajdonosát kimutatni, sem a vevést irás által bebizonyítani nem birja, akkor az ország törvénye itéljen fölötte, azonfelül a dolog tizenkétszeres árát tartozván fizetni. —

Kimutattuk, hogy a 11-ik században merő lehetetlenség lett volna, a zsidókat és keresztyéneket egyenlő jogokkal felruházni, mert a zsidók elleni vallásos előitélet a törvény erejét, mely a zsidót állampolgárnak ismerte volna el, azonnal tönkre teendette. Ily viszonyok közt mit tett Kálmán? Ugyanazon ösvényen maradt, melyet akkor követett, midőn az istenitélet és boszorkányság iránti törvényt hozta. Megkimélvén az időkor előitéletét, mely ellen harczolni hasztalanság leendett, akkép intézkedett:

hogy a viszonyokhoz alkalmazott törvény, az elöitélet veszélyes következményeinek határt szabjon.

A zsidó azonban, ki mint kereskedő, a keresztyénekkel szüntelenül üzletekbe bocsátkozott; törvény által nem oltalmazva, fáradozásainak gyümölcseitől gyakran megfosztatott, ez természetesen azon visszahatást vonta maga után, hogy a zsidó minden kinálkozó atkalmat felhasználva, sèmmiféle s hatalmában álló eszközt és módot el nem mulasztott, hogy a szenvedett károk- és rövidítésekért magát kétszeresen kárpótolja. Ezen balviszony az üzletre károsan hatott, és oka lön mindkét fél erkölcsi sülyedésének: miután úgy a zsidó, mint a keresztyén mindenkor készek valának, kölcsönös kötelezettségekbe ereszkedni, miknek terhesebb következményeit aztán az egyik hatalmaskodás, a másik csel és árulás által kivánt elhárítani.

Már ha Kálmánnak előbb említett három törvényét közelebbről vizsgáljuk, azt találjuk, hogy mig az első, bár az emberiség szellemében hozott törvénye a keresztyén vallásos elöitéletét megkiméli, addig a többi kettő. mely a zsidó és keresztyén közti viszonyt határozza meg, mindkettejöknek a törvény előtti egyenlőségét nyiltan megszabja. Ez oly alapelve a jognak, mely Kálmán korabelieinek véleményeit és nézeteit annyira felülmulja, hogy azon alapelv gyakorlati alkalmazását a 11-ik században egy europai államban sem találjuk.

De nem csak Kálmán önálló, az elöitéleteken felülemelkedett szellemét tanusitják ezen törvények, hanem bizonyitványai annak, hogy ő az ipart és kereskedést, melyek törvényes oltalom nélkül fen nem állhatnak, helyesen méltányolni tudta.

A mit itt a zsidók történetének földerítésére felhoztunk, azt mutatja, hogy a gyülölet indokai, melylyel a zsi-

dó üldöztetett, vallásos természetüek valának; az ipar, kereskedés és közlekedés által zsidó és keresztyén közt támadt viszályok ama gyülöletnek csak távolabbról nyujtottak élelmet; és ha bár azon mód és út, mely szerint a zsidó gazdagsághoz jutott, sok esetben keserüséget szülhetett is; másrészt mégis megnyugtatólag hatott a fellángolt vallási buzgalomra azon anyagi előny által, melyre sok esetben a keresztyénnek zsidóvali kereskedése által biztos kilátása volt. Az ezen viszonyokat közelebbről meghatározó törvény tehát a türelmetlenség és fanatizmus egyik izgató szerét elhárította, másrészt pedig az önkény- és csalásnak némi határt szabott. A zsidó és keresztyén közti forgalom rendezése, úgy, a mint azt a fentebb említett törvények meghatározzák, a zsidóság és keresztyénség közt lévő legyőzhetlen válaszpontokat nem érintette, melyeknek összeütközése mindenkor oly lángot gerjesztett, mely csak a zsidó vérével oltathatott el.

Kálmán türelmi érzületét eléggé tanusitja azon a fentebb említett törvényekben kimondott határozat: miszerint kölcsönadás és adás-vevés, keresztyén- és zsidó-tanuk előtt menjen végbe, és hogy az illető iratokban a tanuk nevei beigtattassanak, és a kötelező felek pecsétjeivel is megerősittessék az üzlet; hogy mindenki kellőleg igazolhassa magát, és kétes esetekben jogát az okiratban nevezett tanukkal is bebizonyithassa.

Europa többi államaiban a 11-ik században a zsidó tanusága a keresztyén ellenében, csak rendkivüli esetekben, és itt is csak feltételesen fogadtatott el; ellenben a zsidó-szertartás szerint letett esküնek semmiféle érvényesség nem tulajdonittatott; végre azon alapelv, hogy zsidó és keresztyén a törvény előtt egyenlők; az eretnekség kinövése gyanánt mindenhol utálattal elvettetett. Az

egyetlen tér, melyen a zsidó és keresztyén közti ellentét ellenében eredménynyél lehetett szembeszállani, a kereskedelmi üzlet vala; mert itt addig, mig az adás-vevés meg nem történt, mindkét egymástól bár mikép különböző félnek állásában, teljes egyénlőség magától fejlődik ki. Ezen kedvező mozzanatot ragadja meg Kálmán törvénye, midőn a dolog természetéből folyó pillanatnyi egyenlőségnek a zsidó és keresztyén között, kötelező és tartós erőt tulajdonít. Azon szabály, mely a kereskedelmi üzletben zsidó és keresztyén között az egyenlőséget kimondta, nem csak előmozditotta az ipart és kereskedést, hanem azon erkölcsi bajok és büntettek egy részét is elháritotta, mikhez a tömegnek vallásos türelmetlenségéből eredő fanaticus dühe kifakadásai a zsidók ellen vezettek.

Legtöbb esetben, ha valaki a zsidó ellenében fenálló kötelezettségét lerázni akarta, az időkor előitéletére hivatkozott; és a vallásos vakbuzgalmat mindenféle hitegetések és kecsegtetések által felizgatta; mire aztán a zsidó, ki jogát vagy cselei gyümölcseit kereste, a tömeg hatalmaskodása által közönségesen semmivé tétetett.

Kálmán törvénye a vallásos vakbuzgalom ezen gyalázatos és rút önzése ürügyet szolgáltató alkalmazásának nyakát törte, mikor oda, hol ezelőtt csel és csalás, hatalmaskodás és önkény egymással szüntelen földi előnyökért harczoltak, a birót és a törvény súlyát léptette.

Ezen a törvény által kimondott egyenlőség a törvény előtt, bár mi korlátoltnak is látszassék korunk fogalmai szerint határereje, a 11-ik században nagy fontossággal birt; mert bár oly eszmét rejte magában, mely az akkori korszellemmel sehogysem egyezett meg, mégis Kálmán oly módokra tett szert ez által, melyek ott szereztek ezen

eszmének fogadtatást, hol az idő hatalmas előitéletével legkevésbé jött érintkezésbe.

Kálmánnak ezen, látszólag csekély fontosságú törvényeit azon oknál fogva emeltük ki a többi közül, mert az időkor viszonyainak kellő méltánylása után világosan kitüntetik, hogy noha Kálmán szelleme s gondolkodásmódja a kortárs nemzedék észbeli tehetségeit nagyban multa felül, ő mégis az e korban uralkodó véleményeket és nézeteket igen jól értette s itélte meg, s e szerint határozta törvényeinek horderejét.

Nem csak becsület és dicsvágy, hanem az ezeknek alapul szolgáló hiuság azon szenvedély, mely ezerféle alakban uralkodik az ész, szív és kedély működésein. Majdnem mindegyik ember, ha tetteinek valódi indokait vizsgálja s maga irányában őszinte akar lenni, azt fogja találni, hogy őt egy bár mikép is fátyolozott, és általa talán észre sem vett hiusági gerjedelem ösztönözte egy vagy más nemes tett teljesitésére.

Ha pedig valamely kitünő szellemmel biró egyéniség ragadtatik meg ezen szenvedély által, akkor a becsvágy és a bámultatás utáni szomj lép előtérbe. Ekkor oda van irányozva törekedése, miszerint oly eszméket, melyeket a korabeliek talán fel sem fognak, erőltessen fel rájok, csak azért, hogy nagyságának emléke az utókorra szálljon.

Ama hiuság-szülte tevékenység, mely mindent, a mi jó, nemes és nagyszerű, azonnal valósítva látni akarja; nem csak többeket semmisitett meg, főleg, ha a korszellemet akaratjoknak törekedének alárendelni, de az emberiségre nézve is a legveszélyesb következményeket hoza.

Mindeki tudja, hogy sikertelen fáradozás, a vakonszülöttnek a szinek különbségét magyarázni, mert hiányzik neki a látérzék, mely egyedül vezethet a megismeréshez. És mégis oly kevesen fogják fel az okokat, melyeknélfogva veti el valamely nép a legczélszerübb, legüdvösebb törvényeket, de melyek jóltevő hatása csak a nép ismeretének láthatárán túl mutatkozik; — holott az ok oly természetes, és nem egyéb, mint a való mivelődés hiánya, mely a népet közönyössé teszi még az iránt is, mi jövő jóllétét megalapitaná. Az orvosi müvészet által látásra hozott szem csak fokonkint szoktathatik a világossághoz, nehogy ennek túlmértéke a látás alig felébresztett érzékét ismét elrontsa; ugyanez utat követi a törvényhozó is, ha népét a haladás pályáján szebb és jobb jövő elibe vezetni kivánja. Az tehát, kit lángesze s az államtársaságban elfoglalt állása arra képesítnek, hogy korabelieire nagy befolyást gyakoroljon, őket kárhoztatni nem fogja, mivel jó szándokát felfogni nem képesek, — sőt inkább szellemi fensőbbségéről leszálland azok miveltségi fokához, és habár nem is sikerül neki, a jobbat érvényre hozni, mégis oda törekedend, hogy a jót a lehetőséghez képest mozdítsa elő. Oly törvényhozó, ki máskép cselékszik, és az erkölcsöt, szokást, vallást és az időkor előitéleteit tekintetbe nem véve, csak saját meggyőződését veszi cselekedetei zsinórmértékeül: oly eszmékkel lépend elé, melyeket az utókor ugyan nagyszerüknek fog tekinteni, ő azonban a hasznos működhetés terén hivatását, melyet neki a sors kijelelt, be nem teljesítette.

A politikai hiuság, tulságos becsvágy és csudáltatás utáni szomj teljesen hiányzott Kálmánban, és épen ez oknál fogva bámulatra méltó. Szellemének gyors és magas röptét kellőleg tudta fékezni, hogy a korszakot, melyben

élt, túl ne szárnyalja, és teljesen felfogta azt, mi sok uralkodót megvakított, kik saját nagyságuk fényében nem akarták elismerni, miszerint ha az idő mutatóját erőnek erejével előbbre toljuk, az által a nap viradását nem siettetjük, mert a nap körül forgó föld csak a természet örök törvényeit követve folytatja utját.

Károly, a Frankok ama nagy királya nem csak abban volt nagy, mit időkora becsült és keresett; nem harczi tevékenységben, nem csodálatra ragadó merész tetekben és vállalatokban, hanem abban is, mit a kor alig ismert, alig becsült és keresett, — szelleme mivelődésében. Terveinek egyedüli hiánya az vala, hogy csak a jövőnek voltak szánva, és a jelenkort egészen elhanyagolták. Mi volt ennek a következése? Világbirodalmának óriás alkotmánya, melyet csak szelleme tartott együvé, vele romba dült; a félvilág népei, melyeket hatalmas karral vezetett a felvilágosodás felé a barbarság éjjelébe sülyedtek ismét, sőt még a dicsőségének fényköre is eltünt az idők vésztelt rohamában.

VI.

Kimerítőbb megvitatása után a felhordott törvényeknek, melyeknek helyes felfogása kimutatta nekünk az álláspontot, honnét Kálmán, mint törvényhozó helyesen megitélhető; vessünk már most egy vizsgáló pillanatot többi törvényes intézkedéseire is.

A törvények, melyek decretumainak két könyvében foglaltatnak, öszvesíthetők a következőkben: — „Semmi gróf vagy nemes egyházi ügyekbe ne avatkozzék, vagy oly hatalmat, mely kizárólag a püspököket illeti, ne bito-

roljon. Senki a püspökök közül jövendőben clericust diaconatusra vagy lelkészi méltóságra ne léptessen elő, ha magát előre fogadalom által önmegtartóztatásra nem kötelezte, és ha nős, neje ahhoz beleegyezését nem adta, s ugyanazon fogadalmat át nem vállalta. Feleséges lelkészek és diakonusok, kik még ezen törvény előtt szenteltettek föl, minden oltárszolgálattól tartózkodjanak addig, mig nejeik, általok a szükséges tartással ellátva, beleegyeznek önmegtartóztatást gyakorolni és tőlük különlakni.

Minden lelkész, ki özvegy vagy férjétől elválasztott nővel második vagy harmadik, vagy pedig első házasságra is lépett, javadalmát veszítse el, minden egyházi méltóságtól fosztattassék meg és laicusnak tekintettessék.

Senki a lelkészek közül, a világiak szabása és szine szerint ne öltözködjék; prémzett ködmönök, nyitott kabábátok, veres keztyűk, himzett felső-öltönyök és ujjasmellények, tarka vagy selyem-czipők, nekiek ezennel eltiltatnak.

Ismaëlita, ki rajtakapatik, hogy böjtöl, vagy disznóhustól magát tartóztatja, vagy felekezetének más szokásait nyilván gyakorolja: a királyi itélőszék elé vezetendő, s a feladó az ismaelita vagyonából megjutalmazandó.

Minden faluban, mely egészen izmaelitáktól lakatik, ezek költségén templom épittetendő s jószággal megajándékozandó; az épités bevégzése után azoknak egyik fele vándoroljon ki, a másik maradjon, mig a hivő községgel egygyé olvad.

Senkinek az ismaeliták közül meg nem engedtetik, hogy leányát saját népe férfiához vagy máshoz, mint keresztyénhez adja nőül.

Ha ismaelita vendégeket kap, vagy vendégséget ad, akkor úgy a maga mind vendégei számára főételkint disznóhus tünjék fel.

Zsidónak ezentúl meg nem engedtetik keresztény rabszolgát venni vagy eladni; kinek birtokában ilyenek még vannak, azokat, ha a kitűzött időben el nem adja, veszítse el.

A szántást-vetést a zsidók űzhetik, de csak szolgákkal a pogányok közül; megengedtetik nekik az is, hogy földeket vegyenek és birjanak; de csak ott, hol püspöki szék vagyon, telepedhessenek le.

A korona szükségletei s a közjólét megkivánják, hogy valamennyi malom, kivevén azokat, melyeket István a szent király adományozott el, a királyi kincstárnak visszaadattassék.

Hasonlóan parancsoljuk, hogy a zárdák és egyházak valamennyi halas-tavai s halászati jogai visszavétettessenek, s az egyházi községek egyedül azok birtokában hagyattassanak meg, melyek mindennapi élelmökre szükségesek.

De a szőllőhegyek, majorok és szántóföldek maradjanak meg mindazoknál, kiknek az előbbeni királyok azokat adományozták. — Úgy az egyházaknak adományozott erdők se vétettessenek vissza.

Mezei gazdák, kik birtokaikból elűzettek s másutt még meg nem telepedtek, térjenek azokhoz vissza; de ha ezek valamely zárdának vagy egyháznak adományoztattak, s az elűzettek már másutt elhelyeztettek, úgy minden változatlanúl maradjon.

Birtokok, melyek szent István valamely adományán alapulnak, a legkorlátlanabb örökségi jog szerint minden utódra szálljanak; a következő királyok adományai ellen-

ben egyedül atyáról ennek testvérére és gyermekeire szálljanak: ezek nem létében pedig vissza a királyra essenek.

Vásárolt vagy szorgalom által szerzett örökségek senkitől el nem veendők, mindazáltal tanukkal igazolandók.

Kezesség nélkül semmi idegen nem honosítandó. Idegen lelkészek- és diakonusoknak ajánlóleveleket kell magukkal hozni; és miután azokról, kik egy idő óta nálunk befogadtattak, nem sok jót hallunk, ezek ellen vizsgálat rendelendő, elébbeni életmódjuk felderítéseig pedig hivataluk minden gyakorlatától eltiltandók, és azon esetre, ha csavargóknak bizonyodnának, az országból kiüzendők.

Az eljegyzettek valamennyien az egyház szine előtt, a lelkész jelenlétében, próbált tanuk előtt, az egyesülés jelével és kölcsönös megegyezésök nyilvánítása alatt adandók össze; különben egybekelésök nem fog házasságnak tartatni.

Ki másnak mezei birtokából valamit jogtalanúl elvesz, s a biróság előtt bűnösnek találtatik, saját mezejéből anynyit veszítsen, mennyit az idegentől eltulajdonított, s azon fölül még tiz pensát fizessen.

Kereskedők, kik a kereskedésből gazdagságokat gyüjtenek, ezentúl kétszeresen, a szégények, kik a kereskedésből egyedül élnek, csak az eddig szokásban levő vámokat fizessék. Ki saját terményeit hozza a vásárra, azok után sz. István törvényei szerint adózzék.

Népünknek jogai keresésében az utazás nehézségeit s a szegénység nyomását megkönnyítendők, rendeljük: hogy évenként kétszer, és pedig Fülöp meg Jakab ünnepén és Mihály octavajában minden püspöki megyében egy főitélőszék vagy synodus tartassék, és az, az udvari lakhely királyi itélőszékével egyaránt tiszteltessék.

Valamennyi gróf, biró és birói személy, ha meghivást nem kaptak is, püspökeiknél jelenjenek meg, a meg nem jelenők pedig biróilag elmarasztalandók.

A grófok, apátok, udvari szolgák, és királyi vagy herczegi káplánok közötti villongások, kikhez nem illik alsóbb birák előtt megjelenni, ezen synodusban tárgyalandók és döntendők el. Minden itt előforduló ügyek a legnagyobb szorgalommal s lelkiismeretességgel vizsgálandók és megfontolandók, nehogy valamikép az egyiknek gyülölete vagy a másiknak barátsága által a bün védelem alá vétettessék. Az, ki peres ügyének eldöntése végett három ily gyülekezetet elmulasztott, többé meg nem hallgatandó.

Ha a király az országot beutazza, hozzá minden megyében két biró fog csatlakozni, hogy a nép versengései érett megfontolás után biróilag elintéztessenek. Ha a felek az itélettel meg nem elégesznek, az ügy a nádor végitélete alá bocsátandó.

Ha a király vagy herczeg előkelő udvari szolgái perlekedésbe bonyolódtak, s a synodus előtt megjelenni elmulasztották, az ügy a főispán s azok illetékes birája előtt tárgyalandó.

Igazságtalan itélettel vádolt biró a királyi itélőszék előtt csak rendes idézés folytán, de a synodus előtt e nélkül is tartozik megjelenni. Ha az utóbbitól szándékosan elmarad, úgy vádlójának előadása alapján elitélendő.

Ha a pristaldus birája az itélet végrehajtásánál megveretik, akkor az a főispánhoz küldendő, s az itélet karhatalommal végrehajtandó. De ha a választott biró a végrehajtásnál igaztalanságot követ el, akkor igazságtalan biróként büntetendő, és minden általa okozott kár az ő vagyonából pótolandó.

Ha lelkész panaszt emel laicus ellen, úgy ez a világi biró által, a lelkész ellenben, kit laicus vádolt, a püspök vagy érsek által idézendő, s így az itélet mindenik fölött saját birája által mondandó.

Biróság elé, mint tanu, senki se bocsáttassék vagy a biró választottjaul ne neveztessék, ki lelkiismeretét gyónás által előbb meg nem tisztította, s erről a lelkész bizonyítványát elő nem mutatta. — Ki egyszer hamis tanuságot tett, mint becstelen, soha többé tanunak el nem fogadandó, és ha gyónási bizonyítványa is hamisnak találtatnék, e bűneért vagyonával lakoljon.

Ki czivódás vagy ellenségeskedés közben több falusi lakos által hamis tanuskodással vádoltatik, tisztítsa magát tűzpróba által, s ha azt sértetlenül megállja, minden rágalmazója tiz pensát fizessen. Ha a próbát meg nem állja, s ő azután a birói vizsgálatban bűnösnek találtatik, mindkét orczáján keresztformában bélyegeztessék, miszerint tanuskodását senki többé el ne ismerje. Jövendőre mindazáltal az istenitéletek sehol másutt meg nem engedendők, mint a püspöki cathedralisokban, vagy a pozsonyi és nyitrai nagyobb apátságokban."

A hanyatlásnak indult egyházi fegyelem hatályos helyreállítása végett, országos zsinatot, mint Magyarország apostoli királya, Esztergamban első hívott össze, hol a püspökök Laurentius érsek elnöklete alatt tanácskozásra gyültek egybe; az egyházi fegyelmet illető törvényeken kivül, itt még következő határozatok hozattak, melyeknek a király szentesítése által jogérvényt adott:

„Tudatlanok többé ne szenteltessenek papokká, a már fölszenteltek minden szigorral tanulásra kényszeríttessenek, a hanyagok és restek kimélet nélkül elmozdíttassanak.

Senki se szenteltessék föl másképp, hanem meghatározott templom számára, ennek szolgáljon, mig teheti, s ellátását is ettől kapja, ha betegség vagy vénség szolgálatra képtelenné teszik.

Ha plébános a kalendariomi társulat*) havi vendégségeiben részt véve iszákosokra talál, azokat komolyan mértékletességre intse, s ha meg nem hallgattatik, távozzék el s jelentse fel őket az archidiaconusnak, ki őket hét napos bűnbánásra itélendi. Ha pedig a plébános a társaságot azonnal el nem hagyta, úgy ő hivatalának gyakorlatától egy időre eltiltandó, s negyven napi bűnbánatra kényszerítendő.

Lelkész, ki lerészegedésig ivásra kénszeríttetik, vagy önmagát az ittasságig kénszeríteni engedi, hivatalából elteendő. Ki ittas lelkészt a püspök vagy archidiaconusnak följelent, ettől három pensát kapjon, a lelkész pedig, ki másodizben tette magát részegséggel bűnössé, elmozdítandó.

Nemes ember, ki vendégét részegségre kénszeríti, vagy arra önmagát kénszeríttteti, negyven napig bűnbánatot gyakoroljon; ha pedig ezen vétséggel magát többször bűnössé tette, a hivők községéből kizárandó.

*) Magyarországban is voltak szokásban a láicusok társulatai jámbor és jótékony czélok végett. Kalendáriomi társulatoknak neveztettek; mert összegyültek minden hónap első napján, tanácskozandók egyesülésök ügyeiről, s aztán hogy vendégséget ünnepeljenek. Ezeknél apátok és szerzetesek szivesen vettek részt, és néha több mint jó kedvűek voltak az Úrban, mignem László eltiltotta s megparancsolta, hogy az apát a társulat adományait a kolostorban vegye át, s azokat a szabály rendelete szerint a barátok közt eloszsza.

A plébánusok ezen gyülekezetek- és vendégségeknél hivatalból voltak jelen; nekiek részegség ellen inteni, s ha meg nem hallgattattak, azonnal távozni kelletett.

Lelkészek se vendéglőket ne tartsanak, se ne uzsoráskodjanak; ki pedig a borházakat ivás kedvéért látogatja, ha lelkész, elmozdítandó, s ha a laicusok közé tartozik, semmi biróság előtt tanunak el nem fogadandó.

Ha clericus tolvajlással vádoltatik, az püspöke által elitélendő, s ha vétkesnek találtatik, vagyonától megfosztandó. Ha vagyona nincs, adassék el rabszolgául.

Minden lelkész, ki püspöke egyházmegyei gyülésében megjelenni vonakodik, visszautasítandó a laicusok sorába.

Minden püspök cathedralisa mellett, a bünhödők megfenyítése s javítása végett, két házat tartozik épittetni.

Az apátok, kolostoraikat csak ritkán hagyják el, s püspökük tudta nélkül, akár az udvari lakhelyre, akár távolabb fekvő birtokaikra, még rövid időre se utazzanak.

Egyúttal eltiltatnak az infulának, sandaloknak s egyéb püspöki jelvényeknek ünnepélyes alkalmaknál való használatától. Hasonlóan, a püspök engedelme nélkül, ne kereszteljenek, se egyházi bünbánatokat ne hajtsanak végre, se a nép előtt ne szónokoljanak. Jövedelmeikből ne gyámolítsák rokonaikat inkább, mint más szegényeket. Oly apát pedig, ki magát tékozlással terheli, elmozdítandó, és mindene, a mivel bir, a kolostor javára elkobozandó.

Laikusokat, kik mint szerzetesek, maguknak akarnak élni, semmi püspök ne szenteljen föl; ki a szerzetes-ruhát föl akarja venni, vagy fogadtassa magát egy kolostorba, vagy tegye le az öltözetet, különben bünbánatra vonandó.

Minden archidiaconus el legyen látva Dionisius, Regino vagy Abbo egyházi szabványok gyüjteményével.

Minden vasárnap a templomokban a meglett embereknek az evangyéliom s az epistola, a kiskoruaknak az apostoli hitvallás magyaráztassék.

Ezeken kivül pedig a templomokban semmise olvastassék vagy énekeltessék, mi a püspök synodusa által előre nem helyeseltetett.“

Ha már most Kálmán törvényhozását, a magyar állapotoknak ezen leirásban előrebocsátott vázlatával s az Europában uralkodó eszmékkel összehasonlítjuk, úgy fogjuk találni, miszerint az a kor szellemének s népe erkölcseinek megfelel, a nélkül, hogy a reform s haladás szellemét kizárná. Ha ezen törvények fogalmazásában vagy tettleges szabványaiban van is egy-más, mi a természetjog-, a humanitás-, vagy korunk egyéb magasabb jogfogalmainak elveivel kiáltó ellentétben van, mindazáltal eltünik ez is, ha fontolóra veszszük, melyik időkorban léptek azok életbe, s minő akadályokkal kellett a humanitásnak s az igazság erős kezelésének küzdeni.

Törvények, melyek napjainkban több mint elegendők, hogy a kötelesség és jog határai, az állampolgárok valamennyi osztályára nézve határozottan és világosan kijelöltessenek, a 11-ik században, hol a szokások durvasága erős visszatorló eszközöket szükségelt, babona és rajongás pedig szenvedelmeket költöttek föl, melyek, minden gátot keresztültörvén, vad árként ömlöttek a még csak csirázó polgárosodásra, semmi hatással nem lettek volna.

A 11-ik században főkép az egyház föladata volt az erkölcsök szelidítésére hatni s a nép erkölcsérzetét föléb-reszteni, hogy a kölcsönös kötelességek fölfogására fogékonyabbá tétessék; mert a mélyen érzett vallásos hit, mint azon idő egyik uralkodó eszméje, az emberi kedélyt tanaira nézve még ott is tette fogékonnyá, hol a törvényes kénszerítés már végét érte. Ezt Kálmán igen jól látta be, azért különös gondot fordított az egyházi fegyelem helyreállítására, miszerint az egyház szolgáinak megadja

azon erkölcsi erőt és hatást, melyre szükségök volt, hogy magas hivatásuknak megfelelőleg működhessenek.

Az e tárgyat illető törvények könnyen azon következtetésre vezethetnének, hogy a magyar clerus erkölcsei sokkal féktelenebbek voltak, mint más europai államok cleruséi; de egy mélyebb pillantás a dolgok helyzetébe be fogja bizonyitani, miszerint ez nem volt az eset, s hogy a többi államokhoz hasonlóan, ez csak elkerülhetlen következése vala azon bonyodalmaknak, melyek az egyház kebelében oly események által idéztettek elő, miknek horderejét keletkezésökkor kiszámítani nem lehetett.

A 10-ik században az egyházi főrangú urak kineveztetése majdnem egészen a világi fejedelmek kezeibe ment által, kiknek ezek az investiturát egy gyűrü által, mely a püspök egybekelésének jele volt az egyházzal, s egy pálcza által, mely jele volt a lelkipásztorságnak, szokták volt megadni.

Ezen investitura folytán, de még inkább világi hűbérjószágaik miatt, az egyház főrangú tisztviselői majdnem egészen világi hűbéresekül tekintettek. A fejedelmek ezen szokásbeli jogát, a 11-ik század első felében VII. Gergely pápa, mint az egyházi fegyelemnek ártalmast, eltörölni akarta, kinyilatkoztatván: hogy a püspököknek, világi fejedelmek általi választása (simonia), s a püspököktől a pápai szék számára valóságos hűbéresküt követelt. 1074-ik évben megjelent simoniai (papi hivatalok és javadalmak vétel és fizetés általi szerzése) s papi házasságok tilalma, s 1075-ben azon Decretuma, mely a papoknak hivatalaik elvesztése alatt tiltja, az investiurának bármely egyházi hivatalokra nézve laicus kezekből elfogadni, s egyszersmind minden világinak egyházi átok terhe alatt tilalmazza, az inventiturát lelkésznek megadni.

A pápának ezen föllépése s a makacsság, melylyel a fejedelmek valóságos vagy képzelt jogaikhoz ragaszkodtak, előidézte végre, ezen tilalmak tekintetbe nem vétele miatt, VII. Gergely és IV. Henrik császár között a nagy perlekedést. Gergely 1076-ban a császárt Rómába zsinat elé idéztette, hogy magát az ellene emelt vádak ellen igazolja. Henrik ennélfogva Wormsban tartott zsinat által a pápaletételését mondotta ki, mire ez a császárt egyházi átokkal sujtotta, s minden alattvalóit s hűbérnökeit a hűségi eskü alól föloldotta. Az egyházi és világi legfőbb két hatalom ezen tusája, első stadiumában a császár megaláztatásával végződött; ki kénysszerítve lőn Italiába vándorolni, hol, miután Canossában 1077-ben szigoru bünbánatnak vetette magát alá, az egyházi átok alól föloldoztatott. De nem sokára ezután összeszedte Henrik császár párthiveit, s az ellencsászárt, svábhoni Rudolfot, elűzte. Azután a pápát a brixeni zsinatban letétetvén, 1080-ban ellenpápául III. Clemenst választatja, hadsereggel Rómába siet, s az uj pápát trónra ülteti. Gergely, ki három éven át a római angyalvárban úgy élt, mint fogoly, mégis semmi által sem birathatott engedékenységre, és miután Róbert, a normanniai herczeg által megszabadíttatott, Salernoba költözködött, hol 1085-ben meghalt. Az egyszer megkezdett versengés azután még folytattatott, mig végre 1122-ben V. Henrik császár és II. Calixtus pápa alatt az ugy nevezett wormsi concordatum által elintéztetett, melyben megállapittatott: hogy a pápa által megerősített püspöki választásra a világi investitura következzék.

Hogy ilyen versengésnek s a belőle eredett pártviszálynak az egyházi fegyelemre szükségkepen igen kártékony következései voltak, ez alig kiván bizonyítást. Inga-

dozó állása az egyházi fejedelmek- és főrangú uraknak, kik számüzettek vagy egyházi átokkal sujtattak, az egyházi hatalom által hivatalaiktól megfosztattak, vagy a világi hatalom által azokban föntartattak, a szerint, a mint a körülményektől szoríttatva kénszeríttettek egyik vagy másik párthoz állani, oly czivakodásokba bonyolitotta ügyüket, mik őket apostoli hatáskörüktől végre egészen elvonták, s a clerust főpásztorához lánczoló erkölcsi kötelékeket meglázították, vagy széttépték.

Közepette a tusák- és zavaroknak, melyeket az invesztitura pere előidézett, VII. Gergely rendeletei, sem azon szigor- és következetességgel, sem azon szendeség- és ovatossággal, melyek egy határozott czél elérésére szükségesek, keresztül nem vitethettek; maradtak tehát félrendszabályok, melyek mindenkor csak pártokat teremtettek, s a papi házasságokat csak részben szüntették meg vagy fönállani engedték. Az állapotok, melyek a dolgok ily állásából képeződtek, az egyházi fegyelemre a legártalmasabb hasással voltak, s következéseikben nagyon erkölcstelenítőleg hatottak a tömegekre.

Minthogy a VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár közötti investitura perébe lassanként Europa valamennyi keresztény fejedelmei bonyolittattak, természetes, hogy Magyarország sem kerülhette ki az egyházi és világi hatalmak ezen perpatvarának ártalmas hatásait, melyek már Kálmán atyja, sz. László alatt nyugtalanitó módon kezdettek mutatkozni. Az investitura pere Magyarországot kevésbé illette ugyan, mint Europa többi országait, mert itt, mikor Sylvester pápa a királyi koronát sz. Istvánnak elküldötte, ez az 1000-ik évi martius 27-én e tárgyban kibocsátott bullájában István királynak és örököseinek a királyságban a jogot biztositá, Magyaror-

ság templomait felszerelni és rendezni. S ezen jogot Magyarország apostoli királyai sz. István halála óta csonkítatlanul gyakorolták, és e jog VII. Gergely pápa által azon tanácskozmányok alkalmával, melyek az akkor egész Europát mozgásba hozó investitura iránt közte és sz. László király közt tartattak, ha nem is formaszerint elismertetett, legalább kétségbe nem hozatott.

Nagyobb bonyodalmakat okozott a magyar egyházban a papi házasság eltiltása, minthogy ezen rendszabály Europa összes keresztyén tartományainak clerusát egyaránt sujtotta.

László az ezen bonyodalmakból keletkezett bajokat kiméleltel és emberséggel kivánta orvosolni; ez oknál fogva a pápa által parancsolt papi nőtlenséget tanácskozás tárgyaul tűzte ki az ország egyházi és világi nagyjainak. Nem sokára kisült azonban, hogy Magyarországon a derék városi és falusi papságnak majdnem egy harmada egyházi járadékai- és méltóságaitól megfosztandó lett volna, ha a pápa rendeleteinek korlátlan törvényes erő tulajdoníttatik. A püspökök és apátok mégis szigoruan azt kivánták, hogy ama rendeletek egész terjedelmökben hajtassanak végre, mig a világi renden lévő mágnások ezt hatalmasan ellenezték, okul adván: miszerint az egyház régibb határozmányai a papi házasságot nem csak hogy megengedik, de söt azt helyeslik is. A kedélyek forrongása, mely a vélemények ezen elágazása által elöidéztetett, veszélyes fokot ért el, mert a kisebb papság, melynék létele leginkább jött kérdés alá, keresztyén papi elöljárói ellenében a világi renddel tartott. László, hogy kicsapongásoknak, melyek az egyház erkölcsi tekintélyét még inkább veszélyeztették volna, elejét vegye; VII. Gergely pápának a passaui püspök Altmannhoz intézott levelet terjesztette

a tanácskozmány elé, mely a kérdésben forgó ügyet ekkép tárgyalta: „A fellázadt papok kérdését illetőleg, melyre nézve tanácsunkat kéritek, nézetünk az, hogy tekintve a népek jelen forrongó állapotát, s tekintve azon körülményt, miszerint némikép hiányoznak oly papok, kik a keresztyéneknek vallási segitséget nyujtani képesek, ti az egyházi szigort mérsékelve, az eddigi szokást még rövid időre fentarthatjátok. A béke s nyugalom beálltával, melyet az isten irgalmától mielébb várunk, ezen ügy könnyebben keresztülviendő, és a fegyelem szigorúbban kezelhető lészen.“ *)

László az ezen levélben kifejtett mérsékletet a püspököknek zsinórmértékül ajánlotta; a vita elnémült, és a király egyetértésével következő szabályok hozattak:

„Hogy a béke köteléke és a szentlélek egysége megtarthassék, oly papok, kik első s közönséges házasságban élnek, abban megmaradhatnak, mig az apostoli főpap atyai szerelme másra tanít bennünket; de oly papok- és diakonusoknak, kik második házasságra léptek, vagy özvegyet vagy férjétől elvált nőt vettek házastársul, azt parancsoljuk, hogy feleségeiktől elváljanak, mire az egyházi fegyelem közbejöttével azután előbbi méltóságaikba ismét visszatétetni fognak. Kik a tilos összekelést felbontani vonakodnak, az egyházi szabályok szerint, hivatalaiktól megfosztandók, az elvált nők pedig rokonaiknak általadandók. És miután házasságuk törvénytelen vala, szabad akaratjukra bizatik, uj házasságra lépni.“

Ime törvényes rendszabály azonban elégtelen volt azon bajok elmellőzésére, miknek orvoslására hozatott. A világi nagyok, positiv törvény által nem kötelezve, még

*) Hansig, Germ. sacr. I, 270.

tovább is avatkoztak az egyházi jogokba, oltalmazván a papi házasságot, hol csak lehetett, és akadályozván a püspököket hivatali kötelességök teljesítésében. A kölcsönös surlódások az egyházi s világi jogok fölötti fogalmakat még jobban megzavarták, és alkalmat nyujtottak az alsó papságnak, a főpapi rendeleteknek ellentmondani, miután legtöbb esetben a világi urak oltalmára bizvást számithattak. Egyáltalában véve, László törvénye, mely egyrészt a papi házasságot türte, másrészt kárhoztatta oly sok áthágásra nyitott utat, hogy a törvényesen eltiltott papi házasság törvénytelen formában fenállónak tekintethetett, mi természetesen az egyházi fegyelem felbontásához és az erkölcsök demoralisatiojához vezetett, mely Kálmán király trónraléptekor már veszélyes mértékben mutatkozott.

Kálmán a László törvényhozásában rejlő hiányokat ismerte, és határozta, hogy az akkori korban anynyira szükséges határvonalt a világi és papi törvényhatóság közt kiszabja, jól tudván, hogy a világi és papi nagyok közt meg-megujuló czivódások az egyház világi hatalmát talán kiterjesztendik ugyan, de tanitásainak erkölcsi hatását csökkenteni s végre egészen semmivé tenni fogják, mi hasonló esetekben később következett időszakokban is Europa több államaiban tapasztaltatott. Innen eredtek Kálmán azon törvényei, hogy gróf vagy főur egyházi ügyekbe ne avatkozzék és hatalmat ne bitoroljon, mely kizárólag csak a püspököket illeti; továbbá, hogy papok papok által, és világiak világiak által itéltessenek. A mellett azonban, hogy a világiakat az illető határok közé szorította, nem állott meg, hanem a papi házasságról szóló törvényeket is ténylegesb szerkezetettel látta el, miszerint a László király törvényének és rendeleteinek per-

missiv értelméből eredett bajokat örökre eltávolítsa. S miután belátta, hogy oly töryények, melyek csak a büntényeknek megfelelő fenyítés meghatározására szorítkoznak, a nélkül, hogy intézményeket is léptetnének életbe, melyek ama büntettek elhárítására volnának irányozva, csak oly kényszer-eszközhez hasonlitanak, mely végre az alatta szenvedő egyént megöli, vagy folytonos gyakorlás által maga magát megviseli s elkoptatja; ennélfogva az elébb említett országos tanácskozmányt Esztergamban oly intézkedésekre birta, melyek ezen hiányt is elmellőztetni hivatva valának.

Az egyház, melynek országa az emberek lelkiismeretére s érzületére kiterjed, és melynek lényegénél fogva, más kényszerítő eszközre nincs szüksége, mint az igazság, vallásos szükségesség és a példa vonzó hatalmára; minden világi dolgokban a státus parancsoló hatalmát köteles elismerni: de kebelében tanfogalmainak meghatározására és mind arra nézve, mi ezzel lényegesen összefügg, tökéletes szabadságnak és függetlenségnek öryendjen. Miután azonban az államnak az általános emberi czélokat felkarolnia kell, tehát az egyház alapitását és oltalmát is; e szerint a külső kényszeritő hatalom is csak az államból indulhat ki, és az egyház csak az álladalomtól nyerheti a szükségelt parancsoló hatalmának átruházását. Oly törvényhozás, mely ezt szem elöl téveszti, az államban két egymástól teljesen független hatalmat állit fel; melyek, miután mindegyike emberi kezekben van központositva, hatáskörük munkásságát nem fejthetik ki a nélkül, hogy egymás ellen ne működnének, és hogy egyik a kettő közül a másikat teljesen le ne győzné, és magának alá nem rendelné. Ezenkivül az államnak elvitázhatlan joga, söt kötelessége a fölött örködni, miszerint derék egyházi

hivatalnokok neveltessenek fel, és hogy az egyházi tanintézetek az állam felvigyázata alól fel ne mentessenek; végre az egyház külső jogviszonyai is a világi törvény mellőzhetlen tárgyai. Azonkivül az államnak gondoskodnia kell, hogy a papság sem szegénység, sem tulságos gazdagság miatt czélját el ne téveszsze; az egyház dotatioja tehát alább szállittathatik, ha helyes mértékét túlhaladta; mi legyen azonban azon helyes mérték? azt a törvény határozza meg.

Ellenben az egyházi tanitói összes kar képezi a tulajdonképi egyházat; és ennek saját szerkezetétől fog függni, hogy mi módon működjék az egyházi hatóság; főleg, hogy tanait változhatan tisztaság- és öszhangzásban az időkor nézetei, fogalmai s szellemi szükségleteivel fentartsa.

Mind abból, mit Kálmán cselekedett, hogy az egyháznak az őt illető helyet az állam szervezetében biztosítsa, s annak erkölcsi befolyását a népre fentartsa, tisztán kitünik, hogy az elébb elősorolt alapelvektől vezettetett. Kálmán az egyházat isteni intézménynek tartotta, melynek belső szerkete ment legyen minden emberi önkénytől, czéja pedig a tan fogalmát és az erkölcsi rendet a népnél fentartani; miután pedig ezen végczél csak az egyházi s világi hatalom öszhangzatos közreműködése által érhető el, az egyház és állam közt oly kapcsolatot eszközölt, hogy sem az állam az egyházban, sem ez utóbbi az államban el nem enyészhetett, mert mindkettőnek függetlensége sajátlagos körükben törvényesen elismerve, s határai világosan megszabva lőnek.

Hogy pedig Kálmán e részben hozott törvényei úgy a kor szükségeinek, mint a nemzet szokásainak és jellemének megfeleltek, bizonyítja azon történelmi tény,

hogy oly időben, midőn Europában a világi s egyházi hatalmak egymással harczban lévén, hatásköreik határait oly mértékben hágták túl, miszerint a népek állami kapcsolatukban oltalmat, az egyház kebelében pedig vigasztalást nem találtak: — a magyar egyház békességes és alkotmányos úton, erkölcsi tekintélyét és befolyását a népre ujra megnyeré, és a szimonia rákfenéjétől, mely a frank, olasz és német egyház életerejét enyészettel fenyegette, örökre megmentetett.

Vessünk már most egy pillanatot azon törvényekre, melyek az igazságszolgáltatásra vonatkoztak.

Kálmán király uralkodásakor átalános szokás vala még, hogy az országfejedelem személyesen vett részt a törvényszéken, vagy hogy küldötijei által szolgáltatott népének igazságot. Magyarhonban ezen szokás annál könnyebben fogadtatott el, mert az a nemzet jellemével és az alkotmánynyal, — mely az Álmos vezérré választásakor esküvel is megerősített alapszerződésből képezte kí magát, — öszhangzásban volt. Tagadhatatlanúl igen szép eszme az, mely ime fogalomban találja kifejezését: Az, kit a nép bizalma s szeretete emelt fejedelemmé, képezi a valóságos jogalapot és forrását az igazságnak. Az e fogalomban kifejezett patriarchális viszony országfejedelem és nép között azonban csak addig állhat fen, mig az állam gyermekkorát éli; azaz: mig a kormány-alkat azon különféle fokozatokat az állampolgárok kölcsönös jogai s kötelességei közt meg nem határozza, mik a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom közt elválasztást követelnek. Ha az államforma ama fejlődési fokot érte el, mely szerínt a közigazgatási s törvényhozási hatalom többé már nem az igazságszolgáltatás fogalmában egyedül foglaltatik; a népnél pedig egy törvényesen meghatározott jog-

biztosság szükségessége nyilvánul: akkor a nép és fejedelem közti patriarchális viszony is elérte határát. Azon mértékben, melyben a polgárisodás előhalad, a jogi kérdések is szaporodnak, mert a kölcsönös jogok és kötelességek felöli mindinkább határozottabban fejledező öntudat törvényesen rendszeritett jogi állapotot követel, mely puszta, — bár az igazság nevében hozott — birói parancsok által nem pótolható. Azonkivül még merő phisikai lehetlenség, hogy a fejedelem minden jogi szükségnek személyesen eleget tehessen; ha a nép az állami miveltség említett stadiumát elérte: akkor kénytelen lesz tisztét másokra ruhzáni át, hogy a mindinkább szaporodó jogi kérdések megoldathassanak. Miután azonban az igazságszolgáltatás ily állapota s szerkezete mellett felelősségnek egyátalában helye nem lehet, minden önkényes tett veszélyes következményeivel együtt a fejedelemre esik vissza; a bizalom hajótörést szenved, a nép és fejedelem közti patriarchális kötelékek megtágulnak, és az ingadozó, a közbátorságra nézve garantiát nem nyujtó tökéletlen jogi állapot végre az önsegedelem szükségét teszi kivánatossá, mely hatalmaskodásokkal kezdődik, és anarchiában leli sirját.

Kálmán belátta, hogy a sz. István által alapitott és László által megerősített magyar állam, kifejlődősének oly stadiumába lépett, hol a tiszta patriarchális viszony helyébe, — melyben a fejedelem az igazságszolgáltatás tekintetéből alattvalóihoz állott, — rendezettebb kormányalkatnak lépnie kell, nehogy a fenálló, szokásokhoz való további ragaszkodás által az emlitett bajok idéztessenek elé.

Mikép többi reformjaiban, úgy itt is népe erkölcseit és szokásait, továbbá István és László az igazságszol-

gáltatás iránti törvényeit szem előtt tartotta. A fenállónak helyes felhasználásával gyakorlati útat követett, hogy a népet arra szoktassa, miszerint felmerült jogkérdésekben ne az országfejedelemre hivatkozzék, hanem ügye elintézését az ezen czélra megállapitott hivataloknál keresse; jól tudván, hogy azon időkorban a példa sokkal inkább fog hatni az összes nemzetre, mint törvény erejére emelt elmélet, mely szerint az eddig többé kevésbé az országfejedelemben öszpontositott törvényhozói s igazságszolgáltatási hatalom elválasztatnék.

A nép, mely megszokta látni a királyt, ki az országban tett utazásai alkalmával személyesen törvényt mondott; ime szokás rögtöni eltörülése által, az igazságszolgáltatás uj rendje irányában bizalmatlansággal viseltetett volna; mert a tömeg véleményeiben rejlő paradox eszmemenet mindenkor nyilatkozik, valahányszor a fenálló rendet már nem kedvelvén, változtatás után sóvárog, és ha ez utóbbi aztán rögtön bekövetkezett, mihelyt az uj szervezet, melyhez még nem szokott, nemi kellemetlenséggel jár, a régi jó idők után sopánkodik.

Hogy tehát e rögtöni átmenetét az állapotoknak mellőzhesse, K á l m á n, elődei példájára, utazást tön az országban; de mindegyik vármegyében két birót vett maga mellé, kik jelenlétében törvényt és igazságot mondandók voltak. Ha a fél ezek itéletében meg nem nyugodott, szabadságában állott, a nádori biróság elébe vinni az ügyet, mely is, mint legfőbb itélőszék, döntötte el az ügyeket.

Látjuk, hogy K á l m á n mily egyszerűen tudta népének kimutatni az ösvényt, melyen jogai és igazai védelmében, a kijelölt első birósághoz járulhat, a nélkül, hogy az ős szokásokról, melyeken a népek oly makacsúl csüngnek, rögtön lemondania kellene.

Kálmán azon igyekezete, hogy az uralkodása kezdetéig a királyság eszméjével összekötött gyakorlati igazságszolgáltatási hivatalt, állami organumok által kezeltesse, még világosabban mutatkozik azon intézkedésben, hogy Jakab és Fülöp napot, és a sz. Milály napját követő hetet határozta meg a főtörvényszék, vagyis synodus tartására; hol minden gróf, biró és vármegyei tisztviselő köteles vala, különös meghivás nélkül is megjelenni, hogy egy biró-sági testületté alakulva, a vitás kérdéseket véglegesen elintézze.

Az államban a jogi állapot biztossága mindenekelőtt érdemel tekintetet. Jogi biztosság nélkül az emberi tehetségek ki nem fejlődhetnek, sem azon erkölcsi nevelés foka el nem érhető, mely egyedül a valódi szabadság tartós alapja. De a jogi biztossághoz nem csak az kivántatik, hogy az egyesek jogai a többi állampolgárok irányában megóvattassanak: hanem magában foglalja azon oltalmat is, mely az igazság-szolgáltatással megbizott hatóságok irányában szükséges. A birói karban öszpontositott tettleges hatalom jogi biztosságot még nem nyújt, ha hatásköre természeténél fogva lehető tulságainak korlátok nem huzatnak; másrészt a birói testület sem bir elegendő tekintélylyel az igazság pontos kiszolgáltatására, ha itéleteinek pontos végrehajtása biztosítva nincs. Midőn tehát a törvény a birói testületet, itéleteinek végrehaajtásával felhatalmazza, őt eljárásaira nézve felelőssé is teendi, mihelyt az tapasztaltatik, hogy kénye szerint kezeli a birói tisztet. Ezen gondolattól vezéreltetve bocsátotta közre Kálmán a birói hatalom visszaélése, és az itéletek végrehajtásának ellenzése iránti törvényeit; úgyszinte azokra nézve is hozott rendeleteket, kik gyanusitás vagy hamis bizonyság

által az igazságszolgáltatás organumait elámitani merész kedtek.

Ha már most Kálmán összes törvényeinek szellemét, a mennyiben azok az igazságszolgáltatás reformjára vonatkoznak, közelebbről vizsgáljuk, azt találjuk: miszerint a királyi kormánynak lön fentartva egész kiterjedésében a törvények pártatlan alkalmazása fölött örködni; midőn az állam közigazgatásától az igazság-szolgáltatást elválasztá. E szerint a királyság csak most jutott azon magasabb fokra, mely öt, mint a jogelv képviselöjét, az államban illette; azonkivül pedig a synodalis törvényszékek szervezete szerinti nyilvánosság, a jog és kötelesség fogalmát a népben jobban kifejtette, és a később kifejlödött társas biróságok eszméjének alapját megvetette. A törvényszékek szaporitásának üdvös eredményeül tekintendő az is, hogy kevésbé költséges igazságszolgáltatás léptetett életbe; hogy a népnek bövebb alkalom nyujtatott, jogát keresni s védeni; hogy az elsö biróságok itéleteinek felülvizsgálása vagyis fellebbezése elhatároztatott; hogy a törvényszékek nyilvánossága s felelösége behozatott, s a törvényszék függetlensége határain belül elismertetett; végre, hogy czélszerü jogintézmények által az állampolgárok magány-jogviszonyai szabályozva lönek, mi által ismét az állampolgári kötelességek ismerete és méltánylása gyarapodott, a jogérzet öntudata fölébredt, a törvénynek tisztelete biztosittatott.

Kálmán egyéb törvényeit, melyek a közigazgatás többi ágaira vonatkoznak, ott fogjuk méltányolni, hol Kálmán müködését, mint államférfiuét és hadvezérét vizsgálandjuk.

Törvényhozó, ki ezt tekintetbe nem veszi, törvényeinek csak kényszeritő, de nem meggyöződő erőt köl-

csönöz, és hatásuk megszünend, mihelyt oly viszonyok állanak be, melyek a törvény-kényszert paralyzálják. A törvények iránt tanusitott szenvedőleges engedelmesség, ha bár annak hatása a népéletben üdvösnek is mutatkozik, tartósságukra nézve csak ideiglenes biztositékot nyujt; mert noha hasznosnak tapasztaltatik, mégis azon láthatlan ellenszenv befolyását ki nem kerülendi, mely a népnek bizonyos hallgatag egyetértésében nyilvánul az ellen, mi a traditiobeli emlékezetek mindinkább tovább szövődő fonalát erővel keresztülvágja és oly jelent alkot, mely a multtal semmi összeköttetésben nem áll. Törvények, melyek ily állapotokat idéznek elé, csak a jelenkorra számitvák, csak palliativ orvoslások a politikai s társalmi bajokban sinlődő emberiségre nézve. A törvények meggyőződő hatása csak akkor lel könnyen útat a tömeg lelkébe, ha a természetszerü haladás figyelembe vételével a törvény: a kor szellemével, a nép értelmi tehetségével, jellemével és történeti multjával ellenkezésben nem áll.

A létező rend ellen irányzott rögtöni s erőszakos intézkedés mindig visszahatást szül, mely előbb-utóbb a lerontott alkotmányból oly államformát illeszt össze, hol, bár ujabb, az idő kivánalmainak inkább megfelelő alakot vesz is fel; mégis a népet a fejlődés ama fokához vezeti vissza, mely a haladás természetszerü bekövetkezését nagyon is kivánatossá teszi. A törvények tehát, melyeknek czélja valamely népet a jelenkor átalakitásával egy szebb jövő elibe vezetni, legbensőbb életének eredményeiből legyenek merítve: ellenkező esetben, az erőltetett haladási mozzanatokra mindenkor csak sajnos visszasülyedés fog következni, mely az egész nemzedék anyagi lételét veszélyeztetni képes.

Tagadhatlan ugyan, hogy valamely törvénykönyv oly elvekre lehet fektetve, melyek minden korra és népre nézve érvényesek lehetnek; melyek akármely törvényhozásnak mintegy változhatlan magvát és alapját képezik; azonban ezen alapelvek, alkalmazásukban, mindazon módositásokkal legyenek kapcsolatban, melyeket a nép sajátságai igényelnek, ugy, hogy a törvény ne csak a puszta akarat kifolyásának, hanem a népélet politikai s társalmi kifejlődéséből származottnak tekintethessék.

Köztudomású dolog, hogy az anyagi bajok, melyeknek az emberek alávetve vannak, különféle természetüek; e szerint szükséges, hogy az orvos, ki azokat orvosolni kivánja, mind eredetüket, mind természetüket ismerje, és ehhez képest a követendő orvoslási módot is határozza meg: ha csak azon képtelen igénynyel nem lép fel a bekövetkezhető vagy mutatkozó betegség irányában, hogy ez, az előre megszabott orvoslási módszeréhez kénytelen alkalmazkodni; mi őt a beteg halála esetében azon még esztelenebb állitáshoz vezetné, hogy orvoslási módszere ugyan jó volt, de a baj, melyen segitni kivánt, nagyon is makacs és engedetlen.

Ama bajok, melyeknek a népek politikai és társalmi állapotai az anyagi ugy, mint szellemi kifejlődésük phasisaiban alávetvék, különfélék; a törvényhozónak tehát azon bajt, mely a népek politikai és társalmi állapotát érte, ismernie kell, és csak azután a törvényes orvosláshoz folyamodnia, hogy ellenkezőleg cselekedve, a meghiusulás esetére állitani kénytelen ne legyen: miszerint törvényei ugyan jók, — de a n é p b a j a i o r v o s o l h a t l a n o k v a l á n a k.

Ha tehát az állampolgárok jogai- s kötelességeinek világos és szabatos meghatározása és mindnyájuknak ösz-

hangzatos működése a nemzet javára, minden korban és minden körülmények közt a törvényhozás alapelvét képezi; — mégis, midőn arról van szó, hogy a fenálló rendet módositani és átalakítani kell, attól ennyire eltérni nem szabad, hogy a nép egész múltja semmivé téve, oly jelen idéztessék, mely egy jobb jövőre nézve kezességet épen nem nyujt.

A törvényes rendeztetés iránti hajlam az emberben világosan megszólamlik, mihelyt állami összeköttetésbe lépett, — de ezen hajlam nyilatkozásai mindig azon szükségekhez igazitják magokat, melyeket a polgárisodás haladása s az ez által mindinkább a nép tömegébe beható jogalap érzete az államhatalom valódi czélja iránt előidéz. Ha tehát az ujabbkori törvényhozónak a nép tömegébe mélyebben behatott jogalap érzétét figyelembe kell vennie; az ókori törvényhozónak az esetleges előitéleteket kimélnie kelletett, mik a korszellem mérlegében többet nyomnak, mint a jognak épen csak érvényre emelkedő fogalma.

Különféle korszakok e szerint különféle törvényeket is igényelnek, és azok leendnek mindenkor a legjobbak, melyek a korszellemnek megfelelőleg a viszonyokat szabályozzák, és a polgárisodás természetszerű haladásának az útat el nem zárják, a nélkül azonban, hogy a népet az ugynevezett felvilágosodás ostorával hajtanák előbbre.

Mi első tekintetre haladásnak látszik, nem mindig az, annál kevésbé tartós és végleges nyereség az emberiségre nézve, hanem gyakran csak kisérlet: mennyi szellemi világot viselhet el egy még az előitéletek ködében felnevelt nemzedék. Ily kisérletek, bár honnan eredjenek is, mindekor vészélyesek maradnak, mert csak rázkódtatásokat szülnek, mik alatt a fenálló alkotmány összedől a nél-

kül, hogy az ujonan épitendőre nézve, szilárdságot igérő anyagot nyujtanának.

Az itt elősorolt tévedésekbe esnek, rendesen mindazon törvényhozók, kik más népek alkotmányait — politikai s társadalmi viszoyait tanulmányozzák inkább, mint a történeti multát és jellemét azon nemzetnek, mélynek törvényhozását vezérelni kivánják. Azon egyéni nézet, hogy az, mi valamely nép szellemi és anyagi jólétét előmozditja, a másiknál is ugyanazon hatást idézendi elé, legtöbb esetben egészen más és fonák eredményekhez vezet; és a törzényhozó legjobb akarata, legtisztább szándoka és legönzetlenebb törekvése, a létező állapotot jobbra változtatni, egészen czéltévesztett, mihelyt az e czélra szükséges eszközök nem helyesen választvák, mi mindenkor megesik, ha a nép nemzeti életétől elválhatlan érzelmek megsértetnek, vagy élete nyilatkozatai erőszakosan elnyomatnak.

Azon eredmények, miket Kálmán, törvényei által szerencsés volt elérni, érthetően bizonyitják, hogy reformjaiban az előbb érintett akadályokat, — melyek nem egy törvényhozó által le nem győzettek, — szerencsésen kikerülte, és helyesen választá meg a pályát, hogy a neki hódolt ország kormányalkatát megszilárdítsa és oly jogállapotot alkosson számára, mely a kor kivánalmainak egészen megfelel. Ez oknál fogva multunkban nem is találkozunk a jogtalanság ama kinövéseivel, melyek a törvény hiányát vagy teljes erőtlenségét másutt szükségkép születték. Példa gyanánt csak a titkos fenyítő-törvényszéket (Vehmgerichte) hozzuk fel. Ezen, a középkorban önhatalmilag szervezett büntető intézet, mely az akkor egészen bomlásnak indult igazságszolgáltatás helyébe lépett, eredetét és székhelyét Westpháliának köszöni, és legnagyobb

tekintélye volt, Henrik „az oroszlány" megholta után 1182-ik évben, a mikor az igazságszolgáltatásban tapasztalt rendetlenség legnagyobb fokát érte el.

Ezen titkos vér-hatalmat teljes joggal nevezhetni az igazságszolgáltatás legundokabb szörnyének, mely valaha egy mivelt népet sanyaritа. Lehet-e borzasztóbbat gondolni, mint birót, ki sem az itéletet nem indokolja, sem ki nem hirdeti, sem véres eljárása iránt senkinek nem számol; és ki a vádlottat kihallgatás és védelem nélkül gyilkos módra a vesztőpadra hurczoltatja *). Mindamellett mégis kiterjeszkedett egész Németországon, századokon át fentartván magát, és csak akkor szünt meg, a mikor az átalános béke helyreállitásával Németországban egy jobb büntető eljárás és az ugynevezett „Halsgerichts-ordnung" behozatott.

Az utolsó titkos vérbiróság Zellében tartatott, Westphaliában 1568-ban, tehát negyedfél századdal Kálmán halála után.

Hogy a német nemzet ily átkos intézetet századokon át türt el, kiáltó bizonyitéka annak, mennyire felbomlott ott főleg az igazságszolgáltatási rend, máskép oly egylet lehetőségét az államban képzelni is iszonyú dolog. Hihetőleg Magyarhon történelme is tudna ily intézeteket felmutatni, ha Kálmán józan törvényhozása és a Magyar nép jelleme ilyetén csak sötétben müködő igazságügyi bitor czimboráskodást feleslegessé nem teendett.

Ha tehát morimundi cziroczi rend apátja, és Otto, freisingeni püspök, Kálmán király halála után ötven évvel azt mesélik rólunk: hogy ha valamelyik gróf a királyt csak a legcsekélyebb vétség vagy hiba által megsértette, vagy megsérteni szándokáról gyanússá tette magát, akármely

*) Lásd „Das Vehmgericht Westphalens" czimü munkát Wiegand Páltól.

az udvar részéről küldött szolga őt fegyvernökei közül is elhurczolhatta s lánczra verethette, védelmezésről szó sem lehetvén; — hogy tovább a király puszta akarata az ész tökéletes kifolyásának tekintetett; — akkor Otto épen annyi hitélt érdemel, mint mikor a Magyarokat: beesett szemű, csunya arczú, kicsiny termetüeknek; erkölcs és nyelv tekintetében pedig vad barbaroknak festi; kik inkább sátraik alatt, mint házakban szeretnek lakni; és hogy öltözetük szennyes, fegyverzetük piszkos, csak idegenektől taníttatván némi tisztaságra, rendre, melyet azonban megvetnek, mert a csinosság- s jónak kedveltetése természetükkel meg nem fér, s ahol mutatkozik, csak fityogtató mesterkéltség *).

A jámbor püspöknek nem vehetjük rosz néven, ha az eget jobban ismerte mint a földet és rajta lakozó Magyarokat; de megbocsájthatlan, ha az ujabbkor oly történetbuvára, mint Schlözer és mások, nézeteit osztják; kik oly forrásokból, mint Otto püspök, merítenek adatokat, és ezekből a Magyarok ősi állapota, erkölcsei és szokásai és törvényei fölött itélnek, a nélkül, hogy a népet, ennek nyelvét és törvényeit ismernék. Ha ily férfiak és irók, kik jeles munkásságuknál fogva, a közvéleményben magas polczot foglalnak, azt hiszik, hogy saját nemzetöket, egy másiknak alaptalan legyalázása által, emelendik, akkor ugyan nagy tévedésben vannak, és a helyesen itélők előtt csak nevetségessé tették magokat, a nélkül, hogy czéljokat elérték volna.

Mindazokat, kik az ilyes állításokat utána papolják, a nélkül, hogy a dolog valósága vagy ferdesége felől magokat tájékoznák; kik az ókori magyar állapotokban csak

*) De gestis Friderici I. Imp. lib. I. Cap. 31.

az absolut önkény és vad barbarság közti szüntelen harczot vélik láthatni, — az önhazájukban divatozott ököljog korszakára akarjuk emlékeztetni, mely épen Kálmán idejében legnagyobb virágzásban állt. Az ököljogot azon korban nem csak Némethonban, de Angol- és Franczia-országban is találjuk, holott Magyarországot Kálmán törvényhozása attól megmenté. Ha már most a leghatalmasb europai álladalmak jogállapotait a 11-ik században az akkori magyar állapotokkal összehasonlitjuk, és a nélkül, hogy párt-érdek vagy nemzeti gyülölet által hagynók vezéreltetni magunkat, elfogulatlan, őszinte itéletet hozunk, — el kell ismernünk, hogy a személy és vagyon biztonsága hazánkban czélirányos törvények által, mik a nemzeti életet tükrödzik vissza, már biztositva s megalapitva vala akkor, mikor Europa más országaiban még a hatalom önkénye uralkodott s gyengébbnek törvényt szabott.

Ezen kétségbe nem vonható történelmi tény Kálmánt, mint törvényhozót, magasabb polczra állitja minden kortársainál, kik állásuknál fogva a népek sorsát jobb felé vezérelni hivatva valának.

VII.

Ez volt Kálmán, mint törvényhozó. Vessünk már most egy vizsgáló tekintetet tevékenységének azon hatáskörére, melyen ő, mint államférfiu, müködék.

Uralkodása kezdetén átalános vallásos buzgalom villanyozta át az egész nyugati keresztyénséget, mely azon ohajtásban találta kifejezését, hogy a szentföldet a hitetlenek kezéből kiragadni kell.

Hogy Kálmán király magatartását e mozgalmak közepette kellőleg megitélhessük, szükségesnek tartjuk ez ügy lényegébe mélyebben belekihteni és azon indokokat nyomozni, melyek Kálmánt arra birták, hogy bátyja, László király nyomdokait e részben is kövesse.

Nem csak Ázsia-, de Europában is, hol a saracenek hatalma a pyraenei félszigeten elég mély gyökeret vert, a keresztyén népek és mahumedanusok jó idő óta harczoltak egymás ellen. A keresztyén világ fájdalommal tapasztalta, hogy a szent föld, hol a szent ige hirdetője élt és az emberiségért szenvedett, hol a megváltónak sirja, melyhez ezer meg ezer áhitatos keresztyén zarándokolt, a hitetlenek hatalmában van. Ehez járult még azon harczias szellem, mely a középkor népeit lelkesítė, és azon előnyök is vétettek tekintetbe, miket minden rendű- és állásuak oly vállatból reméllettek, mi a harczvágyat természetesen csak növelé. Ez irányt a pápa eszköznek nézte, hogy a hitetlenek közt a keresztyén hitet terjeszthesse. A fejedelmek diadal- és hatalom-terjeszkedés után sovárogtak; egyes bátor harczedzett bajnokok kalandok és főleg zsákmány után szomjúztak, és az elszegényült europai pórnép örömest csatlakozott azon föld felé vezető hadjárathoz, mely paradicsom gyanánt festetett le előtte. Azon kilátás, hogy a keresztyénségnek legnevezetesb eredeti szentélyeit bejárhatják, különösen hatott minden jámbor kedélyre, és főleg a kiérdemlendő mennyei boldogság biztos reményében, a halál nem is látszott rémületesnek. Önzés, jámborkodás és politika valának tehát szembetünő emeltyűi a vallásos buzgalomnak, mely e korszakban annyira elhatalmasodott, hogy elragadva magával a kedélyeket, oly lelkesedést idézett elő, melynek közvetlen eredménye a keresztes háboru lett. De hogy ezen buzgalom ábrándá

és fanatismussá fajult el, ennek oka sem egyedül a fejedelmek politikájában, sem a dicsőség után sovárgó daliák önzésében, sem a vallás iránti lelkesultségben keresendő; — a kor féktelensége és az átalános elszegényedés voltak a keresztes háboru leghatalmasabb toborzói, és ezen elemek nyertek túlsúlyt oly annyira, hogy még a vallásos buzgalom is kénytelen lön ez irányt követni.

A 11-ik század végével a csekélyre leolvadott szorgalmas földmivelő száma elégtelen lön a harczoló és pusztán élvező és emésztő sokaságot táplálékkal ellátni; és ezen helyzet forrásává vált azon számtalan viszálkodásnak, melyeket rendesen csak vérontás fojthatott el. Ha mutatkozott is itt-ott hajlam az önkénynek, durvaságnak és zabolátlanságnak törvényes gátot vetni, csakhamar kitünt: hogy vagy a szilárd akarat, vagy kellő értelem és belátás, vagy a hatalom hiányzott a törvényes rendszabályoknak érvényt szerezni. Az ököl hatalma mindig győzedelmeskedett a szellemi fegyveren.

A társadalom felbomlásának e stadiumában semmi sem hathatott inkább az emberekre, mint a felhivás a keleten megkezdendő harczban részt venni azon biráért és dicsőségéért, ki maga idején megjelenendő, és az igazak meg igazatalanok fölött itéletet volt mondandó. Harczosok ezrei, kik Europában már zsákmányra szert nem tehettek, az annyiszor elkoczkáztatott mennyei boldogságuak visszanyerhetése reményében seregletteк oly harczba, melyben sem az isteni, sem a földi békét nem ismerő hatalmasaknak is kilátás nyilt: legyőzhetlen harczvágyukat a keresztyénség közellenein jogszerüleg kielégiteni és a hivők jogtalanúl öntött vérét a hitetlenek vérével megbosszulni. Oly tartományba voltak ők kelendők, hol dúsgazdag s virágzó vá-

rosokat reméllettek találni, hol Jeruzsálem a keresztyén világ középpontja az eget a földhöz köti, és annak visszanyerése az igazhivőknek úgy, mint a hitetleneknek uj paradicsomot tár fél.

Mindezen kecsegtető kilátások úgy átalánosan véve, mind tekintettel a korszellemre is, természetesen minden erőt tevékenységre hivtak, és a kedély ama merész emelkedését szülték, mely a jó és rosz elemek rögtöni öszhangzását eszközölte, melyek, bár külön ürügy s feltételek alatt mégis egy és ugyanazon magas czél elérésére mindjárt a vállalat kezdetével szövetkeztek egymással.

Érintettük már, miszerint Kálmán bátyja, László, követve bensejének jámbor indulatát, arra határozta el magát, miszerint az amiensi Remete Péter buzgalma s Orbán pápa közbejárásával rendezett első keresztes hadjáratban nem csak részt vegyen, hanem a keresztes had fölötti vezényletet is magára vállalja.

László, kinek erélyes és igazságos kormánya által Magyarhon a polgári háboruk ostorától megmentetett, ki rendet és biztosságot helyre állitott; ez alkalommal oly vállalaton törte fejét, mely az ország erejének nagy részét igénybe vevé a nélkül, hogy az ország jövendője e miatt koczkára tétetnék. Őszinte, vallásos buzgalomtól áthatva, László az akkor egész Europát mozgásba hozó keresztes háboru eszméjét csak tisztán vallási oldaláról fogta fel, és mint hű és elszánt vitéze az égnek, elhatározta magát, a szent sir visszaszerzéseért vérét és életét feláldozni, midőn őt előkészületeinek közepette a halál az élők sorából kiragadta.

Kálmán, ki László halála után felszólíttatott, hogy bátyja fogadását teljesítse, az europai állami viszonyokat és a nagyszerű vallási mozgalmat, mely a kereszt-

tes háboru eszméjét életbe hívta, egészen más szempontból nézte. Gyakorlati tekintetét ki nem kerülé ama heterogen elemek bizonytalansága, melyeket az átalános lelkesedés egy szinvonalra hozott, és a keresztes had lobogója körül gyüjtött; helyesen következtetvén: miszerint ily külön és ellentétes elemekkel, miket a vak sors egyesített, valami nagyszerüt véghezvinni nem lehet, mihely a lelkesedés, mely együvé hozta, kissé elpárolog és elhasználtatik. Ama jámborok, kiknek egyedüli czéljok a szent sír visszaszerzése vala, kiket egészen más indokok birtak résztvenni a szent háboruban: belátták, hogy e had táborozássá fog változni, hol hódítás és zsákmány fő, és a hitetleknek Jeruzsálemből elüzetésök csak a mellékes czélt képezendi.

Mit nyerhete tehát Kálmán, mint keresztyén és király, mit az általa kormányzott nemzet oly vállalatbani részvétel által, melynek szerencsés vagy szerencsétlen kimenetele legelsőbb az ország kimerítését, és a polgárisodásnak Magyarhonbani terjesztésére szükséges erőnek lankadását vonta volna maga után? Nem is számitván ide ama veszélyeket, melyeknek az állami fejlődésének első stadiumában lévő ifju nemzet kitéve van, ha a fejedelem a nemzet virágával hosszú, sőt egészen határozatlan időre elhagyja a hont, és ezt mintegy árván a sors szeszélyeinek teszi ki.

Kálmán nézetét a keresztes hadjáratról és ennek közvetlen eredményeiről igazolják nem csak a Magyarhonban és más országokban is bekövetkezett események, midőn az első keresztes had Konstantinápoly felé vette utját, de ama szomorú következmények is, melyek a fejedelem hosszú távolléte miatt oly időben, midőn a forrongás

és hatalmaskodás napi renden vala, nem egy nemzetet sujtottak.

Kétségtelen dolog ugyan, hogy ezen vállalat által az ázsiai s europai népek közt szorosabb összeköttetés eszközöltetett, és egy iparos polgári rendnek alapja Europában megvettetett; minthogy egy részről a nemesség a költséges hadmenetek következtében elszegényült, és a többi osztályok fölötti hatalmának nagy részét elvesztette; másrészről pedig Europában oly kereskedelmi forgalom fejlődött ki, mely által a városiak meggazdagodtak, az ember ismeret-köre tágult, a tudomány és müvészet keletről nyugatra ültettetett át; hogy bizvást mondhatjuk: miszerint Europa jelenlegi állapota nagy részben e vállalatnak közvetett következményeül tekinthető. Azonban ama kiszámithatlan előny, melyet ezen nagy valláson mozgalom az emberiség javára szült, csak századok mulva mutatkozott tisztán; hanem ennek előrelátása: hogy merően vallásos irányú buzgalom, mely a XII-ik században az emberek tömegét kelet felé vezérlette, az emberiség szellemi és anyagi előhaladásának pályát nyitand, az emberi ész határain kivül esett.

Egy éles látású szemlélő már az előkészületekről következtethetett az események közvetlen eredményeire; minthogy az elemek, melyek a czélzott vállalat kiviteléhez való erőket képezték, a romlás magvát magokban hordozák, és hogy a pillanatnyi előnynek kivívása keleten csak egyes nemzeteknek vagy egyéneknek hasznára lehet, mig másokat álladalmi viszonyaiknak teljes felbomlásával fenyegetnie kellett.

Ha tehát Kálmán átlátta, hogy a keresztes háboruban résszvétel Magyarország jövőjére nézve csak ártalmas lehet, és elég itéleti önálló sággal és jellem-erélyességgel

bírt, a közlelkesedés elé, — mely csak a dolog fényoldalát mutatá — higgadtan és következetesen lépni, tudván, hogy csak ez út az események- és várható eredményeinek helyes felfogásához vezet; — akkor ujabb jelét adta annak, hogy szelleme ment vala azon csalódásoktól, melyek ama korban ellentállhatlan hatalommal fejedelmeket és népeket az enyészet és romlás örvényébe sodorták. De hogy épen ily nehéz viszonyok között, mint azok valának, melyekkel és a kort megragadó eszméjével szembe szállva, oly keresztesek ellen, kik az országon átvonulása alkalmával erőszakos kicsapongásokat vittek véghez, fegyveres erővel mert föllépni, és e miatt a külfölddel kellemetlen érintkezéseket felidézni; — még oda is tudta fordítani figyelmét, hogy oly erőt kifejthessen, mely neki a külföld előtt kellő tekintetet szerezzen; — Kálmánt, mint gondolkodó és éleseszü államférfiut tünteti elénkbe, ki feladatát teljesen felfogta, és annak megoldásához a szükséges eszközöket feltalálni és alkalmazni igen jól tudta.

Tekintsük bár a Piacenzában 1095-ben és Clermontban 1096-ban tartott egyházi zsinatokat, hol a legnagyobb befolyással biró egyházi és világi fejedelmek részint személyesen jelen, részint küldöttjeik által képviselve valának, és hol a szentföld visszafoglalásának nagy terve tárgyaltatott és elhatároztatott; mindenikében vallásos lelkesültség- és harczias szellemre találunk. Oly hatalmas és megrázó volt ama vallásos mozgalom, mely a kedélyeket megragadta, hogy mindenki csak a szent czélra, melyre Orbán pápa „Isten úgy akarja!“ mondatával utasítá a hivőket tekintett; ellenben senkinek sem jutottak eszébe a következmények, melyeket ily horderejü vállalat nem csak a politikai, de sőt az egyházi viszonyokban előidézni képes leend.

Azértis vesztek el az első keresztes hadak, kik tapasztalt vezérek hiányában, hadi fegyelem nélkül, a vad és romboló folyam módjára, tódultak kelet felé, és csupán vallási lelkesültséggel vélték a szent földet visszafoglalhatni. Noha a keresztes hadak későbbi vezérei, elődeik balsorsán okulva, rendezettebb seregeket állitottak össze, és ezeket fegyelem alatt tartván, fényes diadalokat és mint Isten harczosai becsületet s dicsőséget arattak ugyan: de az europai tartományok, melyek a keleteni hóditások számára a hadseregeket kiállitták, veszélyek- és bajoknak tétettek ki, miket a kivivott elönyök sehogysem tehettek jóvá. Söt még a hitetleneken nyert győzedelmek sem biztositák a keresztyénségnek a szent sír birását, mi által a nagyszerű vallásos mozgalom tulajdonképi szent czélja eltévesztetett.

A czélszerüebben szervezett és ügyesebben vezénylett keresztes hadak is, kiknek élén oly férfiak állottak: mint Bouilloni Godofried, VII. Konrád császár, VII. Lajos franczia király, I. Fridrik császár, Fülöp Ágost franczia király, I. Richard Angolhon királya, II. András magyar király, II. Frigyes császár, és sz. Lajos franczia király. 1096-ik évtöl 1248-ig, mind kisebb-nagyobb mértékben ugyanazon következményeket eredményezték.

Ha már most fontolóra vesszük, hogy a keresztes hadak iránti vallásos lelkesültség, mely 1093-ban vette kezdetét, egész 1248-ig, tehát másfél századnál tovább tapasztaltatott, bátran következtethetjük, miszerint hatása az emberek kedélyére kezdetben nem csak hatalmas lehetett, hanem tetemes szellemi erő, állami ügyesség és belátás igényelteték azon igazi okok feltalálására, mik lehetségessé tették, csábító benyomásainak ellentállhatni; mennyi

önállóság, önmegtagadás és kitartásra vala szükség, a köz ócsárlással, söt nyilt ellenségeskedéssel is szembeszállani, melynek azok voltak kitéve, kik a kor szellemével egészen ellenkező pályára léptek, és az egyszer föltett szándéknál hüen megmaradtak; és a helyett, hogy a keresztyénség Istenének messze földön a nép életerejének feláldozásával egyházat kivívni siettek volna: inkább saját hazájukban, az erkölcsiség- és társalmi ügyek bölcs szervezetétől várható valódi jólétét a népnek tartósan megalapítani igyekeztek.

Mentől inkább hatunk be ezen időkor viszonyaiba, annál inkább meggyőződünk, hogy Kálmán nem csak korabeli, de a jövő nemzedékek sorsa vezetőit: mint statusférfiui bölcsességre, mint az uralkodói kötelességek helyes felfogására nézve nagy mértékben túlhaladta.

Kálmánnak köszönjük, hogy oly korban, midőn a keleteni szent háboru az europai tartományok legszebb munkaerejét fölemésztette, és a legvirágzóbb országokat anarchiának tette ki, mely gyászos állapot még a későbbi nemzedékek balsorsa forrásául tekinthető; — hazánk, belső állapotainak helyes rendezése következtében erőben növekedett, és egy szebb jövőnek ment elibe.

Ha Kálmán király kormánya, a középkori hatalmas mozgalom irányában tanusított magatartásán kivül, más bizonyitékot nem is nyujtana, ez magában is elegendő volna, benne egyikét azon ritka szellemi erőknek felismerni, melyeket a természet alkot, hogy a jelenkornak a jövővel összeköttetését előkészítse; egyébiránt, ha kormányzatára visszatekintünk, iménti állitásunk több bizonyitékaira is fogunk találni.

A Kálmán által követett politika, miszerint az ország déli határait biztosítsa, a XII-ik században uralkodó

hóditási s elnyomási viszketegnek merőben ellene állt. Nem a fegyver szigorú hatalma, de szabadelvü s czélirányos intézmények által fölébresztett kölcsönös érdekeken kivánta ő Magyarhonnak, az újon meghóditott tartományokkali összeköttetés alapját megvetni.

Kálmán igen jól tudta, hogy Horvát- és Dalmátország meghóditása, a magyar kereskedelemnek és iparnak uj lendületet ad, miután Magyarország ezen tartományok által oly nemzetekkel jött érintkezésbe, melyek a polgárisodás magasb fokán állva, a kereskedést és ipart szép sikerrel már régóta üzték. Azonban e tekintetben Magyarhonra nézve az vala a legnagyobb előny, hogy az ádriai tenger birtokába jutott. Kálmán alig sejtette talán azon előny horderejét, melyet egy tengerpart birása napjainkban nyujt; de, hogy ezen előnyt kellőleg méltányolni tudta, mutatják azon kedvezméuyek, miket a tengeri városoknak adott, részint a kereskedés fölserkentése-, részint a tengerészeti hajlamnak a magyarban fölébresztetése czéljából.

A Velenczeiek, az előtt a kereskedelmi előnyök majdnem kizárólagos birtokosai, miket nekik az ádriai tengerpart nyujtott; Kálmán királyban nem sokára veszélyes vetélytársat ismertek fel, és pedig oly mezőn, hol legkevesbé tartottak versenytől; nem is mulasztották tehát el mindenféle fondorkodások által Dalmatia tengerparti városaiban zavarokat előidézni, miszerint aztán a keletkezett zavarok alatt vesztett befolyásukat ismét visszanyerhessék.

Ezen bonyodalmak ellen Kálmán épen oly eszesen, mint erélyesen és óvatosan lépett fel. Sohasem hagyta ő a dolgokat a szélsőségig jönni, és ha győzelemre bizton számitott, akkor lépett alkudozásra és kötött szerződése-

ket, melyek uralmát nem csak megerősíték, de befolyását is növelték; mert a gyengébbet azon megalázástól megmentették, mely a csak fegyveres erő által eszközlött feltétlen hódolásban rejlik. Belátta ő, hogy ha ama tartományok bírása csak egyedül fegyverrel tartatik fen, a kölcsönös előnyök, mik úgy Magyarországra, mint a meghódított tartományokra nézve, azok szoros összeköttetésöktől eredtek, veszendőbe mennek. Háboru és hódítás a XII-ik században mindenkor pusztítással, kényszerrel és elnyomással járt; az erősb fél részéről a gyengébb ellenében tanusított elbizottság s megvetés; elkeseredést és azon passiv ellentállást eredményezte, mely a hódítónak dölyfvakította szemében: a kimerülés, levertség és közöny alakjában jelenik meg, és egyáltalában semmi fegyverrel le nem győzettethetik. A nyilvános életnek ily pangó állapotában veszélyeztetve van minden, mert az emberben az életerő kihal, és csak azon töri fejét, hogy változtathasson ez állapoton, a nélkül, hogy javítását tartaná szeme előtt.

Ily szomorú tapasztalásokat kikerülendő, Kálmán a meghódított tartományokat institutiókkal kívánta ellátni, melyek az anyaországgali politikai köteléket szorosabbra fűzzék, a nélkül, hogy a nemzet beléletét megtámadná, vagy ősi szabadságától megfosztaná. Mindenekelőtt a politikai szabadságot, melyet Magyarhon alkotmánya a nemzetnek biztosított, Horvát- és Dalmátországra is kiterjesztette, és ott az egyházi ügyet is akkép rendezte mint Magyarhonban; egyenlő jogok megadása és egyenlő kötelességek meghatározása által eltávolítván minden nyomot, mely a győző és legyőzött közti bár mely egyenletlen viszonyra figyelmeztethetne. Ezek után Horvát- és Dalmátország népeinek ősi szabadalmait megerősítő, szintúgy a

tenger városok különös kiváltságait is; a kereskedést és ipart pedig czélszerü rendeletek által támogatván, mitsem mulasztott el, miszerint Magyarország és meghódított királyságok közt kedvező kereskedelmi viszonyt léptessen életbe. A horvát, dalmát és magyar népek bensőbb egymáshozi közeledését és összeköttetését pedig az időnek és az állampolgárok kölcsönös szükségeinek tartván fel.

Horvátország és a tengerpart lakosai nem sokára meggyőződtek, hogy Magyarországgal ily módon es úton eszközlött összeköttetésök szebb jövőt nyujtand nekik, mint a byzanti császárok eddigi uralma, kik Horvátországot és a tengerpart vidékét csak gyarmatnak tekintették; vagy mint a velenczei köztársaságtól való függésök, mely mint kereskedelmi állam csak saját előnyeit tartván szem előtt, oly ország jövőjével nem gondolt, melynek birtokához csak azért ragaszkodott, mert kereskedelmi és ipari vállalatai előmozdítására nézve szükséges és kedvező vala. Hogy pedig a politikai s egyházi reformok amaz országok szükségeinek megfeleltek, az mutatja, hogy Veglia, Cherso és Arba szigetek, úgy szinte Absora, Aenona, Clissa, Scardona, Sebenigo, Traguzinum és Jadra tengerparti városok is önkénytesen hódoltak Kálmán uralmának.

Maga idején alkalmazott erély vagy mérsékeltség, és a neki hódoló horvát és dalmát népek történeti múltjának tisztelete valának Kálmán politikájának alapvonalai, melyeket a meghódított tartományok irányában követett.

Kálmán nem csak a vallásos lelkesültség irányában, mely a kereszt-hadat idézte elé, tanusított magatartásában mint gondolkozó s éles belátású államférfiu tünik elő; hanem a politikai alkudozások és az állam-szervezés gyakorlati mezején is kitünő s bölcs kormányzónak mutat-

kozik, ha Dalmátiában és Horvátországban követett eljárását közelebbről vizgáljuk.

A középkor fentebb megkisértett rajzában azt mondtuk, miszerint az akadály, mely miatt a legtöbb vállalat meghiúsult, mik nem e g y vágásra döntettek el, a pénzügy vala. E korban oly állami pénzforrások, melyek rendes és biztos jövedéket nyujtanak, egészen hiányoztak; holott akkor szerződések által vajmi keveset, de annál többet fegyveres erővel lehetett elérni. A pénzügy ilyetén állása bajokat szült, miknek utóhatásai legtöbb esetben a győzőre épen úgy, mint a meghóditottra nézve a legszomorúbb következéseket vonták magok után. A történelemből tudjuk, hogy középkorban az uralkodási és hóditási vágy vala a legtöbb háborunak forrása; már pedig ha az ily indokok által előidézett háboru költségei mindenkor a nemzetgazdászati elvekkel ellenkeznek: még nagyobb mértékben merítették ki a nemzeti erőt oly korban, midőn a háboru folytatására szükséges eszközök majdnem rendesen csak erőhatalommal állíttahattak ki.

A nemzet magán birtokába való erőszakos beavatkozások egyes, dicsőség és hóditások után vágyó egyének javára, az államok belállapotaira oly rontólag hatottak: miszerint a támadó úgy, mint a megtámadott gyakran oly helyzetbe jutottak, mely anarchiához, bitorlásokhoz és az államok eldarabolásához vezetett. Mert ha az ekkép megtelt állami kincstár, mielőtt a kitüzött czél éreretett volna, kimerült, annak ismétí ellátására nézve csak igen ritka esetekben ugyanazon kényszer-eszközök alkalmaztathattak, a nélkül, hogy a fenálló állapot meg nem zavartatnék. Ime bajok elmellőzésére tehát a hóditásra összesereglett haderő rendes díj helyett csak a zsákmányra utasittatott; ha pedig ily vállalat megbukott, a kard és fegyver éle

gyakran és ellen fordult, ki halált és pusztítást szándékozott más tartományokba hozni; miután a középkorban csak jó alkalomra lesö bitorlási és hatalmaskodási szellem az elégedetlen zsoldosnak ürügyet nyujtott, a fenállónak lerontása által, a hazában kárpótlást keresni ezért, mit idegen földön megnyerni nem lehetett.

E szerint nem csak az erkölcsök és szokások vadsága, mely a kor harczias szellemével kezet fogva járt, és az állam- és nemzetjog ismeretének teljes hiánya; hanem főleg az állami bevételek rendezetlen és egyre ingó állapota volt az, mi a középkor hadjáratainak a pusztító szélvész természetét tulajdonitá, melynek dühe egy óra alatt mindazt elsepré, mit szorgalmas kezek századokon át nagy fáradsággal gyüjtöttek. Ily viszonyok közt a legnehezebb feladatoknak egyike vala, az álladalmi jövedelmek kezelését rendezni, miután az ország állapotai szünet nélkül rögtönös változásoknak lévén kitéve, nem nyujthattak semmi alapot, melyre az állami pénzerő rendezését bizton lehessen fektetni.

Ha már most Magyarország közállapotait a XI-ik században, a többi europai államokéival összehasonlitjuk, el kell ismernünk, miszerint itt a létező alkotmány, a fejedelemnek oly előnyöket nyujtott, melyeknek czélszerü alkalmazása az állami jövedelmek helyesb kezelésére nézve a legszerencsésb eredményeket szülte, mert a keresztyénség megalapitása s az alkotmánynak sz. István által eszközlött szervezése óta Magyarország oly törvényhozás birtokában volt, melynek hatásai által a sz. István halála után László kormányra lépteig igen kevés megszakadással fel-felmerülő anarchiai állapotok egészen elnyomattak; mert azon befolyás, melyet a nemzet alkotmányos jogainál fogva a törvényhozásra gyakorolhatott, sohasem

szünt meg egészen; és igy főleg a középkor első felében uralkodott bitorlási vágy és az ezzel összekötött gyakori változtatás a fejedelmek személyében, úgy szinte az anarchiai állapotok által előidézett megrontása az állami és magánjogi viszonyoknak, Magyarországban a nemzet életéből származtatott alaptörvényeket sohasem paralysálhatták egészen, és nem gyakorolhattak a létezőre oly bontó befolyást, mint Europa legtöbb országaiban, hol ezen a nemzeti élettel oly szoros kapcsolatban lévő törvényhozási hatalom merőben hiányzott.

Midőn tehát másutt az állam-alkotmányt az események erőszakos áradata magával elsodorta: Magyarországban csak megrázkódtatást szenvedett, és még ott minden ujból vala felépitendő, itt csak a szakadásokat kelle kijavitni az épületben.

Ezenkivül Magyaroszág még ifju, ép s életerős állam volt, mely teljes kifejlődését be nem fejezte még, sem azon politikai s társalmi bajokban nem sinylett, melyeknek oly államok alávetvék, hol a politikai hatalom és mivelődés hanyatlik, úgy, hogy az egykori nagyságuk dicső képén már csak árnyoldalak tünnek fel.

Összehasonlitván Magyaroszág és a byzanti császárság közállapotait a XI-ik században, fentebbi állitásunkat igazolva találandjuk.

Az Árpád-házból származott három nagy királyunk: István, László és Kálmán, daczára annak, hogy az anarchia, — uralkodásaikat elválasztó időközökben — hatalmasan fel-felütette a fejét, az István által alapitott alkotmányt nem csak fentartani, de azt megszilárditani s terjeszteni is birták, úgy, hogy a jó- és balsors hányatásai közt, a magyar-állam s alkotmánya sértetlenül megmaradt.

Ama lánczolatnak utolsó szeme, melybe a következőt akasztani kelle, mindig a nemzet életében vala feltalálható, és ez utóbbit tartotta össze. A byzanti császárság ellenben ugyanazon korban csak oly eseményeket mutat fel, melyeket az önkény és erőszak egyedül a nép sanyaritására szül; hol az átalános feslettség a becsület és erkölcs érzetét végkép elnyomta, a hazafiságot és emberi méltóság öntudatát kiölte, oly annyira: hogy kegyetlenség s bátorság, csel s ügyesség, csalás és eszélyesség egy értékü dolgoknak ismertettek.

S ha bár egyes nagy férfiaknak sikerült is, a görög nemzet kimerített erejét ismét uj életre ébreszteni; a pillanatnyi lelkesültség oly férfiu kimultával megszünt, és az előbbi állapotok aztán még félelmesebb alakban jelentek meg; mig végre az erkölcsileg amugy is tönkre tett nép, fajtalan fejedelmi udvarával együtt Mohamed fiainak kardja által az europai államok sorából kitöröltetett.

Sem görög miveltség, sem római hadtudomány, sem végre három világrészből Konstantinápolyban összehalmozott kincs nem menthettek többé oly nemzetet, mely az egymást a tróntól fosztogató despoták önkényén kivül más törvényt nem ismert és csak a fenállónak teljes lerontásában volt kénytelen egy szebb jövőt keresni.

Noha a mondottak szerint Kálmán, midőn az államjövedelmek ügyét rendezni elhatározta, ily hátrányokkal küzdeni nem volt kénytelen, mint a többi fejedelmek; mégis oly feladatot tüzött ki magának, mely akkor mindenütt legnehezebben vala megoldható.

A sz. István halála után bekövetkezett anrchiai állapot alatt, mely sz. László uralkodása kezdetéig szakadatlanul tartott, a koronajavadalmak legjobb része részint gyáva s fajtalan fejedelmek által az udvari kegyen-

czeknek áldoztatott fel, részint pedig jogtalanul pártosok által magán-birtokba ejtetett, részint végre pazar s czéltalan adományozás utján a koronától elidegenittetett. Hogy tehát az, mi a korona-javakból jogtalanul mások birtokába általment, az állami kincstárnak ismét visszaszereztessék, oly törvényes határozatok és intézkedések valának szükségesek, mik a felmerülő magánjogi kérdések megvitatására és eldöntésére alkalmasak; minthogy az egykor minden kérdésen kivül a koronához tartozott jószágok egyszerű visszafoglalása fölötte fontos magánérdekeket igen érezhetően sértett volna, sőt a legtöbb esetben épen igazságtalansággal leendett összekötve, miután a jogtalanul szerzett birtok idővel örökség, adás-vevés vagy csere folytán, sokszor a törvényes formák megtartásával más kezekbe ment által; és igy kétségtelen tulajdoni jogot ölte magára.

A földbirtok biztonsága az ország nagy részében kérdésbe hozatott volna, ha csak egyszerüen az határoztatott volna, miszerint a koronától elvált jószágok visszaadassanak. Az e tekintetben már érintett s e tárgyra vonatkozó törvények mutatják, hogy ha bár Kálmán szigoruan azt követelte is, hogy koronajószágok, mik az uralkodását megelőző időben felmerült zavarok tartama alatt holt kézre, mint szakadatlan birtokok, adományoztatták, a korona birtokába visszakerüljenek; mégis másrészt István és László valamennyi adományait megerősiteni jónak látta, minthogy azok belbéke s rend idejében törvényes uton történtek. Úgy szinte azon törvény is, miszerint vásárlott vagy szorgalom által szerzett örökségektől senki se fosztassék meg, ha ez bizonyitványok által kellő világosságra hozathatik, — azokat is kielégitette, kik birtokaikra nézve más jogczimmel nem birtak.

Egyátalában az állami javadalmaknak rendezése körül hozott törvényei nem csak alapját képezték a magyar polgári jognak, mely az alkotmány előrehaladtával egyre fejlődött; hanem arra vonatkozó rendeletei által megszaporitotta a kincstári jövedelmeket, és a mi fő, az eddig ingadozó magánjogi viszonyokat is szilárdabb helyzetbe hozta oly jószágok birtokára nézve, melyek az anarchia és belviszályok ideje alatt szereztettek.

Épen ily eszélyesen rendezte Kálmán a kincstár többi kezelési ágait is, és eltávolitva minden haszontalan fényüzést és czéltalan pazarlást, rendet és takarékosságot hozott be, mi által ő első példáját adta annak: mikép kellessen tisztelni a törvényt, és hogy kell bánni a közjövedelmekkel; pazar kezelést, a nemzet ellen elkövetett bünnek keresztelvén.

Hogy az állami javadalmak rendezése körüli intézkedéseivel a kivánt sikert aratta, az kétségtelen; mert daczára annak, hogy sok és költséges háborut viselt, uralkodása alatt legcsekélyebb nyomára sem akadunk annak, hogy az álladalmi javakat a pénzzavar kikerülése tekintetéből bizonyos elölegezések fejében vagy ideiglenesen, vagy örök időkre elidegenitette volna; de másrészt az ország rendeitől sem követelt rendkivüli pénz-segélyt, hogy őket az alkotmányos utról leszoritsa, és a kiváltságok osztogatásával igen is ovatosan élt, hogy az állam-hatalmat ne gyöngitse. Ez utóbbiak oly segédeszközök, melyekhez — mint a történetből tudjuk — mind Kálmánnal egy időben, mind későbbi századokban uralkodó fejedelmek az állami kincstár fölsegélése végett gyakrabban folyamodtak.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy az állami jövedelmek rendezése s a magánjogi viszonyok szabályozása kö-

rül, hol mutatkozott kiválólag Kálmán államböleseségo? — ezt nem csak ide vonatkozó törvényeinek szellemében találjuk, de főleg abban, hogy ő azon előnyöket, melyeket neki a fenálló alkotmány ezen reformra nézve nyujtott, felismerte, s azokat a nemzeti törvényhozást képező tényezők segitségével keresztül is vitte.

E szerint ő a biztos alapot, melyből ime reformnak kiindulni kelletett, magában az alkotmányban és annak épségben tartásában helyezte, hogy maradandó sikert biztositson számára: és oly alapot feltalálni mindenkor és akárminő viszonyok közt az államférfiunak fő feladata.

VIII.

Miután Kálmán működése körét illetőleg azon adatokat kiemeltük volna, melyek őt mint törvényhozót és államférfiut jellemzik; még nehány észrevételt szándékozunk tenni azon képességei s tulajdonai fölött, mik által Kálmán mint hadvezér tüntette ki magát.

A népvándorlás és az ez által előidézett bukása a római világbirodalomnak, a fegyelmezett római hadak helyébe, az egymással harczoló nemzetek vad csoportjait léptette; a római taktikát és hadtudományt, a személyes bátorság és harczosok számszerinti túlnyomósága váltotta fel, úgy, hogy ezentúl csak az tekintetett eldöntő tényezőül a harczmezőn.

A hadviselés első példáját Caesar hadjáratai, a másodikat Attila nyujtja.

Az egyiknek lángesze a fegyelmezett római legiók ügyességét hadviseléseinek keresztülvitelére használta; az utóbbi egész nemzetek szilajkodó erejét öszpontositotta,

hogy egy hatalmas csapással a nemzetek és birodalmak sorsát eldöntse. Igen természetes, hogy az europai polgárisodás leáldoztával, a hadviselés utóbbi neme jött szokásba, mert a népvándorlás viszontagságai által szellemi kiskoruságba visszataszitott népek, egyszerre föl nem emelkedhettek az állami intézmények kifejlődése azon fokához, melyek egy fegyelmezett haderő felállitását és az ennek fentartására szükségelt eszközöket lehetségessé teszik. És ha bár később a hűbériség és leventeség a hadat és harczot a férfiui legszebb, legdicsőbb foglalatosságai közé emelte, ez által ugyan sok ügyes és bátor harczost nevelt, kiknek merészségök- és erejekről a mostani kornak alig lehet fogalma; a hadtudományra nézve azonban ez kevés sikerrel volt, mivel a hűbéres rendszer és leventei szellem a háborunak csak egyéneket, de nem sereget nevelt. A XII-ik században tehát, a midőn Kálmán Magyarországon uralkodott, a hadviselés keveset különbözött azon modortól, melyre Attila tanitotta Europa népeit, és melyet Nagy Károly annyira fejlesztett ki később. Csak az állami intézmények előrehaladása és a közélet fejlődése hivott később életbe oly változást a hadviselésben, mely végre a puskapor feltalálása és azon körülmény által, hogy a keletkezett politikai viszonyok folytán állandó hadseregre vala szükségök az államoknak, nyerte lassankint mai alakját, szinezetét.

Kálmán király idejekor a kiállitott hadseregek még mindig fegyelmetlen tömegekből állottak, egyes rögtöni csapásokra, de nem oly hadi vállalatokra alkalmasak, melyek sikere az idő-, fegyelem- és a seregek kitartásától függött; ez okon legtöbb esetben egy csata a hadakozó felekre nézve döntő vala, s a hadjáratot be is fejezte.

Valószinü, hogy Kálmán első oroszországi hadjárata, — hová még atyja életében segédsereget vezényle, és hol megveretése folytán frigyeseinek egész hatalma megtöretett, — öt azon gondolatra hozta: miszerint az akkori viszonyok közt az, ki elegendő eszközökkel bír a háborut hosszúra kinyujtani, még hatalmasb haderő ellenében is előnyben marad; mert az ellenség, ki csak döntőgyőzelemből merithetė a hadai fentartására szükséges eszközöket, erejét nem tarthatta együtt, mihelyt az elhatározás továbbra volt halasztható, mintsem ezt a támadó fél gondolta vagy kivánta volna.

A döntő csata kikerülése által a hatalmasb ellenség irányában biztositá magának Kálmán a legfényesebb sikert, midőn testvér bátyja Álmos frigyesei, Henrik német császár és Szwatopluk morva herczeg Magyarországba berontottak.

Henrik, seregével Pozsony alá jövén, ostrom alá vette a jól megerősített várost, és a Dunán átkelendő volt, hogy mélyebben nyomuljon az országba; azalatt Szwatopluk a morva határt lépte át, és Nyitra meg Trencsin megyéket, egész a Vág folyamig szállitá meg. A hegylánez, mely Morvaországot Magyarhontól elválasztja, azon háromszög alapvonalául tekinthető, melynek oldalait a Komáromnál egybefolyó Duna s Vág képezi.

Kálmán, kinek hadserege mindkét ellenségnek nyilt csatában ellentállani nem birt, azonnal felismerte az előnyöket, melyeket a két folyam által korlátolt ellenségi hadvonal nyujtott. Miután pedig akkori időben a folyamoni átkelés, például a Vágon, igen bajos, a Dunán pedig majdnem lehetlen vala, ha kellő ellentállás intéztetik, — azt határozta, miszerint hadaival a Duna jobb- és a Vág balpartját foglalandja el, hogy az ellenségnek a nevezett fo-

lyamokon szándokolt átkelését meghiusítsa. Minthogy pedig hadának nagy részét a még ostromlott Pozsony városa igénybe vevé: seregének e tervszerinti gyorsan eszközközlött felállitása által, az ellenség csapatait a két folyam közti térségen féken tartotta, és az országot is a további berontás ellen födözte.

Ha már most az ellenséges hadak ily viszonyok közt az ország belsejébe akartak volna nyomulni, hogy a kivánatos összeköttetést egymás közt eszközöljék; elkerülhetlenül az említettük háromszög csúcsa felé kellett volna nyomulniok, és a Komárom felé mindinkább szorosabbra nyuló mocsárok által keresztülszeldelt téren egyesülniök, hogy ott közös erővel a folyam valamelyik pontján az átkelést bár mi áldozattal is létesítsék.

Ily előrenyomulás által az ellenséges haderő összpontosíttatott volna ugyan, de egyszersmind K á l m á n védelmi volna is rövidebb leendett, és pedig előnyére; mert ő is, az ellenség összpontosított ereje ellenében összevonhatta volna felállított hadait, hogy kedvező állását annálinkább megerősítse. Ezenkivül K á l m á n mindazon segédeszközöket birta volna, mik hadainak erősitésére és élelmi szerekkel való ellátására szükségesek valának; ellenben az ellenség annyivalinkább szükölködött volna ezen segédforrásokban, mennyivel inkább az ország szíve felé nyomul. H e n r i k végre háta mögött nem hagyhatta a jól felszerelt Pozsonyt a nélkül, hogy oly veszélynek tegye ki magát; miszerint egyetlen visszavonulási vonalát is feladja. Ha azonban az ellenséges sereg Pozsony bevételeig állásában megmarad, az akkor még parlag vidéken bizonyosan mindenben fogyatkozást szenved. És a kétes helyzete csak úgy fordulhatott jobbra, ha az ellenséget meg-

veri; de Kálmánt csatára nem kényszeríthette, ő lévén ura a térnek és előnyeinek.

Hogy nézete helyes volt, igazolta a tökéletes siker. A két folyam közé szorított ellenség Pozsonyt bevenni nem birván, kénytelen lön állásában vesztegelni, mire a hadi és élelmi szerekből kifogyott. Baját növelé még az akkori hadsergek meg-megújuló rákfenéje: a zsold-tartozás, melyet, miután győzelemre kilátás nem nyujtatott, — zsákmánynyal pótolni nem is lehetett. Ezen bajok következtében az ellenség táborában minden fegyelem fölbomlott, és Henrik szerencséjének tartotta a békét oly feltételek alatt megkötni, minőket Kálmán elejébe szabott, csak hogy hátralevő seregét a megsemmisitéstől megmentse; Szwatopluk csapatai azonban hátravonulása közben mind elpusztultak.

Kálmánnak ez egyetlen hadjárata eléggé bizonyítja valódi vezéri képességét, mely nem áll személyes bátorságban, hanem a körülmények helyes felfogásában, és kinálkozó előnyök czélszerű és rögtöni felhasználásában. Állitásunk igaz voltát annálinkább kitüntetik: Horvát- és Dalmátország, Normannok és a keresztes seregek ellen viselt harczai, különösen pedig azon polgárháboru, melyet nyugtalan és gyáva bátyja, Álmos, a hazában annyiszor támasztott.

Az állami jövedék kezelésébe behozott rend vala főleg az, mi Kálmánt képessé tette a vármegyei zászlóaljakat ujra s czélszerűen szervezni, és oly fegyelmet behozni, hogy minden alkalomkor a csapatokat nem csak rögtön mozgóvá tehette, de a leggyorsabban összpontosíthatta is. Ez okon Kálmán a meghódított népeket mégóta mindazon pusztitásoktól, miknek ez időkorban közönségesen kitéve valának; mert serege rendesen kikapván a

zsoldját, zászlója mellett maradott; nem lévén sem oka, sem engedelme azt rablások által meggyalázni. Kálmán tudott győzni pusztítás nélkül, és háborut viselni, hogy érvényt szerezzen azon politikának, mely országolt népeinek érdekében állott.

Szóval, Kálmán hadi taktikája nem felelt meg a XII-ik században virágzó leventeség hőskorának, mely harcz- s hadra indította a lelkesült ifjuságot és az akkori hadseregek magyát, fényét, söt iskoláját képezé, melyből nem egy jeles vezér került ki, — inkább a mi korunkban elfogadott hadi elvekre volt alapítva.

Láttuk, hogy Kálmán a nagy uralkodók három főtulajdonival nagy mértékben birt: lévén jeles törvényhozó, államférfiu és hadvezér. Mégis különös figyelmet érdemel azon körülmény, hogy ő oly időszakban, mikor csak fényes és dicsö harcztettek elismerésben részesültek, — mikor a törvényes rend önkénynek, az állam-bölcsesség gyöngeségnek kereszteltetett, — el nem ámíttatta magát a harczszerencse által, hogy kivívott politikai előnyeit és érdekeit, melyekért oly buzgón harczolt, veszélyeztesse. Benne a hadvezér mindenkor a törvényhozónak és államférfiunak volt alárendelve.

Ha a világtörténelmet olvassuk, azt találjuk, hogy majdnem minden nagy férfiu, ki az imént elősorolt szellemi tehetségekkel birt, azon korlátokat, miket államérdek, népjog és emberiség vont működésük mezeje körül, átlépte, mihelyt sikerrel haladt elő a hadi pályán. A népek csak hadeszközül, a törvényhozás és állambölcsesség csak a hadvezéri dicsőség rugójaul tekintetvén.

Nagy győzelmek által kierőszakolt hódolata a népeknek, a győztes hadvezérben központosított korlátlan hatalom gyakorlata, melynélfogva a népek sorsa fölött kénye

szerint határozhat, — oly csábitó valami, kivált ha hadvezéri dicsőség tetőpontján áll a győző, hogy vajmi könynyen elfelejti, miszerint fegyver és harcz csak eszköz a czélhoz, és a czél nem az egyes ember szédítő dicsősége, hanem a népek jóléte, melyek élettel és vagyonnal áldoznak a harczban; és azért a világtörténelemben akadunk ugyan oly férfiakra, mint: Szalamanaszar, Nebukadnezar, Attila, Tamerlan, Mahomed, Cyrus, Nagy-Sándor, Caesar és Napoleon; de kétezred év lefolyta alatt csak egy oly férfiura, mint Washington!

Azt tartván, hogy kitűzött czélunkhoz képest Kálmán s korszakáról eleget mondottunk, áttérünk most már fejtegetésünk második részéhez. Ha dolgozatunk a szíves és figyelmes olvasót eddigelé ki nem elégitette, fogunk iparkodni ezen kisérletünk végén Kálmán király és József császár közt fölállitandó párhuzam által a hiányokat mennyire lehet kipótolni.

II-ik Rész.

I.

Ha a Kálmán király halálától József császár uralkodásáig lefolyt időszakot közelebbről vizsgáljuk, el kell ismernünk, hogy az emberi nem állapota a tizennyolczadik században általán véve jobb vala, mint a tizenkettedikben; miből azt következtethetjük, hogy az emberiség nem hanyatlásnak, hanem egészben tekintve haladásnak, tökélyesedésnek indult.

Állításunk e szavait: „egészben tekintve," lényeges és viszonyos dolognak tartjuk; mert hogy nem volna nép, mely multját elébbre tenné a jelennek, bebizonyitani bajos lenne; ellenben kétségtelen dolog az, hogy minden időszak kivétel nélkül vagy a hanyatlás, vagy a fejlődés időszaka; e szerint, ha a valóságos haladás tettleges eredményeit nem is, de minden esetre az arra czélzó előkészületeket vagy kisérleteket foglalja magában.

A rosznak természete rendesen az, hogy fejlődnie, s az utálatosság egész valójában föltünnie kell; nem azért, hogy a jótól megkülönböztettessék, hanem hogy általa kitászittassék. A rosznak e természeténél fogva, oly állapotok szoktak felmerülni a népélet szinén, melyek nagy bajoknak ugyan, de fejlődési betegségeknek is tekinthetők.

A tespedés baj, de válság is egyszersmind, mely alatt erő gyűjtetik uj fölemelkedésre, tettre; a forrongások helytelenek, sőt utálatosak magukban véve, de ismét szükséges s természetszerű válságok, melyek a társalmi állapotokat az átalakulás, a haladás felé vezetik.

A keresztes háboruk a tizenegyedik, s a keleti birodalom megbuktatása óta Ozmanlik által a tizenötödik században; egy történeti korszak sem bővelkedék hasonló eseményekben, mint az, mely a sajtó feltalálásával és az azt követő reformatioval veszi kezdetét, és egészen a franczia forradalomig tart. Europa népeinek félreismerhetlen törekvése a szellemi fejlődés felé, — mi főleg abban nyilvánult, hogy már nem vakon hinni s szenvedőleg engedelmeskedni, de okokkal meggyőzetni mintegy ösztönszerű szükségét érezni kezdték — e korszaknak fő jellemvonása. Azért minden ez időszakba eső mozgalomnak kiindulási pontja és alapja vala: „Az állam és egyház hatalmát törvényes határozatokra fektetni," mely irány leginkább abban találta hű kifejezését, hogy egészen más mérv kerestetek s alkalmaztaték az emberi értéknek és azon részvételnek meghatározására, mely szerint kiki az államtársulat jogaiban, előnyeiben, kötelességeiben, terheiben osztozkodjék: mint melyet a születés esetlege, vagy az egyesek társalmi állása eddigi használatúl szolgáltatott.

Guttenberg találmánya, mely által minden eszme az emberi nem közös birtokává vált, leghatalmasabb emeltyűje lön a fölvilágosodásnak. Az eszme és a nyers erő közti harcz megindult s csakhamar megrendité a középkor mindazon intézményeit, melyek tisztán az önkényben gyökereztek. E percztől az eszme többé nem az esetleges tettnek, hanem a tett az eszmének köszöné eredetét; s hol

ezelőtt meggyőződésnek vélt vakhit lelkesültséget szült: most megforditva már csak öntudattá vált meggyőződés szülte a lelkesültséget.

Az emberek nem elégedtek meg az események csak következményeik szerinti ismeretével és birálatával; hanem lét-okait nyomozva eredetükre visszavezetni iparkodták, mi a tudományos és politikai rendszerek kiképzésére vezeté őket. Ezen rendszerek követői s pártolói társúlatokat képeztek, és a fölállitott elvek védelmére, vagy az ellennézetek megczáfolására, ha a szükség úgy kivánta, keltek. Az ellentétes csoportokból idővel két politikai párt fejlődék: egyike feladatának tartá a fenálló társadalmi viszonyokat régi alakjukban megtartani; másika ismét a korszellem kivánataihoz képest módositva, más alakba igyekvék önteni az állapotokat. A vágy, pártjabeli nézeteket minden téren érvényre emelni okozá; hogy a különböző érdekek összeütközvén egymással, ama megrázkódtatásokat idézték elé, melyeket mint az uj eszméknek, a régi szokások, erkölcsi nézetek és előjogok elleni harczát tekinthetjük.

A mondottakból könnyen magyarázható, miért minden, bár mi ok- és czélból ez időkor alatt keletkezett mozgalom politikai szint ölte magára, és oly herderejüvé vált, a minőt egyikről sem, kivált kezdetében, föltételezni lehetett.

Állitásunk legkétségtelenebb bizonyitéka a reformatio. Eredetileg tisztán vallásos mozgalom, tova fejlődése alatt oly hatalmas szellemi izgatottságot idéze elé, hogy méltán Europa politikai átalakulása főtényezőjének ismerhetjük, de azt is, hogy ezelőtti minden erőszakos mozgalom csak a nyerserők s tömegek minden szellemi irány és czélnélküli kölcsönös küzdelme vala. A reforma-

tiot nyomban követő számtalan eredmények közt kétségkivül, a középkori intézmények által lebilincselt gondolatnak ujjászületése a legfontosabb. Az eszme lerázván magáról a gyalázlató türhetlen békót, most már szabadon és visszatarthatlanul mozogván az ismeret mezején, megkisérté, sőt bebizonyitá hatalmát, erejét.

Egy ifju erőteljes uj élet fejlődött most a tudományok mezején; a felvilágosodás rést tört magának a védfalakba, melyeket vakhit, előitélet, önzés, nagyravágyás és hatalomszomj századok óta épitett, hogy annak sugarait fölfogja és megtörje, — és az emberi társaság ediglen különvált osztályai simulni kezdvén, közelebb hozattak egymáshoz.

A vénhedő kornak az ujjal e nagyszerü harczában, hogy mennyire szerepelt minden rendü szenvedély, mondanunk sem kell, és hogy az emberiség csak akkor ment igazán a jobb jövőnek elibe, midőn a letiport mult vérbe mártott szemfödél alá nyugalomba került; és ez mi szomorú bizonyiték arra, hogy az emberek tökélyesedésük minden léptén és irányban bizonyos ideig s határig önmaguk és érdekeik ellen küzdenek, a legparányibb nyereményt drágán vásárolván meg. A tapasztalás és történet tanit bennünket, hogy a jog s erkölcsiség legszentebb elvei lábbal tiportatnak, hogy az egyéni szenvedélyek, önző politika, főleg pedig a valódi haladásnak alapjául szolgálandó legtisztább eszmék túlrohanása által megfertőztetnek. De ezen elfajulás a haladás ösvényén sem általános, sem maradandó, mégis az ideiglenes veszély, mellyel e társadalmat fenyegeti, sokkal nagyobb figyelmet ébreszt, mint a később bizonyára ki nem maradható előnyes hatás, mely az emberiségre a haladás és felvilágosodás forrásából vár.

Az itt csak futólag érintett politikai ujjászületés phasisainak további menete, melyen az emberi társaság a tizennegyediktől a tizennyolczadik századig haladott keresztül, bővebb ismeretet fog nyujtani e tárgyról.

Hogy az igazi értelemben vett állam-hatalom, csak a hűbéri intézmény coryphaeusainak elestvével lépett életbe, kétségtelen dolog; mert csak ez által növekedék belereje s végrehajtó-hatalma; és ennek közvetlen eredményeül tekinthetni, hogy minden organumai, miknek összves hatását az államban mi a „kormány" nevezet alatt értjük, határozozottabb alakot nyerének, s hogy működésük gyakorlata nem vala annyira, a tetterejöket paralyzáló viszontagságoknak kitéve, mint ezelőtt. A kormányhatalom jobb szervezetének természetes következménye, — a hathatós befolyása a köz-polgári életre ki nem maradott. A szilárduló személy- és vagyonbátorság fejleszté a kereset ösztönét, gyámolitá az anyagi jólétre czélzott törekvést, élénk lendületet kölcsönöze az ipar minden ágának, mely annyival inkább gyarapult és erősödött, minél több fölfedezéseket, mik a tudomány mezején tétettek, mint a forgalom és üzlet előnyes eszközeit maga hasznára fordíthatta.

Azonkivül a mult és uj államélet közti ellentét teremté a gondolkodók osztályát, kiknek az elmélet különböző térein szerzett ismeretei egy közös czélban, tudniillik: az állami és egyházi viszonyok javitásában találták kölcsönös érintkezési pontjukat.

És épen e helyzet alkalmas mező volt, melyre a meghasonlás magva hintetett a kormányzók és kormányzottak közt, mely burjánykint fölcsirázva egyrészt a jogérzetet fojtá el; másrészt azon határok fölismerését gátolá, melyeket a kormányoknak átlépni nem szabad a nélkül,

hogy az állampolgárnak egyéni szabadsága megsemmisüljön; s így az egyetértés eszköze, annak főakadálya lőn.

A szellemi mozgalom, mely a középkor intézményeinek nagyobb részét halomra dönté, s az állam erejét szilárdította, egyúttal szülő oka lett oly tannak, melyet mi mai nap „stabilitás-nak“ keresztelünk. E tant az említett kor államférfiainak nagyobb része híven követé, akkép vélekedvén: hogy az akkori államok szerkezete a tökély tetőpontján állana, azért örök időkre alkalmas és kívánatos. Szerintök minden mozgalom, mely a létező kormányalkaton változtatni czélzott, nem volt egyéb, mint a kormány végrehajtó hatalmának gyöngittetése; e nézetnél fogva következetesen és vizsgálódás nélkül elutasították minden, bár mi ujítást feltételező nyilatkozatot, vágyat.

Igaz, a kor viszonyai némileg igazolták a már megállapított kormány-formákhoz tanusított ragaszkodást; főleg, hogy a néptömeg is meggyőződjék: miszerint a törvényes végzés nem a hatalom szava, a közigazgatási rend nem zsaroltatás, a polgári kötelességek teljesitése nem elnyomatás, a közbátorság fentartása nem önkény.

De a józan nézet, miszerint a dolgok fennálló rende addig épségben tartandó, mig a népéletbe gyökeret ver s biztos alapot nyujt tova fejlődésének; ama káros és hibás következtetésre vezeté őket, mintha a fennálló kormányalkatnak legcsekélyebb módositása is veszélylyel fenyegetné az államot: figyelembe nem vévén, miszerint makacs ragaszkodás oly államszervezethez, melyet más kor és más viszonyok fejlesztettek, sokkal veszélyesebb reá nézve, mint formáinak természetszerű alkalmaztatása a szellemi és anyagi haladáshoz, hogy ekkint, a mivelődés előmenetelével növekedő szellemi igényeknek is megfelelve legyen.

A fonák okoskodás meghozta a maga gyümölcsét. Az államszervezet alakjára úgy, mint működéseire nézve még akkor is maradott előbbi állapotában, midőn a politikai és egyházi reformot illető eszmék egyszer megpendítve oly hatást gyakoroltak a nép életének szokásaira és szükségeire, miszerint nem csak hogy megváltozott, hanem mindenben a fennálló állam- s egyházhatalommal nyilt ellentétbe állott.

A dolgok ezen állása után előre volt látható, hogy oly körülmények közt a véletlen szikra elégségséges a hamu alatt lappangó tüzet eleven lángra lobbantani, melyet az állam egyszerű hatalomszava többé sem eloltani, sem pusztitásait meggátolni képes nem leend. A politikai és egyházi viszonyok, mikben a német császárság a római szentszékhez állott, a németbirodalmat oly mozgalom szinhelyévé tették, mely mindkét irányban ama szellemi tevékenységet fejtette ki, mely annak idején a kellő reformok útján fölhasználva, mind az állam, mind az egyház javára szolgálhat vala; de a melyet erőszakkal elnyomni lehetlen volt. A világi és papi hatalom igen helytelen eszközökhez és rendszabásokhoz nyult; kardot választván biróul ott, hol csak a szellemi fegyvernek határozni lehetett feladata.

A megindult reformatiot semmiféle erő nem vala többé képes előmenetelében megállitani; a kard kettévágta az egyetértés fonalát, és a kiengesztelés keze nem ért a véres válaszfalon túl, mely a pártok közt emelve elvonult. Ha ezen kérdést tesszük magunknak: „Mi sikert aratott a makacs stabilitas elve, mely annyi nyomort és szenvedést hozott az emberiségre?“ kénytelenek leszünk bevallani, hogy ép azon elveknek elismerése volt a siker, melyeket a vesztfaliai békekötésig tüzzel vassal üldöztek,

irtottak. S ezen annyira ohajtott béke visszaadta-e Europának a nyugalmat? Fegyvernyugvás volt ez csak, melyre nézve a kimerült pártok megegyeztek, hogy azalatt a ki nem maradható harczra uj erőket gyűjthessenek.

Ha az események során, melyek a reformatio kitörését megelőzték, végig tekintünk, nem tagadhatjuk, hogy ezen történeti tény nem a pártok müve, hanem szükségképeni eredménye vala azon szellemi mozgalom-szülte féjlődésnek, melynek ösvényén a nyugati Europa népei haladtanak.

Ilynemű mozgalmakat sohasem idézhetnek elé egyes emberek, bár mi magas polczán álljanak a szellemi nagyságnak, vagy az anyagi hatalomnak. A szellemi és anyagi hatás és visszahatás, mely az emberiséget indítja és viszi: egyre gyüjti a mozgalom anyagát, mig végre oly körülmények találkozását hozza elé, melyeknek eredményeit és következéseit egyesek bölcsessége sem előteremteni, annál kevésbbé akadályozni képes; és ebben keresendők ama mozgalmak okai, melyek az embereket ellenállhatlanúl megragadják, és egy bizonyos czél felé hajtják.

Tévednek azok, kik azt tartják, hogy ily mozgalmakat, melyek a történetben korszakot kezdenek vagy fejeznek be, meghiusítani vagy végkép elnyomni lehet; ha azon egyéniségek ellen irányozzuk a megtámadást, kik nem teremtői ugyan, de mintegy végzetszerrű eszközei. Az egyének megsemisíttetnek; hanem az eszme, mely a népéletbe megfoganszott, ki nem irtható soha. Nem Luther daczos és következetes működése okozta a reformatiot: hanem ellenkezőleg ez utóbbi szülte Luthert; azért is személye ellen irányzott minden megtámadás egyátalán nem ártott a mozgalomnak, melynek hirdetőjévé vált: őt

megsemmisíteni lehetett, de a megindult mozgalom árját visszatartani semmiféle hatalomnak sem sikerülendett.

A mondottakból bizvást következtethetjük, hogy a bölcs és előrelátó államférfiu, mielőtt erőszakos rendszabásokhoz nyulna: elébb a mozgalom természetét megvizsgálni, s horderejét kipuhatolni feladatának ismerendi; főleg pedig azon balvéleményről tesz le: mintha a legügyesebben is rendezett megtámadtatása az egyediségnek, mely a mozgalom zászlósa, és mint olyan képességgel bír a mozgalmon lendítni, meg anyagi és szellemi erejébe életet lehelni, — egyszersmind a mozgalom ellen intézett és sikert igérő megtámadás volna; vagy hogy azon egyén bukásával, a mozgalom is véget ér.

Ki tapasztalta már, hogy a világtengerből merített pohár viz az árdagályt megapasztotta, vagy az apály tartamát meghosszabbitotta? És mit jelent egyes ember élete a népek életének egyetemes folyamában? Alig nyom ez annyit, mint egy csepp vér az összes emberiség üterében, melynek hatalmas lüktetései roppant tetterejéről tesznek bizonyságot. Meg kell különböztetni mindig azon mozgalmakat, melyek az emberi nem életphasisaiban való átmeneteket képeznek oly fondorkodásoktól, melyek utján a fölizgatott tömegek szenvedélyeiben rejlő politikai erő, egyesek által az önérdekü czélok elérésére felhasználtatik. Ez utóbbi esetekben a mozgató erő rendesen csak egyéni, és kitörései mindannyi különálló jelenetek, minden összefüggés nélkül a multtal, minden befolyás nélkül a jelenre és jelentékeny meg tartós kihatás nélkül a jövőre. Ily mozgalmak túl nem élik azon személyek bukását, kik elöidézöjik voltak. És ez az a nyilt alkalmú mezö, hol az állam, a végrehajtó hatalmával járó visszatorlási erők

használatát teljes mértékben igénybe veheti, söt vennie kell.

Az általunk imént fejtegetett tárgy körüli nézeteink támogatására, a történeti események nagy sorából csak két közel esö példát hozunk föl:

A reformatio mozgalmát megakasztani, minden arra fordított erönek és intézkedésnek nem sikerült; mert milliók egyesültek egy czélra oly eszme által lelkesítve, mely a létező politikai és egyházi ferde viszonyok által támasztatott, és nem csak a jelent ejté hatalmába, de a jövőre is döntő befolyást gyakorola. Anabaptisták uralmának ellenben, azonnal vége lön: mihelyest Münszter városa, hol 1533-ik évben galád garázdaságaikat üzték, meghódíttatott; mert a felekezet agyafurt hivei egyes vakbuzgó hitábrándozókból állottak, és tanaik a hozzájok méltó agyrémek szüleményei voltak.

A nagy tévedés, melybe a 15- és 16-ik századbeli államférfiak estek, az vala: hogy ők a reformatióba nem láttak egyebet, mint egyszerű fölzendülést a világi és papi hatalom ellen; és elnyomására oly intézkedéseket tettek, melyek a tényállás félszeg fölfogását teljesen igazolták.

Az elkövetett iszonyuságok, melyekben az egymás ellen elkeseredett felek bőszülten versenyeztek, még inkább igazolják nézeteink helyességét, mert mindezt csak az alkalmazott rendszabások szülték. És a helyett, hogy üdvös rendszabásokhoz fogtak volna az idő intései szerint: a visszatorlás vészes fegyveréhez folyamodtak ott s akkor, midőn az államnak a mozgalom elfojtására — az arra kellő támpontok hiányában — kilátása sem volt.

A reformatio fejlődésének egész ideje alatt egyetlen egy uralkodót látunk, ki a mozgalom szellemét helyesen fogván föl; e szerint annak belterjét és horderejét is itélte

meg. És ez IV. Henrik, Frankhon királya volt. Ő a korszellem kivánalmaihoz képest módosítá népe kormányzatát; és országa békében élt, virágzott és a hatalom azon polczára felvergődött, melyről az előkor mitsem tudott. Sajnos dolog, hogy elveinek ösvényéről az utódok eltértek. „Nantesi edictuma" által alig eltörlött bartholomaei éj véres nyomait fölelevenitették XIV. Lajos mészárlásai, és a meghasonlás átkos lángja felüté ismét pusztitó fejét a szép ország fölött.

Általában mindazon intézkedések, melyeket a vestphaliai béke után, a reformatiotól idegenkedő kormányok foganatba vétettek: alkalmasabbak valának az ingerültséget nevelni, mint lecsillapítani. Különösen e nézet birt túlnyomósággal; mintha a reformatio által életbe léptetni czélzott elvek, az államokra nézve veszélyes szabadszellemet táplálnának a tömegnél; és a kormányok ez által vélték elejét vehetni a fenyegető vésznek, hogy az új tan követőit üldözték. E szüntelen ingerkedésnek és surlódásnak tulajdonitható, hogy az eredetileg tisztán vallásos irányu mozgalom, a politikai térre csapott át, és ennek szinét tökéletesen ölté magára.

Frankhonban leggyorsabban s igen hathatósan fejlődék ki az ellenszegülés szelleme a kormány irányában. Az időkor minden komoly intése daczára, egy csepp hajlam sem mutatkozott azon elvektől eltérni, melyeket XIII. Lajos mindenható ministere, Richelieu, az ország támpontjaiúl fölállitott, és XIV. Lajos, hozzáférhetlen rendszerré emelt; híres mondása: „L' etat c' est moi" világosan jellemezvén ez uralkodót. Ez oly elv, mely végső alkalmazásában az államhatalomnak mindenkor árt; de a monarchiai elvnek fölötte veszélyes. Soha sem tanácsos oly formákra fektetni a kormányt, miszerint minden

cselekménye és intézkedése úgy tekintessék, mintha közvetlenül a trónól venné eredetét. A monarchia erkölcsi súlya az uralkodó sérthetlenségében fekszik; mely a nép irányában minden felelősséget kizár. Azért a monarchia ezen erkölcsi fensőségének megtartására elkerülhetlen dolog, mindazt mellőzni, mi által az uralkodás és kormányzás fogalmai összezávartathatnának. Mert a hol ezen eszmezavar van, ott minden kormányzati intézkedés, — egyenesen a tróntól veszi eredetét; ott az uralkodó — s általa az önuralkodás elve — a közvélemény itélete alá esik; és minden intézkedésért, ha nem is tettleg, mindenesetre erkölcsileg felelőssé válik az uralkodó. Ezenkivül a rosz akarat, a jót rendszerint történetesnek mondja; a roszat pedig az uralkodó akaratjának tulajdonitja. És ha a balsors így akarja, hogy oly uralkodó után, mint XIV. Lajos, — ki az országon ejtett sebeket, legalább a dicsőség fátyolával volt képes eltakarni, — ilyetén helyettes-országlás következik, a minőnek élén XIV. Lajos halálával orleansi Fülöpp állott; ki alatt, maga a kormányhatalom a legundokabb feslettség és galádság példájával járt elő, és a romlottság XV. Lajos udvaránál tetőpontját érte, úgyannyira, hogy nem csak a kormány összves szervezete elkorcsosodott s rothadásnak indult; de a közerkölcsiség érzete is a nép lelkéből eltünni látszott; — akkor ugyancsak csudák közé nem tartozik, ha az annyira lábrakapott s kedvelt „lettres de cachet“ által a legmélyebb boszankodás érzetével emelt egyes hangok sem némittattak el. Ha XIV. Lajos országlási elve: „L' etat c' est moi“ uralkodásának fénykorában dicsőséget árasztа is a monarchiára; — mégis, orleansi Fülöpp rövid helyettes országlása, és XV. Lajos uralkodása elegendő vala ezen elvet — bár mi makacsul is ragaszkodtak

hozzá — minden fénykörétől megfosztani. Tekintetbe véve azon körülményt, hogy a nép csak elviselhetlen zsarolás kútfejének tartá a kormányt, és az elégületlenséget, mely napról napra terjeszkedett; gondoljunk hozzá annyi jeles tehetséget, mennyivel ép akkor a végzet Frakhont megáldotta, kik a közélet mezején ernyedetlenül működtek; és ehhez oly kormányrendszert, mely minden egyes tettével kárhozatot mondott ki maga fölött s melyet ama jeles honfiak a szellem fegyverével támadtak meg: — akkor nem lesz okunk bámulni, hogy épen a tisztán monarchicus irányú Frankhon szinhelye lön oly mozgalomnak, mely — eltekintve egyéb sajnos jeleneteitől — határozó befolyást gyakorolt az europai állam- s kormányrendszer megváltoztatására.

II.

II. József császár a mult század vége felé — mondhatnók, az europai nagy forradalom előestéjén, mely Frankhonban tört ki, vette át a kormány gyeplőjét. És noha azon eszmék, melyek franczia forradalomnak alapjául szolgáltak, a birodalom népeire igen csekély vagy épen semmi befolyást nem gyakoroltak; mégis minden élesbelátású ember észreveheté, miszerint Frankhonra özöne az eseményeknek vár, melyek a legbékeségesebb jellemű népek mellett sem haladhatnak el hatástalanúl. A történelem bizonyitja, hogy oly népek, melyek politikailag lesujtva tétlenül tespedtek, valami külső roham által fölzaklattatva oly pályára szorittattak, mely az eddig tanusított jellemükkel merően ellenkezik. Ha az ekként fölserkentett tetterő,

nem a belső szükség, de a külső befolyások által nyer ápolást: akkor könnyen az utánzás ösztöne nyeri el a tulsúlyt, és a fennálló intézmények türhetetlenekké válnak, mig ez esetben is ha jók és helyesek; akkor az elszilajodott szenvedélyek többé határt, mértéket nem tartva, oly czélok felé viszik a népet, melyek minden igaz érdekükkel ellentétben állanak.

Oly vad s rögtöni kitörések mindenkor nagyobb veszélylyel járnak, mint azok, miket az okok hosszú sora szül, és melyeknek egy bizonyos kitűzött czélt elérni, világosan kijelentett feladatuk. Ily mozgalmak nem lepnek meg senkit, és nyilatkozásaikban, — melyek a politikai láthatáron intő uj gyanánt jelennek meg — egyszersmind az óvszert is mutatják, melynek használata által elejét lehet venni a káros következményeknek; vagy útmutatásúl szolgálnak, miként kellessen vezetni a fölserkentett erőt, hogy általa a közügy és népek java előmozdittassék.

Egy egész nép gondolkodás és cselekvés módjának, az imént vázolt átalános mozgalmak idejében a külső behatások által okozott hirtelen változása, képezi azon episodokat, melyekben az ekkint elragadott államok egészen uj és ismeretlen világba tétetnek át, és csak akkor, midőn az első felgerjedésnek heve, — mely minden józan okoskodást kizár — lecsillapodott, látják be, hogy a roppant ugrás, melyet az örvény fölött merészeltek, a mohó buzgalom rugékonyságának müve valá, — és hogy általa visszanyerhetlenül magok mögött hagyták az ismert és birt jót a nélkül, hogy a reménylett jobbat elérték volna.

A kormány képviselőinek legszorosabb kötelességük tehát, hasonló episodoktól, — az annak idején életbe léptetendő rendszabályok által a népet megóvni. Ezen rendszabályokat nem képesi azonban a visztorlás nyers erejé-

nek szigorú használata; mert ez nem egyéb, mint a bajnak errszakos elnyomása, vagyis elpalástolása, — mely mindenkor uj kitörés veszélyével fenyeget, — hanem képezik a helyes korszükségelte reformok. A nép csak úgy férhetetlen a külső behatásoknak, ha saját ügye érdekeivel foglaltatik el. A kinek önházánál hasznos, szükséges teendője van, az nem gondol szomszédja nyaktörő játékával, ki a külfény foltjaival önboldogsága romjait eltakarni igyekszik.

J ó s e f császár ép oly helyesen fogta fel maga századját és a korszellemét vezérlő eszméket, mint IV. H e n r i k, Francziák királya az övét; és ez oknál fogva oly útat is választott, melyen uralkodásának alávetett népek előre haladhattak a nélkül, hogy ilyetén befolyásoknak lettek volna kitéve, melyek csak rázkódtatásokat szülnek, mik által a jelen feldulatik, — és a jövő az emberi nem történelmében csak gondolatjel gyanánt foglal helyet.

A spanyol örökösödési háboru nem kis aggodalomba ejté VI. K á r o l y t, kinek fiutóda nem lévén, attól tartott, hogy halála után a birodalom oly sorsnak lesz kitéve, mint Spanyolhon és hozzá tartozó tartományok: azért minden törekvése oda volt irányozva, — hogy az öröködési jogot leánya számára is biztosítsa.

A pragmatica sanctionak, mely által az osztrák uralkodó ház leányágának örökösödési joga biztosíttatott, — egyéb czélja nem volt: mint az Osztrák-birodalmat képező országrészek utáni vágyódást maga csirájában elfojtani; miután már 1737. évben Francziaország, Angolhon, Hollandia, Szardinia, Német-birodalom, és annak élén Poroszmeg Szászország a sanctionak ünnepélyes elfogadásával M á r i a T h e r é z i a irányában a birodalom békés birtoklása felőli szavatosságot elvállalták volna.

Azonban máskép vala irva a sors könyvében. Mert alig hogy atyja halála után Mária Therézia trónra lépett; senki sem akart emlékezni a szerződésre és annak kötelező erejére.

Frankhon központja volt azon fejedelmi szövetségnek, mely feladatúl tűzte ki magának a sanctiót érvénytelenitni.

A helyzet valóban komoly, sőt reménytelen volt, mert a török és spanyol örökösödési háboru által az Osztrák-birodalom annyira kimerült, hogy az Olaszhon védelmére elkerülhetlen erőt kivéve, csak harminczezernyi seregről rendelkezhetett, miszerint a birodalmat megrohanni szándékozó számos ellenséggel szembeszállhasson. Azonfelül a kincstár is üres volt. Senki sem figyelt többé a szerződésileg elismert jogra, csak azon előnyökkel kiki foglalatoskodott, melyeket a trónörökösnő kétes helyzetéből maga számára biztositni remény lett.

Bajor választó-fejedelem Károly Albrecht, ki I. Ferdinand idősb leánya Annától származott, érvényt akart szerezni, ugyan ama fejedelem végrendelete azon pontjának: mely szerint a Habsburg fiág magvaszakadása esetében cseh- és osztrák-koronák ennek leányaira s illetőleg utódaikra szálljanak. A veszély-órában II. Frigyes, porosz király szintén ujra lépett föl Szilezia iránti igényeivel, megigérvén, hogy ezen négy Herczegségnek békés odaengedéseért, — a megszorult királynét ellenségei ellen megvédendi. És hogy igényeinek nagyobb nyomatékot adjon, sereggel meg is szállta Sziléziát. V. Fülöp, spanyol király mint fiágu Habsburg, örökösödési jogát az 1617-ik évben kelt családi egyességből származtatta. Szárd király, Károly Emanuel, II. Fülöp spanyol király, Katalin nevű leányának utóda,

Milánot követelte. III. Auguszt, lengyel király és szász választó-fejedelem, neje nevében, ki I. József legidősb leánya volt, hasonló követelésekkel lépett föl az ellenségek sorába.

E veszélyes helyzetben, — mely Frigyesnek, az osztrák hadvezér Neupperg ellen 1771-ik évi april 10-kén Mollwitznál kivívott győzelme által még súlyosabbá vált; — Belle-Isle, franczia tábornagy, az Osztrák-birodalom eldaraboltatása iránt alkudozásokba bocsátkozott a porosz királylyal. II. Frigyes azonban a franczia-kormány által előterjesztett eldaraboltatási tervet el nem fogadta, hanem II. György, angol királyhoz fordult, miszerint ez befolyásával engedékenységre birná a magyar királynét, az ő követeléseit illetőleg.

Mária Therézia mindent szilárdúl megtagadott, eltökélvén magában, jogait megtámadói ellen erélyesen védeni, és ezen határozatához képest szorgalmasan készült. Az Angol, egyetlenegy szövetségese és a pragmatica sanctio kezeseinek egyike, félmillio font sterlinget, és az ügynek békés megoldására nézve közbenjárását megajánlotta. Erre bajor választó-fejedelem franczia seregtől támogatva, Ausztriába berontván Linczet bevette, és egészen St. Pöltenig nyomult, honnét a birodalom székvárosát, Bécset, megadásra fölszólította.

Az angol király szintén egy más franczia sereg által fenyegetve, kénytelen lön Hannoverára nézve semleges szerződésre lépni a francziákkal és megigérni: hogy a bajor fejedelem német-római császárrá leendő emeltetésének ellenszegülni nem fog. A szász, kölni és pfalczi választó-fejedelmek szintén Mária Therézia elleni szövetséghez csatlakoztak. Spanyol, hogy az Olaszhonban czélbavett hódításokat sikeresíthesse, a római pápával s

többi olasz fejdelmekkel semleges szerződést kötött. Szárd sereg pedig készen állott parancsot várván, hogy franczia sereghez csatlakozzék. Szilezia fővárosa Frigyes kezében volt, ki franczia- és bajor-sereggel volt egyesülendő.

Kétesebb helyzetet elképzelni sem lehet, mint a minőbe szövetségeseitől elhagyott, katona és pénz híjával küzködő Mária Therézia jutott, s melyből nem más menté meg őt, mint jelleme állhatatossága, és azon bizalom, melylyel népei, főleg pedig Magyarok irányában viseltetett.

A Magyarok, kik a pragmatica sanctiot 1722-ik évi országgyülésen alkotmányos úton törvénynyé emelték; veszély idejében, a magyar király jogait, nemzethez illő méltósággal megvédeni elhatározták. 1741-ik évben Posonyban egybegyült ország-rendeinél, — kik midőn más szövetségesek példájára az árulásra fölhivattak, — e fölhivás más viszhangra nem talált, mint azon örökké emlékezetes fölkiáltásra: „Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Therezia!“

A birodalombeli népek hü ragaszkodásán kivül, Mária Therézia megmentésére lényeges befolyással volt a szövetségesek egyenetlensége is. A zsákmány, mely után sóvárogtak, nagyobb volt, sem hogy békés úton megegyezhettek volna jutalékaik iránt; és az elvállalt s állhatatosan folytatott harcznak változó szerencséje után elvégre az igazságos ügy győzött és Mária Therézia jogai 1743-ik évben Europa szerte elismertettek. A bajor választó-fejedelem, mint német-római császár, semleges szövetséget kötött Mária Theréziával, mely szerint nem csak az örökös tartományok birtokáról, de az Osztrák-birodalomra tartott örökösödési jogról is lemondott.

Végre Dettingen alatt Main folyónál a pragmatica sanctio-féle seregnek kivívott győzelme, melyben Angolok, Hannoveranok, Hesszeiek és az Osztrák-birodalom népei vettek részt, — végkép megváltoztatta a szövetségek csoportulását. Mária Therézia, Hollandia, angol és lengyel király 1745-ik évben Varsóban négyes szövetségre léptek; és ugyanazon évben szász királylyal is titkon megegyezett a magyar királyné, mi módon volna elosztandó a porosz-állam, de ezen utóbbi szövetség uj coalitiokra nyujtott alkalmat.

A háboru uj dühvel tört ki, de Ausztriára nézve nem különös szerencsével, kivéve azt, hogy IV. Károly halála után, Mária Therézia férje, lotharingiai Ferencz, német-római császárnak választatott, ki 1745-ik évi sept. 13-án I. Ferencz nevezete alatt el is foglalta a trónt. De mindamellett, hogy a kincstár annyira kiapadt, miszerint már a templomok ezüst-készletei is a pénzverő hivatalba vándoroltak: Mária Therézia a lealáztató békéről mitsem akart hallani még akkor sem, midőn az orosz segitségnek biztos kilátása után is a harcz koczkája jobbra nem fordult. Végre az angol-kormány közbevetésével megköttetett a boroszlói béke 1745-ik évi dec. 18-kán, mely szerint Szilezia Frigyes kezén maradt, ki Mária Theréziának, mint Csehország királynéjának férjét, német-római császárnak elismerte.

Frigyes helyett most a Francziák nyomultak az előtérbe, és tagadhatlan előnyöket vivtak ki Német-alföldön; mig azalatt Mária Therézia fegyvere győzelmesen haladott Olaszhonban. De csak az Oroszok előrenyomulása Némethonban, és Hawke, az angol admirálnak fényes győzelme a franczia tengerhad ellen, elősegitette a békét. 1748-ban april 10-én irattak a prelimina-

riák Frank, Angolhon és Hollandia között, ezen előleges megegyezést követé az acheni béke, melyet aztán spanyol, szárd- és osztrák-kormány is elfogadott. És csak most ismerték el Mária Therézia az atyai birodalom egyedüli örökösének.

Ezen, az Ausztria részéről a legnagyobb erőmegfeszítéssel viselt háboru végre sajnosan igazolta szavoyi Eugen, az ősz bajnoknak megmosolygott szavait, ki még VI. Károly életében mondá: „A pragmatica sanctiora nézve jobb kezesség volna kétszázezer katona, mint millio szerződés!“

Jósef uralkodádását közvetlenül megelőző események közül legfontosabb volt a Poroszok ellen viselt hétéves háboru, melyben Francziák és Oroszok, mint szövetségesek vettek részt; aztán Gallicziának elfoglalása, mely tartomány az 1772-dik évben véghezvitt Lengyelhon első elosztása alkalmával Ausztriának jutott, és a bajor örökösödési háboru, melynek a tescheni béke vetett véget, hol Ausztria az Inn-kerületet nyerte. E szerint látjuk, hogy Osztrákbirodalom, mely 1740-ik évben az eloszlatáshoz volt közel: részint belviszonyainak kedvezőre lett fordulása, részint külső összeköttetések és családi kötelékek által, a nehéz s majd harminczkét évig tartó harczból nem csak mint győztes lépett ki, de hatalmasabban is állott utána, mint ennek előtte.

Az időszak, mely VI. Károly halálától a bajor örökösödési háboru befejezéséig telt el, igen szomorú tanuságot tesz az akkori államjog állapotairól. A mit valaha XIV. Lajos a győzelem és hatalom mámorától elkábítva az europai fejedelmek ellen merészelt, ugyanarra vetemedtek most az europai fejedelmek Mária Therézia ellen is. Ujabb történelemben alig akadunk hasonló pél-

dára, hogy egyébkint ellentétes és a politikai érdekek tekintetéből egymástól annyira különböző elemekből létesült volna ily szövetség, mint az vala, melynek czéljai közé tartozott Mária Théréziát örökségétől megfosztani. Azonban az eldaraboltatást tervezgető számítók két főkörülményt felejtettek ki haszonleső számításukból, s pedig:

Hogy az osztozkodók közt már amugy is hatalmasbika, a neki jutandott préda által még hatalmasabb, a gyönge pedig annál gyöngébb leend; továbbá, hogy van nemzeti önérzet, mely tiltakozni fogna az ellen, miszerint egy egész nép csak bitang zsákmánynak tekintessék.

Az első körülmény viszálkodásra nyujtott alkalmat a szövetségesek közt; a második hazaszeretetet ébreszte a népekben, melyek miután a közös uralkodónő iránt táplált szeretetükben kölcsönös érintkezési pontot találták volna, oly erőnek kifejtésére lettek képesek, a minőt csak az uralkodók népeikben helyezett bizalma, és az igaz ügy iránti lelkesültség fejthet ki.

A pragmatica sanctioért kezeskedő külföldi cabinetek legnagyobb része rút játékot üzött adott szavával, s megtámadván ez által az állam-hatalomnak főtámaszát, a bizodalmat, igen kártékonyan hatott a nép erkölcsére, oly annyira: hogy az Osztrák-birodalom népeinek az igaz ügy védelme körül tanusított hazafiui buzgalma, ezen hatást csakis gyöngíteni, de végkép eltörülni nem vala képes.

Itt ismét kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy Frankhon volt azon hatalom, melynek kormánya az europai külpolitikának ez időszakban oly álnok irányt adott, mely káros következményekben gazdag, egész súlyával azok fejére esett vissza, kik semmiféle aljasságtól nem irtóztak, ha czélhoz vezetett.

Az erkölcsi romlottság hatása legveszélyesebb, ha felülről lefelé történik; mert az elfajulás az állam-lobor tetőpontjáról lefelé ereszkedve, minden lépten terjedelmében nyer, és ha egyszer a lobor talaját is elfoglalta: akkor megfosztván életerejétől az állam jó elemeit, ugyan ez erőt az állam világos kárával a roszaknak kölcsönözi.

Mária Therézia viszontagságteljes uralkodása nem csak az Osztrák-birodalom népeinek, de az összes emberiség történelmében fényes korszakot képez; de mutatja egyszersmind, hogy ha a kormányok politikája az igaztalan ügy mellett sergeket is állít a csatatérre, mégsem képes az ember keblében honoló jogérzetet — noha az önzés egész súlyával nehezedik is reája — egészen elfojtani.

Mária Therézia fölfogta és alá nem becsülte helyzete aggodalmas voltát; és a külföld jogtagagó politikájával, népeinek jogérzetét állította szembe.

Ez alapon intézett fölhivása népeihez, oly viszhangra talált azok szivében, melynek tiszta csöngése: a hatalomvágy, szószegés- és önzés-alkotta összhangzatlan szövetvetségi zeneversenyt elnémította.

Egyébiránt, hogy a fentebb említett és a kormányzó meg kormányzottak közt létező kissé feszes viszonyokra, részint az időnek hiánya, részint a külföld felé irányzott tartós erőmegfeszítés miatt nagy figyelem nem fordíttatott, ez igen természetes következése volt a helyzetnek.

Mindamellett tehát, hogy a fontos események a birodalmi belviszonyok módositására nagy befolyást gyakoroltak, a közigazgatás nem igen tért el azon formától, minővel VI. Károly császár uralkodása utolsó napjaiban birt, és ez oknál fogva sok tekintetben csökkent azon kö-

vetkezések lényege is, melyeket a birodalom népeinek lelkes föllépése **Mária Therézia** jogai mellett eredményeztetni mintegy jogosítva volt. Uralkodása utolsó éveiben pedig, midőn az életkor terhe alatt rugékony szelleme kissé ellankadt, és jámbor kedélye felhagyván a földi gondokkal, az ég felé fordult, — nem igen találkozott oly szellemi erő körülötte, mely képes lett volna Europa közviszonyait tisztán fölfogni és a birodalom állapotaival öszszehasonlitani, hogy ily reformokhoz kezdjen, mik által az államhatalmat VI. **Károly** halála óta tetemesen megváltozott népszükségeivel némi öszhangzásba hozta volna.

A veszély ideje alatt, midőn a kormány főgondjai közé tartozott mindent elkövetni a birodalom megmentésére, — a közigazgatás hiányai nem valának annyira érezhetők, sérelmesek, és az innét származható bajok legtöbbnyire a külviszonyok ártalmas befolyásának, nem a belszervezetben rejlő okoknak tulajdonittattak. De az elvonult vészfergeteg után s a békének helyreálltával annyival inkább tüntek szembe; mert azon czélszerü módositások, melyeket **Mária Therézia** erélye egyes közigazgatási ágakban életbe léptetett: az egész államrendszer változtatása utáni vágyat költötték föl az állampolgárokban, és tudjuk a történelemből, hogy nem egy szerényen emelt hang őszinte javallatokban nyilatkozott az állam-intézményeinek reformja és annak sürgetős volta mellett. A szellemi irány ilyetén fejlődése közben **Mária Therézia** meghalt, és fia **Jósef** lépett a trónra, 1780-ik évben.

III.

József trónra léptével Ausztria politikai történeteiben uj korszak kezdődött. A nyomatékos szó: „átalános reform!“ a trónról először zendült meg hangosan és érthetően; s az elbámult és meglepett népek a fejedelemhez emelték szemeiket, ki — felvilágosodva levén maga, igaz barátja volt a felvilágosodásnak.

Törvény előtti egyenlőség, egyenlő felosztása a terheknek, a jogok és kötelességek határozott megszabása, türelem, gondolatszabadság és nyilvánosság — reformjainak vezérelvei voltak. Ezeknek az erkölcsösséget előmozditani, a vallásosság valódi érzetét föleleveniteni, a többféle nemzetiség versenygését úgy, mint az ausztriai birodalmat alkotó országcsoportulat kormányformáinak különbözőségét megszüntetni, s a korszellemet fölébreszteni kellett volna, miszerint az ujonan szervezendő közigazgatást az egész birodalomban egy szabda szerint lehessen rendezni.

Végczélja tehát ezen reformnak, a mennyiben a politikai intézmények szervezésére vonatkozott, a monarchia egysége, és czélja; a mennyiben azon intézmények a társadalom socialis és állampolgári viszonyok szabályozására terjesztettek ki, az emberiség szellemi elvének gátolatlan fejlődése volt.

Egy bizonyos állami központ felé súlyozás ösztöne, csak azon erkölcsi meggyőződés szülte öntudatból keletkezhetik: hogy valóban egy nagy, hatalmas és virágzó birodalom kiegészitő része vagyunk, hol az emberi jogok elismerése a személy- és vagyonbátorságért kezeskedik;

hol a tudomány, müvészet és ipar részére tárt mező és akadálytalan gyakorlat van fentartva; és csak ez esetben az igaz hazaszeretet azon neme ébred bennünk, mely nem a történelmi multból csak esetleges, hanem az egyesült népek jólétét alapító jelen intézményekből, tartós életerőt merít.

Bár mennyire haladott volt már a tizennyolczadik században az europai népek fölvilágultsága, de annyira megérve még nem volt, hogy megszüntesse befolyását a stabilitas elvéhez ragaszkodó elemeknek, melyek 1780-ban, az itt már megérinntett okoknál fogva, minden reformot kétszeresen veszélyesnek láttak. Annálinkább képesek voltak tehát az elvek, melyekre József reformterveit alapítá, komoly aggodalmakat kelteni azon körökben, melyekben közönséges volt még a vélemény: hogy az állam fönálló viszonyainak bármely változtatása maga után vonandja kétségen kivül az álladalomnak bukását is. Ennélfogva természetes volt, hogy a polgári társaságban József tervezetei életbe léptetésének legmakácsabb ellenzői a kiváltságos osztályok lőnek, mert azok minden álampolgárnak egyenlő jogot biztositván, az egyes kasztok előjogait számba nem vehették. A szabadok és szabadtalanok közti válaszfalnak, melyet a történeti jog emelt, le kellett dőlnie, hogy a kimondott törvény előtti egyenlőség valósággá legyen.

Az emberi természetből foly, hogy egyének vagy egész osztályok minden egyes vívmánya, bármennyire akadályozólag álljon a közjó utjában, igaz úton szerzett jognak, s e jog gyakorlásának minden gátolása kiáltó igaztalanságnak vétetik.

E téren az emberi önzésnek nincsenek határai. A gabonauzsorás is, ha meg nem engedtetik neki polgártársai

éhségét kamatozó tőke gyanánt fölhasználni, szívtelenség- és igaztalanságról panaszkodik, mert véleménye szerint a pénzszerzéssel azon jogot is szerezte meg, hogy szeretett felebarátját halálra koplaltassa.

Ezen a korszellemmel homlokegyenest ellenkező önzés, kisebb-nagyobb mértékben, mindenkor ott volt és lesz föltalálható, hol megvannak az eszközök, párthíveket vagy tőlünk függő embereket magunk köré gyüjthetni. Ezen eszközök erőszak, törvény vagy szokás által az országalkotmánynak idővel jogos, sőt szükséges vagy kiegészítő részeivé válhatnak, mint a születési aristocratia szabadalma; vagy örökké esetlegesek maradnak, mint azon befolyás, melyet halomra gyüjtött kincsek vagy rendkivüli szellemi erők kölcsönöznek.

Ennélfogva születés, pénz és szellem a legfőbb tényezőkül tekintendők, melyek az emberek életének magán és nyilvános alakulására, minden időben és viszonyok között, döntő befolyással voltak. Hanem ez elemek egyike vagy másika befolyásának túlnyomóságát mindenkor az idők viszonyai határozzák meg.

Így látjuk, hogy a középkorban a hatalom majdnem kizárólag a születési aristocratia kezeiben pontosult össze; hogy az ujkorban a kereskedés és ipar, vagy a pénzaristocratia képviselői jutnak túlnyomó befolyáshoz; s hogy e közben az emberi szellem az érintett elemek egyike- vagy másikának tekintélyét s befolyását minden időben emelte s erősítette, a szerint, amint az egyik vagy a másik több vagy kevesebb szellemi erőt volt képes kifejteni.

További vizsgálódás ezen elemek hatásáról az emberi társadalomra azon következtetésre vezet tehát, hogy a szellem mindig a teremtő, mozgató, tökélyesedésre törekvő, a születési aristocratia a fentartó, a jelent a multtal

összekötő, a pénz az elevenítő elvet képviseli az emberi társadalomban.

Ezen elemek kölcsönös hatásából, hol a szellem, mint teremtő elv, mindig vezértényezőkint tünik föl, idő jártával mindazon osztályok keletkeztek a társadalomban, melyek bizonyos előjogokkal birnak; s ezek között a születési aristocratia első helyen áll, mert az ő történetei egyszersmind történetei a nemzetnek, melynek kebeléből eredett.

A nagy befolyás, melyet még azokra is gyakorol, kiket előjogaival elnyom, e körülményben keresendő s ebből magyarázandó meg nagy ellentállási képessége is még oly reformok ellen is, melyek előjogait az öszves nemzetre szándékoznak átruházni.

De a társadalomnak nem csak kiváltságos, történeti jogaikban bizakodó osztályai állottak József reformjaival ellenségesen szemközt: az államhatalom organumai is ellenezték oly tervezeteket, melyeknek létesitése a közigazgatás egészen új szervezését vonta maga után szükségkép.

Ezenkivül a közigazgatás vezetése oly férfiakra volt bizva, kik a születési aristokratiához tartoztak. Hogyan volt ennélfogva várható, hogy ezek kedvvel s erélylyel oly műhez fogjanak, melynek főleg előjogaik romjaiból kell vala összeállittatnia? Ha tehát a születési aristocratia minden rendelkezésére álló eszközöket fölhasznált, hogy a reformok kivitelének akadályokat vessen, úgy az államhatalom, szervezete s azon elemeknél fogva, melyekből állott, az akadályokat elháritani vagy leküzdeni képes nem volt.

József tehát ott, hol tervezeteinek létesitése forgott fön, csak passiv engedelmességre számolhatott, melynek tengő tettereje minden rendelvény utolsó szavánál halt el.

Kormányzásának még harmadik évében is érezte József, mily véghetetlen nehéz, gyakorlati téren eredményesen működni az államhatalom oly organumaival, kik minden reformot már csak azért elleneztek, mert reform volt.

Az állam valamennyi hivatalnokához intézett jeles utasitása s intelme, melyet 1783-ban maga szerkesztett s az összes ausztriai államegyesületben kihirdettetett, a nehézségeket, melyekkel küzdenie kellett, nem csak egész terjedelmökben, hanem gondolkozás- és cselekvésmódjának becssületességét, méltóságát és nagyságát is láttatja velünk: „Három év mult azóta el, hogy a közigazgatást kellett átvennem. Ezen idő alatt annak minden részeiben elveimet, érzületeimet és szándékaimat nem csekély fáradozással, gondossággal és türelemmel ismertettem meg.

„Nem elégeltem, valamely dolgot csak egyszer megparancsolni; én azt kidolgoztam és megfejtettem; én a meggyökeresedett előitéletekből és régi szokásokból eredett körülményeket fölvilágositás által megerőtlenítém és érvekkel támadtam meg; én a szeretetet, melylyel a közjó iránt viseltetem, és a buzgóságot annak szolgálatában minden államhivatalnokba igyekeztem csepegtetni. Én a főnököket bizalommal ajándékoztam meg s hatalommal ruháztam föl, hogy alárendeltjeikre szintúgy, mint egyéb működési körükben tettleg hathassanak. A személyek válogatása egészen rájok hagyatott; előterjesztéseket s fölhozott okokat s a mindenkor becses igazságokat, a főnököktől úgy, mint mindenkitől, mindig örömmel fogadtam. Ajtóm naponta s óránta előttük nyitva volt, részint hogy elő-

terjesztéseiket meghallgassam, részint hogy kételyeiket eloszlassam. Kötelességemhez s azon hűségemhez, melyet az államnak minden cselekvéseimben éltem fogytáig szentelék, illőnek tartom tehát, hogy rajta legyek adott parancsolataim és elveim teljesitésén s végrehajtásán, melyeket eddig sajnálattal annnyira elhanyagolva látok, miszerint sok parancsoltatott ugyan, és expediáltatott is, de a megtartásra és teljesitésre semmi figyelem sem fordittatik. Ez okból kell oly sok ismételt parancsolatot kiadni, s mégis semmiről sem vagyunk biztosítva, mert a hivatalnokok legnagyobb része hivatalát gépiesen végzi, s nem azon szándékkal fog munkához, hogy a jót eszközölje s az embereket arról fölvilágosítsa, hanem egyedül azzal, hogy a legszükségesebb megtörténjék, nehogy perbe essék s megérdemelje az elmozdíttatást.

„Ezen gépiés, szolgai módon lehetetlen az ügyeket haszonnal kezelni. Ki — — az egyházi, világi vagy katonai rendnek bár mi nemű elnöke lenni vagy maradni ohajt, annak I. ezentúl a reábizott közigazgatási szak természetéhez képest, minden általam kibocsátott főhatározványok és normalis intézvényeket az irattárakból kivenni, összegyűjteni s oly szorgalommal elolvasni s átjárnia kell, hogy azoknak valóságos értelmét s végczélját tökéletesen magáévá tegye.

„II. Sajnosan tapasztaltam, miszerint rendeleteimnek inkább csak árnyoldalait emelik ki, és közzétételöket mig csak lehet elhalasztják, a helyett, hogy azt keresnék, a mi bennök jó, és az igazi értelmöket — ha ez első pillanatra meg nem fogható — nyomoznák; vagy nézeteim tapasztalt szándokában bizván, intézvényeimet erélyesen felkarolnák, és foganatositásukat mindenképen előmozdítanák. Továbbá, vagy senkit sem világositanak fel tartalmuk iránt.

vagy morognak ellenök; vagy ha adnak is magyarázatot, az hiányosan és értelmetlenül közöltetik minden figyelem nélkül arra: hogy a fejdelem maga rendeleteiben mindenkor saját nézeteit és szándokait tudatja a néppel; és elfeledkezvén, hogy a hatóságok és közhivatalok fő feladata a rendeletekben kifejezett akaratját a fejdelemnek világosan megfejteni s mindazon utak- és módokról gondoskodni, melyek életbe léptetésük- s végrehajtásukra nézve legalkalmasabbak; úgy nem különben az akadályokat eltávolitani és pontos megtartásukra felügyelni, mert csak úgy üdvösek, ha szorosan és egész kiterjedésükben megtartatnak. Az itt emlitett nézetek és czélok nélkül legfonákabb s legpazarabb kormányzás lenne ennyi hivatalnokot szolgálatban tartani, mert akkor a sok költséges tisztviselő csak a zavar előidézésére és az ügykezelés megakadályoztatására, nem pedig előmozditására, maradna hivatalában.

„Ha ezen hivatalok maguktartása csak gépies marad, nem hatnak s miresem ügyelnek, úgy nem volna takarékosabb intézkedés, mint azokat egytől egyig megszüntetni s ez által milliókat meggazdálkodni, melyek az adóból engedtetnének el; s ennek minden alattvaló sokkal nagyobb hasznát érezné, mennyi jelenleg ily rosz kormányzás mellett, oly számos hivatalnokból reá háramlik; mely által csak idő pazaroltatik, és sok fogalmazó, forditó, könyvbe igtató, leiró s végre aláiró, ok nélkül fizettetik.

„De ha, mint jövendőben elvárom s szokásba hozni tudandom, mindezen az állam által fizetettek, hivatalukhoz képest s erejök szerint egyedül csak a parancsolatok teljesitésére, a meghagyások felvilágositására és végrehajtására ügyelnek, s a jót minden tekintetben föntartják s életbe léptetik: akkor számuk s fizetésök atyai gondoskodás

leend, melyből a birodalom minden egyes tágja hasznát és javát nyerendi.

„III. Ebből következik, hogy minden hivatalnál kivétel nélkül, mindenkinek oly ösztönnel kell szolgálatához birnia, hogy munkáját ne órák, napok és lapok szerint fölszámitsa, hanem hogy minden erejét megfeszítse, miszerint azt tökéletesen, a várakozásnak megfelelőleg s kötelessége szerint végezze. Kiben a haza szolgálatához és polgártársaihoz szeretet nincsen, kit a jó föntartásához különös buzgalom nem lelkesít, az nem érdemes, hogy tiszteletczimekkel birjon és fizetést húzzon.

„IV. A haszonlesés bármely neme mételye a hivataloknak s megbocsáthatlan bűne az országos tisztviselőnek. A haszonlesés nem csak a pénzről értendő, hanem minden oly mellékczélokról is, melyek által az egyedül valódi jó, a meghagyott valódi kötelesség, a hűség a jelentésekben s a pontosság a teljesitésben elhomályosíttatik, elburkoltatik, elhallgattatik, halogattatik vagy megerőtlenittetik. A ki magát ebben bűnössé tette, az minden további államszolgálatra veszélyes és ártalmas, valamint az is, ki azt tudja és föl nem födözi. — Azon főnök, ki ezt alárendeltjétől tűri, esküszegő, mi ellen semmi irgalomnak, semmi melléktekinteteknek nem adandó hely. Azon alárendelt, ki fölebbvalóját föl nem adja, ama kötelessége ellen cselekszik, melylyel fejedelmének s minden polgártársának tartozik.

„V. A ki az államnak szolgálni akar és szolgál, annak önszemélyét háttérbe kell szorítania. Ebből szükségképen az következik, hogy cselekvéseinek más czélja ne legyen, mint a nagyobb szám haszna és java. Semmi mellékdolog, semmi személyes ügy, semmi mulatság, mik őt főfoglalkozásától visszatarthatnák és elvonhatnák; tehát

semmi rangviták, szertartások, udvariasságok sat. sem. A főczél elérése végett a legjobbat tenni, a legbuzgóbbnak lenni, alárendeltjeinél a legtöbb rendet tartani, annyit tesz, mint legelsőnek s legelőkelőbbnek lenni: az tehát, ha valjon bejelentések (insinuata), jegyzékek s ezekhez hasonló irodai cselfogások s czimezések megtartatnak-e, ha valjon a hivatalnokok csizmában, fésülve vagy fésületlenül teljesítik kötelességeiket, ez okos emberre nézve, ki csak azok teljesitésére néz, tökéletesen közönbös. — — Azt, mi lényeges — ne tartson kicsinységnek, de azért mellőzzön minden lényegtelènt. Valódi férfiu és jó előjáró minden tekintetben lesz oly hivatalnok; de alárendeltjei is maguk szakaiban lesznek akkor olyanok. —

„VI. Valamint kötelessége mindenkinek híven jelenteni, a tényeket a főelvek szerint megitélni s véleményét nyiltan hozzácsatolni, úgy tartozása valamennyi álladalmhivatalnoknak, hogy a visszaélések megszüntetésének, a parancsolatok teljesitésének, az ellencselekvők fölfedezésének igazi s legjobb módjáról gondolkozzék, úgyszinte a felől is, hogy mi elfogadható s polgártársainak mi szolgálhatna leginkább javára, mert hiszen ezek szolgálatára vagyunk mindnyájan rendeltetve. A jó rend azonban megkivánja, hogy az alárendelt gondolatait föllebbvalója által benyujtassa; ez, ha a várakozásnak megfelelő s oly férfiu, minőnek lennie kell, a buzgalmában netalán tévedettet tanítva s fölvilágosítva atyailag az igaz útra téritendi. — Igen büntetésre méltó lenne, ha a jót, mit alárendeltjei javasolnak, elnyomná s melléktekintetek- vagy épen önhittségből igazságot nem szolgáltatna nekik arra nézve, mit ők kigondoltak és bejelentettek.

„VII. Kötelessége minden főnöknek, a szükségtelent és szükségest bejelenteni s megszüntetését javasolni, va-

lamint főnökének előadandja minden alárendelt, hogy a hivatalos eljárásokban mit tart ő csak formaszerűségnek, mely a dolog velejére nem vezet, s egyedül csak czéltalan irkálásokat s időveszteséget okoz, hogy az ilyetén akadályok azonnal mellőztessenek s haszontalanúl ne foglalkodtassanak kezek, melyek elmélkedésre s fontosabb dolgokra nézve a szükséges időtől megfosztatnának.

„VIII. Miutánn a jó csak egy lehet, t. i. az, mi az egészet vagy legalább annak legnagyobb részét illeti, és miután a birodalom minden tartományai csak egy egészet képeznek, s így ezeknek csak egy végczéljok lehet, ennélfogva minden vetélkedésnek, minden előitéletnek, melyek eddig tartományok és nemzetiségek, sőt megyék között is sok haszontalan irkálást okoztak, szükségképen meg kell szünnie, s erősen meg kell győződnie mindenkinek, hogy az államtestnél szintúgy, mint az embertestnél, ha nem minden rész egészsséges, az egész szenved s valamennyi résznek a legcsekélyebb gyógyitására is közreműködnie kell. Nemzetiségnek, vallásnak mindezekben semmi különbséget sem kell tenni; s mint egy birodalom testvéreinek mindnyájoknak kell iparkodni, hogy egymásnak hasznára legyenek.

„IX. Tévedés, monarchia különböző részeit s ágait egymással összezavarni. A fejedelemtől kezdve legmérsékeltebbnek az hiszi magát, ki az állam vagyonát és alattvalóit nem tekinti, mint számosan, teljes tulajdonának; ha nem hiszi, hogy a gondviselés millióit az embereknek ő érette teremté, s nem ámitja magát azzal, hogy a gondviselés őt ezen milliók szolgálatára előre kiszemelte: a miniszterek közől pedig az tartja magát legleikiismeretesebbnek, ki, hogy fejedelmével megkedveltesse magát, a pluscsinálást nem teszi egyedüli czéljául. Az első és az utób-

biak eléggé kedveseknek hiszik magukat, ha az államjövedelmeket oly kamatnak tekintik, mely a belső államgazdagság tőkéjéből őket illeti, s melynek megtartása fölött őrködniök ugyan, de egyúttal a lehetőségig ügyelniök is kell arra, hogy a használat minden adóban és rovatban folytonosan növekedjék, csakhogy tőkéjöket mindig magasabban kamatoztathassák.

„Így a polgári rend a katonai rendet csak hódításokra s az ellenség föltartóztatására hiszi alkalmasnak; béke idejében pedig az adózó rend pióczájának nézi; a katonai rend meg följogosítottnak véli magát, az országtól a legnagyobb hasznot húzni sat. — — — Ezek az államnak legfőbb vezetői, kik öszves egyéneikkel együtt csak önmagukra, és szakjokra, de nem az egészre néznek, sőt a közigazgatást egészen hamis elvekből tekintik sat. — — A pénzügyet, mely közvetlenül a fejedelem által igazgattatik és meghatároztatik, nem a fönebbi szempontból nézem a nagy tömeggel, hanem tekintem itt azt, hogy, miután az adó kivetése és haszonvétele monarchiában a fejedelem s a pénzügyi hivatal belátásától függ, minden egyes, kinek az országban vagy földbirtoka, vagy valami kenyérkeresete van, vagyonát, melyet vagy őseinek gondoskodása által, vagy saját fáradozása és ipara által bir, vak bizalommal a fejedelemre bizza, meg lehetvén győződve, hogy mindenki csak annyiban fog megadóztatni, a mennyiben azt az elkerülhetlenül szükséges tekintély s ebből eredő biztonság, az igazság kezelése, a belső rend s nagyobb disze az egész államtestnek, melynek mindenki része, megkivánja sat., — ezért a fejedelem a közönségnek és minden egyesnek számot tartozik adni sat. — Ha pedig a fejedelem a monarchia minden részeinek megfelelő ellátása után, a kiadásokat tetemesen csökkenthetné,

akkor tartozik a bevételeket leszállitások által kevesbiteni, mert a polgárok nem fölöslegesen, hanem egyedül az állam szükségeihez képest tartoznak fizetni sat.

„X. Az államszolgálatbani eljárásokban személyes rokon- vagy ellenszenvnek nem szabad befolyást engedni; a mily kevéssé lehet a polgári társaságban ellenkező jellemeket és gondolkodási módokat egymással barátságos viszonyokra szorítani, úgy ellenkezőleg hivatalos eljárásoknál ezeknek java és előmozditása a hivatalnok egyedüli czélja legyen, valamint a legkedvesebb s legtiszteletesebb mindenkire az legyen, ki legügyesebb s legszorgalmatosabb, sat.

„XI. Az önszeretet ne vakítson hivatalnokot annyira, hogy mástól tanulni szégyenkezzék, legyen az akár hasonló, akár kisebb állásban; a jó hatást, melyet egyik vagy másik valamely hivatalos eljárásban vagy végrehajtásban kigondolt, szintoly készséggel tartozik ember- s tiszttársainak megmagyarázni, amint ezeknek örülniök kell, hogy azt tőle megkaphatták, miután az államjava mindegyiknek főczélja.

„XII. A parancsok kiadása, valamint a fontos tárgyakbani tudakozások és jelentéstételek nem hagyandók az anyagi menet szerint ülési és közönséges kiadási napokra, hanem azon buzgalom, melynek mindenkit a végczélok létesitésére ösztönöznie kell, vezérelje és buzdítsa őket tettre e foglalkozásban is.

„XIII. Miután minden attól függ, hogy a parancsok helyesen megértessenek, pontosan végrehajtassanak, az alkalmazandó egyének, tehetségök vagy ügyetlenségük szerint, megitéltessenek, megismertessenek s a szerint alkalmaztassanak: ennélfogva elkerülhetlenül szükséges, hogy minden esztendőben vagy a hányszor gyanittatik,

hogy egyik vagy másik tartományban a hivatalos eljárás rendetlen és lassú vagy nem czélszerű; vagy maga a főnök vagy az ez által kiküldöttek azonnal az országos hatósághoz vagy a főhadikormányszékhez menjenek, a körülményeket a hely szinén nyomozzák, az alkalmazandó egyéneket megvizsgálják, s azután a törvénytelenséget a fönálló parancsok értelmében orvosolják, mindenkit rendre utasítsák, vagy a találandó fontosabb körülményeket nekem följelentsék, s egyúttal az alkalmatlan egyének elmozditását eszközöljék.

„Azonképen az országos hatóságok felügyelnek a nekik alárendelt kerületi kapitányságokra és vármegyékre, és azokat vagy az elnök személyében, vagy kirendelt bizalmi egyének által beutaztatják; mind azt vizsgálván s cselekedvén, mit a kormány főhatóságai az országos hatóságok szemlélésénél vizsgálnak és cselekednek. Különösen pedig kötelezendők lesznek a jegyzőkönyvek rendes és pontos vezetésére, úgyszinte a rendeletek s parancsok szigorú megtartására. Ezen vizsgáltatások fő teendője pedig lesz, a behozott önviseleti rovatot kiigazítnai, és az illető tiszstviselők iránti véleményét a közönségnek megtudni s megalapítani.

„A kerületi kapitányok és alispányok szintúgy kötelesek a felügyeletük alá tartozó biztosi, szolgabirói és uradalmi hivatalokat beutazni s megvizsgálni; nem különben minden járási vagy uradalmi főtisztek önviseleti rovatokat, különös figyelemmel a következendő két pontra nézve készítetni: ha valjon teljesíti-e a kormány rendeleteit s méltányos, igazságos ember-e? mert főleg oly uri hatóságok, — melyek nem személyesen a tulajdonosok, de főtisztek által kezeltetík uradalmaikat, — kormány rendeleteit nem magok hajtják végre, ez oknál fogva kötele-

sek is az előadandó rendetlenségek esetében a kormányhivatal megkeresésére ily tiszteket hivatalaikból elmozdítani.

„XIV. Minden hű s becsületesen gondolkozó államszolga, ovakodni fog bármi a közjóra czélzó javaslat- vagy javitásnál, — legyen ez az adókivetés vagy egyéb államgazdasági ügyek körül, melyek e szerint egyszerűbb, hasznosabb- vagy rendesebben kezeltethetnének — maga személyét tekintetbe venni, és a dolgot önérdeke s kényelme szerint megitélni, vagy ellene nyilatkozni, ha reá nézve terhes, és pártolni, ha hasznos: hanem kötelességének ismerje mindenkor azon igazi elv szerint cselekedni: hogy ő csak egyes ember, és hogy a közjó önjavának, nem külömben minden más magánszemély, sőt a fejedelem magánjavának elibe teendő. Köteles végre meggondolni s megismerni, miszerint az, mi a közre nézve, — melynek ő csak parányi részecskéje — üdvös, később az ő előnyére szolgáland, noha eleinte annak nem is mutatkoznék.

„Röviden véve ezek az én nézeteim; s hogy foganatosításuk eszközlésében a kötelesség és meggyőződés vezérel, arról szavaim és példaadásom meggyőzhet mindenkit, de erről is, miszerint lesz akaratom, nézeteimet életbe léptetni is.

„A ki tehát velem egy véleményen van, és magát — igazi államszolgához illőleg, mig hivataloskodik — minden személyes érdekek háttérbe szorításával a közjónak szenteli, ez előtt, iménti előadásom világos és érthető; teljesítése pedig rendeleteimnek terhére nem esendik: a ki pedig a hivatallal járó hasznot és tiszteletet fő-, államtisztét csak mellékes dolognak tekinti, ez nyilatkozzék inkább ugyanezen értelemben és hagyja el hivatalát, melyre sem méltó, sem alkalmas, és melynek hű kezelése a közjó

iránti lelkesültséget, kényelemröli lemondást és önmegtagadást igényel.

„És ezt véltem mondandónak, miszerint az emberi társaság legfontosabb ügyének, az állam közigazgatásának végczélja felé vezéreltetésében, — mindenki, a ki erre használtatik, emberileg közremunkáljon.“

Jelen okirat, mint valóban maradandó emléke egy uralkodónak, ki a népek javáért élt, bizonyítja: miszerint József, gondolkodás módjára nézve: az állampolgári, törvéuyhozási és igazságszolgáltatási ügyek körül sokkal magasabban állott, mint országolt népei és összves államhivatalnokai, mely utóbbiakat nem sikerült neki sem átalakítni, sem magához emelni; — mert az anyag még érdes és durva volt, semhogy benyomásoknak engedjen, melyek szerint a József által ohajtott alakban idomítható lett volna.

IV.

Eddig csak azon fő nehézségeket emeltük ki, melyek a nagy feladat kivitelével, melyet József maga elibe tűzött, összeköttetésbe valának. Ha már most reformjait közelebbről vizsgáljuk, a többi nehézségeket is megismerendjük, melyek tervei valósításának akadályúl szolgáltak.

Még Mária Therézia éltében kezelvén Jósèf a hadügyet, ezt úgy anyagi, mint szellemi tekintetben, bámulandó tökély fokára emelte. Az e téren eszközlött siker azonban csak előzményűl tekintendő azon tetteinek, miket a közélet nagy szinpadján mivelt, midőn 1780-ik évben a trónra lépett. Nagy dolgokat várt tőle a világ, és József

ezen várakozásnak meg is felelt. A sors azonban a jó és nagy tervek kivitelét nem engedé, nem azt: mit szelleme tervezett, igazságszeretete helyeselt és miért nemes szíve lángolt.

A pénzügy, mely Mária Therézia kormányának vége felé hanyatlásnak indult, figyelmét mindenekelőtt vette igénybe. Mindjárt trónra léptekor József szigorú és takarékos államgazdának mutatkozott. Udvarától minden felesleges fényt eltávolitván, életmódja által példát adott; miszerint a feleslegesrőli lemondás a hazafiuságnak legelső alapelve. A köz-bevételek minden ágai szorgalmas vizsgálat alá vétettek, és e szerint a kiadások meghatároztattak és rendeztettek. És miután a földmivelés, ipar és kereskedés felvirágzásában látta az állami jövedelmek leggazdagabb forrásait, azok uralkodása alatt különös ápolásnak és segélyezésnek örvendeztek. Ezután az öszves rendőri és jogi törvényhozás gyökeres átalakitásához fogott, és József vezénylete alatt ez ügy Europa többi országainak mintegy példáúl szolgált; végre polgári s büntető perrendtartása egy felvilágosodott időkor méltó szüleményének tekinthető.

II. Maximilián halála óta Ausztria acatholicus alattvalói nem csekély nyomást szenvedtek, — ez eltávolittatott, és nem csak a helvét- és ágostai és nem egyesült görögök nyertek szabad vallás-gyakorlást, de a zsidók is kegyetlen és durva nép-előitéletek ellen biztosittattak.

Felvilágositás és törvény által akart József az egyházi pártok surlódásainak véget vetni; törekvése oda lévén irányozva, miszerint kiengesztelő keresztyén-szellem lengje át a társadalmat. Egyházi dolgokban az egyházuri jog (placetum regium) fentartatott, és már Maria Therézia alatt hozott, de csak hanyagúl követett amortisa-

tio-törvények, ujra s szigorúan emlékezetbe hozattak; hogy holt testületeknél a fekvő birtok összehalmozásának elejét vegye. Ezen intézkddések után jól rendezett papnöveldéket és egyházi tanintézeteket, melyekben derék lelki pásztorok neveltettek, alapított: ezt követé számos uj plébániának felállítása, és egy minden valódi szükségnek megfelelő egyházi pénzalapnak biztosítása s gyarapítása.

József népeit munkásokká s vagyonosokká, hadi- és béke-tudományokban jártasokká akarta tenni, mi csak a tanitási rendszer javítása által volt elérhető. E czél előmozditására tehát nem csak többrendü elemi iskolákat alapított, hanem a kisebb és nagyobb tudományos tanodákat is megszaporította, rendezte s kellő költségalappal ellátta. S hogy fölvilágosodás és ismeretek a társadalom minden rétegeiben méginkább elterjedjenek, a szellem müködésének oly tért nyitott, minő a birodalómban eddig ismeretlen vala. A szabad sajtó a szellemi mivelődés főtényezőjeül ismertetvén el általa, azt hozta be József és ohajtotta, hogy az a népek szükségeit tükrözze vissza.

A jog észszerü egyenlőségének eszméjét akarván valósítani, az öszves állampolgárok részére egymemü törvényt hozott. Ez okon tehát a személyes rabszolgaság utolsó nyomait, melyek földes úr és alattvalója közt még léteztek, eltörülni ohajtotta. A személyrabság e szerint az 1781-ik évben kiadott törvény által megszüntettetvén, a jobbágyok részére mindenütt törvényes védő rendeltetett; végre a túlcsigázott jobbágyi terhek és kötelességek a méltányosság elvei szerint rendeztettek.

Miután pedig a józan ész törvényszéke előtt csak az ember tehetségei adhatnak mérvet hasznavehetősége iránt, azon alapelv mondatott ki: miszerint mindenki, születés

különbsége nélkül, akármily államhivatalt és tisztséget viselhet, ha az arra megkivántató erkölcsi és szellemi képességgel bir. Ezen elv visszahelyezte az észt és ismeretet maga jogaiba., ellenben a születésen vagy más esetlegen alapuló igényeket háttérbe szorította.

Végre uj adó-rendszer hozatott be; a catastralis felmérés elrendeltetett, és a nép-összeirási törvény kiadatott.

Mindezen reformok arra mutatnak, hogy József császár mindenekelőtt emberben az embert tekintette és méltányolta: nevelés által fölvilágosodottá akarván őt tenni s fölvilágosodás által ismét azon jogok birtokába helyezni, melyek élvezete által a szó valódi értelmében lesz csak igazán állampolgár.

Elkerülhetlen vala azonban, hogy a József terveiben kimondott irány, t. i. az ember természeti jogait a történelmi jogoknak elébe tenni, ellenekre ne akadjon. Nagyravágyás, haszonlesés, hatalomvágy, világosséggyülölés fellázadtak azon reform ellen, melynek végczélja abban állt, hogy az állampolgári jogok és kötelességek egyenlően osztassanak el.

Azok, kik eddig azt állitották, hogy a társadalmi állapotok módositása és javitása, a népakarat hozzájárulásával üdvtelen, mert csak forradalomhoz vagy a létező rend felbontásához vezet: hogy ellenben oly reformok, melyek az uralkodó legitim tekintélye által vétetnek czélba, üdvösek s becsesek, — most ez állitásuk daczára gyülölettel fordultak el a törvényes fejedelemtől, ki az ember örök jogait, az öröklött kiváltságoknak elibe tenni merészelte.

S így előitéletek, kiváltságok és önzés lettek József reformjainak legnagyobb ellenei s akadályai; mig végre

az ujitásai ellen ütött zaj — úgy nevezgették a jólét elömozditására irányzótt törekvéseit — a néptömegre is rosz befolyással volt, mely előtt J ó s e f most mint a vallás ellensége tünt föl, mert valódi keresztyén-türelemre tanitotta a népet; mint a jogok bitorlója és megvetője, mert ezt mindenkire egyenlően kiterjeszteni kivánta.

Ezen, — tisztátalan forrásból eredt, igenis felötlő ellenmondás, J ó s e f határozmányaira is olykor nagy befolyást gyakorolt, és őt nem egy izben túlszigorúvá, hajthatatlanná tette oly annyira, hogy eltökélte magában, népeinek boldogságát s jólétét akaratjuk ellenére is előmozdítani; itt azonban úgy látszik, miszerint figyelembe nem vette, hogy emberekkel van dolga, kik nemes czélját föl nem fogták, és hogy velünk született szokások s erkölcsök, meg a kor s gyakorlat által becsesekké vált intézmények, bár ezek a közjóra nézve merő akadályok, és csak egyéneknek vagy bizonyos osztályoknak kedvezők, tehát az összes népre nézve nyomasztók, — rögtön nem változtathatnak meg, egyszerre meg nem szüntethetnek a nélkül, hogy a népéletben hézagot ne hagynának, mely az ujonan behozott intézmények által azonnal pótolható volna.

A fennálló intézmények és J ó s e f reformjai közt mutatkozó ellentét, — noha ugyan az egész birodalomban nyilvánult, mégis Magyarországon és Német-alföldön a legmakacsabb ellenszegülésben nyilatkozott; mert ezen országok politikai helyzete a birodalom irányában egészen más volt, mint a többi örökös tartományoké. A nevezett országokat kivéve, — az állami és közigazgatási szervezet a monarchia egyéb részeiben egyes eltéréseket ide nem számitva majdnem egy alapra volt fektetve; holott Magyarország és Német-alföld alkotmánya, itt és ott külön egészet képezett,

melynek belszervezete a birodalom többi részeinek szervezetétől egészen s merően eltért.

Az érintett nehézségeken kivül, mik az öszves birodalomban különféle módon mutatkoztak, és ugyanazon inditó okok által idéztettek elé, Magyarországban és Német-alföldön a monarchiának kimondott politikai s közigazgatási egysége annál erősebb ellentállást okozott, mert ime nagyszerü rendszabály keresztülvitele a nevezett két ország fenálló alkotmányát végképeni megszüntetéssel fenyegette.

Hasztalan volna e helyt a nevezett országok alkotmányainak hiányait és hibáit elősorolni annak bizonyitására, hogy J ó s e f reformjai által a fenállónál j o b b a t akart létrehozni. Ez már eldöntött, eléggé vitatott kérdés, melyet ma senki sem hozand kétségbe; azonban ama nagy előnyök, melyeket J ó s e f a kormányrendszerben kimondott egységtől, és az öszves birodalomban fejlesztendő egyforma erkölcsi s polgári állapottól várt, — csak akkor méltányoltathattak, a midőn ama kedvetlen benyomás, mely az alkotmányos jogok erőszakos megsértéséből származott, az uj állapot jóltevő hatásai következtében lassankint elsimittatott, és a megsértett nemzetiség okozta fájdalmas érzés, egy szebb, üdvösb jelennek tudata által már elnémittatott.

Ily állapotok előidézésére azonban mindenekelőtt idő kivántatott, de mindenesetre oly hosszú, mely egy emberélet korát telemesen túlhaladja.

Ezt J ó s e f érezhette, midőn betegség által megsujtva, közeli halála előérzetében 1790-ik évben kibocsátott rendelete nyomán a birodalom igazgatását ugyanazon lábra helyezte vissza, melyen M á r i a T h e r é z i a halálakor volt. Emberszerető lelkületének csak két bizonyitványa

tartatott fen az utókornak: a türelmi rendelete és a földesúr meg jobbágy közti jogviszonyok szelidebb alapon történt rendeztetése. Ezekután nem sokára a nagy fejedelem meghalt ugyanazon év febr. 2-án.

Mély bánat nélkül nem szólhatunk József emlékéről, ki megérdemli, hogy komoly és tartós elmélkedés tárgya legyen. Az ujabbkori fejedelmek közül egyikről sem irtak annyit, hoztak annyi egymástól eltérő itéletet és véleményt, mint József császárról; mindamellett nem találkozunk oly nézettel, mely a világ szinpadán tanusított föllépésének valódi okait nyomozná.

Uralkodását közönségesen ekkép jellemzik: II. József római-német császár I. Ferencz és Mária Therézia fia. E ritka jellemű és tehetségű fejedelem élete s halála harczias és a birodalom fenállására nézve veszélyteljes időszakba esett.

Már gyermekkorában hallott ő sokat háborúkról, hódításokról és a had pusztitásairól; és talán ezen benyomásokozták később Józsefben ama harczias szellemet, mely emberszerető érzeteivel összeférni sehogysem tudott. Anyjának magatartása is alkalmasint jellemének kifejtésére nagy befolyással volt. Élénk és heves véralkata s anyjának határozott akarata sokszor jöttek ellenkezésbe egymással; a mikor József oly esetekben tisztelettel ugyan, de meggyőződés és nem boszankodás nélkül engedelmeskedett. Második nejének halála után József 1764. római királynak, és atyjának rögtöni kimulása után 1765. a Német-birodalom fejévé választatott meg; édes anyja pedig a birodalom kormányzásában őt társúl nevezte s a hadsereg igazgatásával bizta meg, mindazonáltal az állam tulajdonképi országlását magának fentartotta. A hétévi háboru alatt Józsefnek alkalma volt az osztrák ház hatalmas

ellenét II. Fridrik porosz királyt megismerni és megbámulni. Ez előképet tartván szeme előtt, lépett magasztos életpályájára. Miután azonban, kivéve a hadügyet, melyen Lascy tábornok segitségével tetemesen javitott, kevés teendője volt, az időt utazásokra használta fel, hogy a birodalom viszonyait tapasztalás és hasonlitás utján tanulmányozhassa, Falkenstein gróf álnév alatt a külföldet is bejárta s meglátogatta II. Frigyest a Neisee-i táborban 1768., ki aztán következő évben Jósef császár látogatását Neustadtban (Morvaországban) viszonozta. 1777. Jósef Párisba utazott, hat hetet töltvén a franczia fővárosban; hol elméje s magaviselete által mindenkit bámulatra ragadott. Midőn ez évnek vége felé a bajor választó-fejedelem meghalt, kezdődött azután az Ausztria és Poroszország közti úgynevezett öröködési háboru, melynek azonban Mária Therézia, fiának tudta nélkül és akarata ellen, ki hatalmas ellenével nyilt harczmezőn akart szembeszállani, véget vetett. 1780-ikban Jósef örökös tartományainak teljes birtokába lépvén, 40 éves korában, viruló egészségben és tele lelkes akarattal lett 22 millio ember és egy kitünő hadsereg ura. Az Osztrákház régibb állami elvekkel felhagyva, ritka erélylyel fogott a kormányhoz; alattvalói imádták őt, csak a birodalombeli nemesség és papság látszott tőle idegenkedni. Intézkedései s szabadelvű rendeletei által, melyek részben csakugyan megérdemelték az elismerést, Jósef az országnagyok és a papság gyűlöletét vonta magára. A sajtó szabadabb mozgását megengedte, a különféle Rendek és a római Szentszék közti összeköttetést megszüntette, az előbb kiszabott nyugdijjakat pedig alábbszállitotta. Valódi keresztyéntüredelem által a zsidó nép sanyarú helyzetén segitett; a rabszolgajogot megszüntette; úgyszinte több apácza- és ba-

rát-zárdát föloszlatott, főleg azokat, melyek tanitással vagy betegápolással, vagy végre szentige hirdetésével nem foglalkoztak. 1782-ik évben VI. Pius pápa meglátogatván Bécset, itt egyházi szertartásokat gyakorlott és áldást osztogatott. Később József felkereste a pápát Rómában, daczára annak, hogy ez időben is szüntelen a szerzetesek eloszlatásával foglalkozott, annyira, hogy 8 évnek lefolyta alatt államaiban a szerzetesek száma 63,000-ről 27,000-re szállt alá. A közigazgatás minden ága, a nyilvános tanitás, a rendőrség, az egyházi ügy és földmivelés javitásnak örvendett. Újabb törvénykönyv alapján József a halálbüntetést is megszüntette. A Magyarországon czélba vett reform Erdélyben az oláh népet forrongásba hozta, melynek csak Hóra és Kloska nevü fő czinkosok kivégzésével vethetett véget. 1784-ben a Hollandusokkal keveredett bajba a Schelde vizén való szabad hajókázás miatt, úgyszinte az okon is, hogy Német-alföldet Bajorországgal akarta felcserélni, minek azonban 1785-ben a német fejedelmek szövetsége ellentmondott. 1787-ben, ismét gróf Falkenstein álnév alatt Krimbe utazott, hol Katalin orosz czárnő Chersonban öt fényes ünnepélyekkel tisztelte meg. Visszaérkezése után sok baj érte. A Német-alföldiek fellázadván, Jósef az ujitásokat visszavonta, minek folytán béke s nyugalom szinleg visszatért. 1788-iki február 9-én Oroszország unszolására a töröknek háborut üzent. E hadjárat kezdetében a szerencse kedvezett Ausztriának; később azonban annál szerencsétlenebben folytattatott, és sept. 20-kán 1788-ban Lugosnál történt váratlan támadás után a hadsereg visszavonulni volt kénytelen. Ezen hadjárat alkalmával Jósef egészsége is megromlott, a hadsereg pedig az irgalmatlan hőség miatt ez egészségtelen vidéken iszonyú veszteséget szenvedett. Jósef de-

cember havában, megtörve és seregének vesztesége által lesujtva jött vissza Béosbe. És bár következő évben a hadi szerencse az Osztrákoknak kedvezni látszott, és Belgrád Laudon által kézre keríttetett, és az oroszok is szorították a törököt, mégis egész Némethon ezen győzelmek ellenében is aggódott a császár élete miatt. Szenvedésének fő forrását azonban az 1789-ben hozott adó-törvény látszott képezni, mert a parasztság és nemesség egyaránt elégedetlen vala kihirdetésével, mi által a köz-rendetlenség és zavar jelszava kimondva lön. A Német-alföldiek kimondván a függetlenséget, a császár seregeit kiüzték a tartományokból, úgy, hogy csak Luxemburg maradt a császár hatalmában. Jósef kész volt most engedékenységre, de a Németalföldiek minden ajánlatot makacsúl visszautasítottak. A Magyarok is, kiknél a közelégületlenség csak titokban tovább és tovább forrt, most fellázadtak, és ősi jogaikat, ősi szabadságukat követelték vissza. Mire Jósef egész Európa csudálkozására tanácsosnak tartá 1790-diki januárban, az uralkodása alatt Magyarországban kibocsátott rendeleteket megszüntetni. Tirol is elégedetlennek mutatkozott, és Jósef itt is mindent a régi állapotba helyezé vissza. Képzelhető, mily benyomást okozhatott Jósef szellemére a visszautasíthatlan szükség, mely kényszeríté ez aláztató lépésekhez fordulni! Testi ereje összeroskadt, megtört. Már 1790-iki február havában érezé, miszerint gyorsan halad az örök nyugalom felé, és ugyan e hó 20-án meg is halt.

Jósef történetének ezen rövid vázlata mutatja, mely szempontból tekintetett uralkodásának mivelete; halljuk most már az itéleteket is, mik a szellemdús császár és reformjai fölött hozattak. Közönségesen ezt olvassuk róla: Jósef középtermetü vala, s élénk véralkatú; rugékony

szelleme a legnagyobb tevékenységre képes, de nem eléggó következetes, hogy valamely tárgy a figyelmét állandóan lekösse; azért a mily rögtön valamely eszmét felkarolt, ép oly hamar ismét elveté azt, mert élénk s nyugtalan természeténél fogva szüntelenül működni, uralkodni, bontani és alkotni kivánt. Bátorság a veszélyben vala jellemének egyik fővonása. Az emberiség méltóságáról erős, eleven öntudattal birt, és ezt mindenkiben bebsülni tudta. Az elfogadott társalmi élet szokásait nem tartá ő szükségkép lényeges dolognak; de azt igenis: hogy minden becsületes ember jogai közé tartozik embertársától tiszteltetni, bár mily magas álláspontot foglaljon is el az utóbbi. A kormánya kezdeteig zárva tartott úgynevezett „Augarten-t“ Bécsben, a közönség használatára megnyittatá ime felirással: „Allen Menschen geweiht von ihren Schätzer.“ (Embereknek ajánlva tisztelőjük által). Mikor azon kérést intézték hozzá, hogy a „prater“ csak egyes osztályoknak legyen megnyitva sétahelyül, miszerint ezek itt saját osztálybeliekkel mulathassanak, ezt megtagadta, azt adván feleletül: „Ha én csak a személyemnek megfelelő rangbeliekkel kivánnék élni, akkor a kapuczinosoknál lévő császári sírboltba kellene leszállanom és ott töltenem napjaimat.“ Schmidt- a némettörténelem irójához imezt mondá: „Ne kiméljen senkit, engem sem, ha történeteiben korszakomra kerül a sor. Őseimnek hibáin és az én hibáimon hadd okuljanak utódim!“ Nagy Frigyes József császárról ezt irta Voltairenek: „Jósef oly császár, minővel Németország régen nem dicsekedhetett. Pompában, bőségben neveltetve, mégis egyszerű szokásokat követ; hizelkedések közt nőtt férfiuvá, mégis őszinte és szerény maradt; dicsvágytól lángol, becsvágyát mégis a kötelességnek áldozza fel.“ —

József kedvencz eszméje tagadhatlanúl az volt, hogy a szó teljes értelmében önuralkodó akart lenni, és az állam nagy gépezetét saját belátása szerint enmaga kormányozni. Mit tanulmány, gondolkozás vagy külországokban tett tapasztalás útján hasznosnak ismert el, azt saját birodalmában is meghonosítani ohajtá. Igazi bölcsek módjára szünet nélkül csak a jó és igaz után törekedett, azonban csak ritkán foganatosíthatá. Kormányzó és uralkodó egyszersmind, ki állományait boldogítni akarta és azokat szerencsétlenekké tette! Atya, ki gyermekeiért áldozta fel magát, azonban tőlök ezért köszönetet nem aratott! Ember, ki minden embert szeretett, de kit az emberek nem szerettek, sőt kit végre gyűlöltek is! Kora halála még azon vigasztalást is megtagadta tőle, hogy a sors kemény csapásaiból, miket elszenvedni kénytelenittetett, oktatást, tanulságot meríthessen; miszerint ennek segitségével mindent jóvá tehessen, mit túlbuzgősága s erélye által elrontott. József a tapasztalás pályáját nem futhatá végig. Ha ritka lelki tehetségeivel 60 évesnek képzeljük őt magunknak, higgadtabb vérűnek az életkor bölcsességével és ifjú kora drága tapasztalataival; úgy bizonyára a legboldogabb fejedelem, de egyszersmind boldogítója is az emberiségnek leendett! Tiszteletet, hódolatot és mély részvétet követelünk azon bajnok számára, ki nagy hivatása nemes tusái közt esett el!

V.

Ha a József kormányát megelőzte korszakot és eseményeket, melyek Europa társadalmi s politikai viszonyainak átalakítására befolyással voltak, vizsgáljuk, és aztán József császár felléptét korának hajlama- s irányával összehasonlitjuk, azt fogjuk találni, hogy az eddig róla s működése fölött hozott itéletek egyoldalúak és részrehajlók. A jó, mit tőle el nem tagadnak, közönségesen az által paralyzáltatik, hogy azon rosz következményekre történik hivatkozás, melyek állitólag azért eredtek, mert a jót azonnal valósitva akarta látni. Kormányának birálata és bonczolgatása, mely a nélkül, hogy az idő viszonyait tekintetbe venné, csak a módot és útat, mely szerint ő reformjait életbe léptetni kivánta, veszi fontolóra, ily nézeteket igazolhat ugyan, azonban nem tekintheti azon álláspontnak, melyből fejedelmek mint József császár, kiknek felléptök korszakot képez a történelemben, megitélhetők volnának. Ily férfiak terveinek sikerülése vagy meghiusulása nem képezheti a kritikai vizsgálat egyetlen szempontját; hanem szükséges, hogy azon eseményekre térjünk vissza, mik azon állapotokat teremtik, melyek az emberiség fejlődési processusában átmeneti korszakoknak tekintendők.

Az ily korszakban uralkodó szellemnek helyes vagy helytelen felfogása, tovább a czélszerü vagy czélellenes eszközök alkalmazása arra, hogy a tömegre gyakorolt lehető veszélyes befolyásának eleje vétessék, a nélkül azonban, hogy a mindinkább fejledező felvilágosodásnak ter-

mészetszerü haladása gátoltatnék, — lennének helyes nézpontok, oly fejedelemnek megitélésére, ki oly végzetteljes korszakban szerepelt, mint az 1780-ik esztendőre következő évtized vala; előestéje az Europában készülő nagyszerü politikai drámájának. Ismételve érintettük már, hogy József császár egyáltalában kora szellemét és főleg az álladalom helyzetét a népek irányában igen helyesen fogta fel, hogy belátta, miszerint a reform utáni tolongó vágyódása a népeknek követeli, a kormány és kormányzottak közti veszélyes összeütközéseknek kikerülését, és hogy ezen czél csak egy megelőző valódi reform által lészen elérhető. József császár tehát bevárni nem akarta, hogy talán népei külső befolyás által lázittassanak föl és aztán rögtöni szédülésben anarchiai állapotokba merüljenek el; hanem ő maga kezdeményezte és jelölte ki népeinek a reformot, minőre a népnek szüksége volt, nem a minővel a tömeget ámitották.

Oly időben, hol a tömeg az elveszett emberi jogok után kiált, fél-rendszabályok nem alkalmaztathattak, és a reformnak tökéletesnek, valósággal szabadelvünek kellett lenni.

Az egy évtizeddel később Francziaországban kikiáltott szabadság és egyenlőség ott a trónt megbuktatá: — ellenben a szabadság és egyenlőség szava, a trónról az osztrák-monarchia népeihez intézve, egy évtizeddel előbb a trónt megerősité.

Ezen végkimenet okai is a tisztán állnak előttünk.

Francziaországban a demagogok voltak azok, — kik miután az álladalom visszatérítést eszközök alkalmazásából egészen kimerült, — ennek ama tétlenséges szüntelen dörögtek füleibe, oly szózatot, melynek hordérejét az álladalom felfogni nem akart; mig ellenben egy évtized-

del előbb az osztrák-állomány feje, a fejedelem volt az, ki a trónról hirdető népeinek a szabadságot, egyenlőséget! Ausztriában tehát politikai egyenlőség lépett életbe az által, hogy a jogok és kötelességek egyaránt osztattak el, és ezen egyenlőség törvény által meghatározva és korlátolva, az állampolgár észszerű s természetes szabadságát vette czélba: holott Franhziaországban törvényes határt nem ismerő köz-egyenlőség után törekedének, mely vad önkényre fajulván el, a társadalmat természetellenes állapotba helyezé.

Ha e szerint Europának társadalmi s politikai állapotait 1780-ban közelebbről veszszük fontolóra, azt találandjuk, hogy József a helyes útat választá, midőn ő kezdeményezte a reformot, mely későbbre halasztgatva, a tömegben igen könnyen forrongást idézendett elő. A történelemből tudjuk, hogy I. Ferencz kormánya idejében a külső befolyás az osztrák népekre nem maradt minden hatás nélkül, és bár mi csekély is volt ama befolyás, mégis mindenkor azt tanusítja: hogy a legcsendesebb és legkedvezőbb viszonyok közt élő népek is oly elemeket rejtenek magukban, mik bizonyos politikai körülményekben rögtön hatáskörre tesznek szert, melyet arra használnak fel, hogy az érzületek rögtöni fordulatát idézzék elé, és miután ekként az emberi természetben szunnyadozó utánzási és versenykedési hajlam fölébresztetett; egész nemzetek ragadtatnak általa oly czél felé, mely mikor azt véljük, hogy elértük, lidércz gyanánt eltünik szemünk elől.

Hogy pedig nagy fontosságú események az emberiségre nézve sohasem maradtak befolyás nélkül, azt a mult mutatja; ezen befolyás horderejét mérlegelni vagy előrelátni, a kormányok feladata: a kellő rendszabályok alkalma-

zását pedig, hogy a veszélyes következéseiknek eleje vétessék, nagy államférfiak tüzetes hivatása.

Hogy József ime feladatának népei javára tökéletesen megfelelt volna, kétséget nem szenved; ha Francziaország állapotait 1780-ban úgy képzeljük, hogy József áll az államhatalom élén, ki az elmellőzhetlenül kivánatos reformokra nézve maga lépett a kezdeményezés terére, és a helyett, hogy a nép által vezéreltetnék, azt ő vezérlé; akkor ime kérdésre: „Valjon a franczia forradalom oly irányt követett-e volna, mely a vérpad permanentiájához vezet?" feltétlen tagadással felelhetünk. A franczia trón vértócsában sohasem merült volna el: és ha bár a forradalom kitört volna is, Mirabeau alkotmányos monarchiájában találta volna véghatárát; a Danton-ok és Robespierre-k lehetlenek, a Marat-ok képzelhetlenek lettek volna! —

Tehát nem József reformjainak sikerülése vagy meghiusulása azon mérv és nézpont, mely szerint föllépését a közélet mezején megitélni lehet és kell: a fentebb érintett szempontból kell felfognunk működésének történeti jelentőségét, hogy feltalálhassuk és méltányolhassuk azon igazi indokokat, melyek őt azon pálya választására birták, melyre lépni korának egyik fejedelme sem mert, melyet egy államférfiu sem javallott, hogy a népeket a politikai s társadalmi állapotok javitására serkentse, és attól ne tartson, hogy ez által bennök a forradalmi hajlamot fölébreszti.

Közönségesen elterjedt nézet, mely leginkább József császár reformjai fölötti birálatokból merittetett és napjainkban mintegy érvényre emeltetett, az, hogy kelletténél egy félszázaddal korábban született; úgy vélekedvén a birálók: miszerint a legnagyobb akadályok, melyeken 1780-ban reformjainak kivitele hajótörést szenvedett, az

időközben előrehaladt felvilágosodás által elmellőztettek volna; hogy oly eszmék, mik akkor népszerűtlenek valá-nak, mert a tömeg azokat felfogni, méltányolni nem birta, később rést találtak volna a népek lelkületébe: — hogy Jósef tervei kivihetlenek valának, mivel még igen sok személyi és nemzeti érdeket megtámadtak, és mindezen akadályokon későbben az érettebb megfontolás, józanabb fölfogás segített és terveit népszerűekké tette volna.

Mindazok, kik e nézetnek hódolnak, felejtik azonban, hogy a fölvilágosodás 1780-dik év óta főleg az okon ha-ladt oly nagyon előre, mert oly férfiak, mint Jósef adták annak lendületet; mert mindazon eszmék, mik kormá-nya óta öntudatos fogalmakra változtak át, már az osztrák-államokban is a „nép-kivánalmak" jellegével birtak, és Jósef által keltettek föl. Uralkodása e szerint igen sze-rencsésen oly időszakba esett, melyben nagy és hatalmas szellemre vala szükség, hogy a felvilágosodás tiszta fény-sugára az előítéletek, önzés és türelmetlenség setét műhe-lyeibe, melyeket korábbi századok tudatlansága alkotott, hathasson, és akkép az emberek lassankint hozzá szok-janak a világossághoz a nélkül, hogy megvakíttas-sanak.

Jósef oly korban uralkodott, melyben a hagyomá-nyos államszervezetek avult formáik egész sulyával nehe-zültek már a népek előhaladására. Ő gondoskodék róla, hogy a népek ime, — már kissé kényelmetlenné vált sulyt egyszerre ne rázzák le magukról, és így a mozgalom da-gadó árját minden fék és vezénylet alól fölszabadítsák. Jósef születése e szerint az osztrák népekre nézve, a sors kegyes ajándoka vala.

Jósef tervezett reformjainak első s legfontosabb czélját tökéletesen elérte ez által: hogy népeinek, a kül-

föld s főleg Frankhon forrongására irányzott figyelmét saját belállapotaik megtekintésére fordítani sikerült. Ezek javitásával akarta őket foglalkodtatni, hogy öntapasztaláson okuljanak s győződjenek meg: valjon mit érnek az álladalmi gyakorlati mezején ama theoriák, melyek Frankhonból kiindulva, Europa nagyobb részét már mozgásba hozták?

Fontos korjelenség, sőt a mozgalom előhirnöke vala már az is, hogy Bonnot de Condillac által Franhonban alapított bölcseleti iskolának tanai, nem csak ott, de Europa szerte és főleg a magasabb körökben elterjedtek. Condillac, Locke empirismusát votte rendszere alapjául, és azt tiszta sensualismussá képezte ki, azt tanitván: hogy szellemünk kifejlődésének minden alapja és elve az ember érző tehetsége. Minden egyes eszme, ismeret, képesség, elmélkedés, szokás és cselekedet, csak ezen elv változatai. Az érzelem csak alakot változtat, miként a jég, ha vizben fölolvad és hőség által ismét gőzzé válik. A módszer ezen egyszerüsége és az előadás tisztasága, érthetősége köztetszést és részvétet gerjesztett. És Condillac azon oskola feje lön, mely napjainkban is uralkodó Frankhonban.

Az encyclopaedisták, kik egészen ezen bölcselet szellemében működtek, azon tanok elterjesztését nagyon elősegítették, főleg pedig Diderot d' Alembert és Helvetius. A siker, melyet arattak, fényes volt. A tudományok legnehezebbike, mely a gondolkodó tehetség tartós erőmegfeszitését igényli: a köznép fölfogó képességének láthatáráig megközelittetett, és mindenki beszélgetett metaphysicai tárgyakról.

Minthogy pedig az érzőtehetséget, azaz: az értelmi fejlődésünk legalsóbb fokát, mely főleg a külvilág benyo-

másaitól függ, minden szellemi fejlődésünk alapelveül tekintették, és az emberben mást nem láttak, mint finomabb szerkezetű, érzéki ösztönöktől indított s vezéreltetett állatot; oda lett minden magasztosabb eszmének érvénye; szerintük az anyagi világ feltétlen, korlátlan, mindent magában foglaló leny; a szellem nem egyéb, mint az anyagi parányok összeköttetése, az emberi cselekedetek indokai csak önszeretet; erény, nagylelkűség, halhatatlanság, gondviselés, merő ábrándok és balga képtelenségek, melyek kielégíthetik ugyan a köznapi észtehetséget, de nem illők az emberi szellemhez.

Ezen materialismus ama rendszernek szükséges következménye volt. De azzal szétomlott egyszersmind mindaz, mi az emberi életnek ingert, becset és méltóságot tulajdonít. Éber figyelő már akkor is jósolhatta volna, hogy ott, hol ama meggyőződések gyökeret vertek, előbb-utóbb a társadalom minden kötelékei felbomlanak. Nem is ok nélkül látták ebben a forradalom egyik főtényezőjét. Ama kornak társadalmi s álladalmi állapotait ugyan elhamarkodva itélték meg azok, kik az érintett tanokat a forradalom egyedüli okának tartják, mivel oly roppant forradalom csak következménye lehetett az események sorának és különféle okok- és okozatoknak; és ama tanok nem nyernek oly kiterjedést, ha az erkölcsi romlottság már általános nem lett volna, és ha a magasb rendűek nem azon tanok elvei serint élnek és cselekednek.

De azon bölcsészek iratai, Voltaire fényes és kimeríthetlen élcze, d' Alembert szellemdús előadása következtében ama veszedelmes elvek egyszersmind a népbölcsek tanainak tartattak, és ez által mintegy szentesitve, minden osztályban gyorsabban terjedtek el, az ingadozók pedig általános szellemi áradat által sodortattak el.

Ez okon és azon tanok által fejlesztett önzésnek fokoztatásával hatottak oly rontólag mindenre.

Ezen tanok, az akkori elterjedt erkölcsi romlottsággal egyesülve bámulatosan vonzó ingerrel birtak mindazokra nézve, kiknek alkalmuk nyilt ez által erkölcstelenségöket egy fonák philosophia köpenyével takargatni. A legmagasb körökben szokássá vált az ember természeti jogairól és az emberi társaság természeti állapotáról társalogni; urak s hölgyek közt körök alakultak, melyekben ama maximák fejtegetés tárgyai lettek, mi által aztán még inkább eltorzítva szivárogtak át a tömegbe, a nélkül, hogy valaki sejdítette volna; mikép ily elvek terjesztése az elnyomott tömegben végre azon gondolatot ébreszti fel: hogy csak az embreknek absolut egyenlősége képezi a társadalom igazságos szervezésének egyetlen s való alapját.

Ezen tanok Párisban divattá válván, azon tekintetnél fogva, hogy ily olcsó áron lehet valaki bölcsészszé, egész Europában megtették körutjokat, és bár kisebb mértékben, de mégis a magasb osztályoknál más államokban is pártolásra, visszhangra találtak. Természeti jogok, természeti állapot és a társadalom ujjászervezése fölötti mindennapi phrásisok mindenki szájában voltak.

Mindenki bölcsész akart lenni a nélkül, hogy gondolkoznék, és a nagy szavakat hangosan utánpapolá a nélkül, hogy értelmöket felfogná. A József által kimondott törvényelőtti egyenlőség azon meg nem értett elméleti kérdéseket a gyakorlat terére vitte által, és már most többé nem a lehetlenről volt szó, hanem arról, hogy a lehetséges mikép volna életbe léptethető. Ekkor Condillac leghívebb, leghevesebb tanitványai egyszerre elnémultak, mihelyt tőlök bizonyos előjogok feláldozása kö-

veleltetett a nagy tömeg részére; és ez által a veszélyes propagandának fonala csakhamar megszakadt.

Későbbi kor azt vetette szemére Józsefnek, hogy ő ezen csábító elmélettől elkapatva lépett a reform terére; de csakhamar követve természetes hajlamát a kényuralomhoz, csak azért az emberi jogok védőjének vetette föl magát, hogy a kényuralmat annál könyebben gyakorolhassa, és így minden jó szándokát kétségbe vonták.

Távol legyen tőlünk tagadni akarni, miszerint ezen átalánosan elterjedt nézetek amagyis heves lelkületére befolyást gyakoroltak; de tettei mégis azt tanusitják, hogy akarata őszinte volt, nézetei meggyőződésen alapultak. Ő az emberi jogok helyreállitását nem üres elmélkedésbe, mely a társadalmi viszonyok fölbomlásához, de oly reformok tettleges létesitésébe kereste, melyek az államszerkezet állandósitásához vezetnek. Ő a stabilitás makacs s megrögzött híveinek hitök ellenére is be akará bizonyítani: hogy az állam, a kor kivánatival megegyező ujjászervezése keresztülvihető minden veszély nélkül, ha ezen átmenet kellő vigyázattal és annak idején az uralkodó által előkészíttetik; meg akará mutatni, hogy ama elemeknek, melyek a tömeg fölizgatása által alólról fölfelé korlátlan hatalomra törekszenek, korlátok emeltetnek, ha maga a kormány kezdeményezi a szükségessé vált reformot.

És e tekintetben nézete helyes volt. De az eljárás módjából, amint t. i. az uralgó elmélet egyes eredményeit életbe léptetni igyekvék, kitünik: hogy nemes vágyától, mindent, mit jónak talált, azonnal létesitve is látni elragadtatva, kényszer-eszközökhez nyúlt, és mindazt, mi tervei kivitelének némileg utjába állott, előkészület és kimélet nélkül félretaszította.

Ha igyekszik előbb elveket megállapitani és azokra támaszkodva rendszerét fejteni, és akkép lépésről lépésre haladva tervét fokonkint életbe léptetni; akkor tökéletesen fölfogták volna őt azok, kik ez által szándékait csak sejtegették; és vele egy gondolkozásuak a haladás zászlója alá tolakodván, közremunkáltak volna vele a magasztos czélnál, és ő nem leendett kénytelen mindent maga kigondolni, magyarázni, rendezni, sőt az életbe léptetését is maga vezetni. Működési téren ezen elszigeteltségé oka vala, hogy reform-terveit csak nagyjában és töredékesen, nem egyszerre és teljes összhangzásban hirdettette. Tervezetének egy általános áttekintését foglaló rajza eloszlatta volna nagy részben a kételyeket és bizonytalanságot, mely főleg onnét eredett, hogy azon népek, melyek nemzeti intézményekkel birtak és most azokat gyökeres változtatással fenyegetve látták, nem tudták: hol állapodik meg a czélzott reform, s mi marad meg a régiből; eloszlatta volna ama bizonytalanság-szülte gyanut is, hogy az egyes nemzetek minden törvényes jogait és szokásait kénye kedve alá hajtani akarja. E gyanu fő kutforrása volt a középrend ellenzéki érzületének is, mely ólomsúly gyanánt intézkedéseire nehezült.

József igen jól tudta, mi kivántatik a birodalom anyagi és szellemi jólétének előmozditására; de a mértékben tévedett, mely szerint mérendő lenne, amugyis a roszhoz szokott nép alsó osztályainak a jó, mert az embereket maga után itélte meg, nem vevén figyelembe: miszerint egy lámpavilág sugárai csak bizonyos határig terjesztenek világot. Rotteck Károly, a történetiró igen találólag jellemezte uralkodását e szavakban: „József úgy távozott el birodalmától, mint munkás, ki a reá bizott földet áradás ellen megvédeni akarta ugyan, de az ár rohama több izben

szétszakitván töltéseit, a vetése nagy részét magával sodorta el. Est-alkonyatkor haza ballag elszomorodva, de jó lelkiismerettel, hiszen emberileg napszámolt."

Ha mindent, mit e lapokban J ó s e f- s működéséről fölhordtunk, összefoglaljuk, és a fölötti szétágazó véleményekkel egybevetjük, azt a következtetést hozhatjuk ki: miszerint létezése s o k a k r a nézve nyomasztó vala ugyan, de az e g é s z r e nézve most is jótékonyan hat.

Azt hisszük, hogy ki van merítve minden, minek érintése szükséges vala, hogy K á l m á n király és J ó s e f császár közt fölállítandó párhuzamhoz fogjunk, mely velünk e munka czélját közelebbről megismertesse.



I.

A távoli középkor félhomályából egyre világosabban tünnek elő az ujabb kor rajzának körvonalai, melyekre a társadalom minden részének a felvilágosultság által teljes tevékenységre keltett kölcsönös viszonhatása — az ó koréval egészen ellentétes jelleget nyom. A hőserő regényes vonásai, a költői föllengésü rajongás, a babonával telt mysticismus, a vakhit az ő előitéleteivel, végre az ököljog erőszakai annak vad sajátságaival és szokásaival elenyésznek a látkörről, melynek határai közt a polgárisulás lobogói alatt müvészet és tudomány, ipar és kereskedelem tenyészik, hogy az emberiséget további tökélyesbülése felé vezesse.

Minden más alakot nyer; egyesek túlvitt szabadsága törvény előtt hajol meg, s a hűbériség bukása tágabb kört nyit az állampolgári jogoknak, melyek közé a társadalomnak eddig kizárt és megvetett osztályai vétetnek fel. A hatalmasak önkénye helyébe közakarat kifejezéseként lép az államhatalom, a kormánytevékenység növekedik s minden egyes számára ki van a kör szabva, melyben önálló működése a törvény oltalma alatt arathatja szorgalma gyümölcseit. Szóval: az ököljog hátrál az értelem jogai elől, mert az emberiség oly korszakba lépett, melyben az anyag fölött szellem az úr.

Világos, hogy e korszak nem lehetett a nyugalom szaka, hanem a folytonos mozgásé s ama határozottság és szabályozottság utáni törekvésé, mely az emberiség növe-

kedő szükségei igényelte társadalmi és politikai jogviszonyoknak adjon alakot: nem lehetett azonban elkerülni, hogy e mozgalom gyakran egészen téves irányt ne vegyen, s épen ezért e korszakban oly gordiusi csomókat képező bonyodalmakkal találkozunk, melyeket az egymás ellen ható különböző erők összeütközése széttéphetett ugyan, de meg nem oldhatott.

Mindammellett azonban, hogy az ujabb korban minden, mire az ember felébredt szellemi tevékenysége adá meg az ösztönt, még csak a fejlődés fokán állott: mégis egy más oly alakot öltött már, hogy teljes alappal birónak mondhatjuk azon állítást, miszerint az állampolgári viszonyok épen úgy, mint a természet-, nép- és magánjogi állapotok, a középkoréinál sokkal előnyösebbek valának.

A legkiválóbb, minek képződése a középkort az újkorral összekötő átmeneti szak alatt kezdődött, s mi a wesztfáli béke után lassanként szilárd és maradandó alakot vőn magára: az europai államrendszer volt.

Az emberi javak legbecsesbikének fenntartására nézve legfontosabb és következéseiben legjótékonyabb volt az, hogy az ujabb korban nem keletkezett a régi rómaihoz hasonló világbirodalom; mert az ember minden legjobb reménye el fogott volna merülni a vasmarkú önkényuralom elkerülhetlen állapotában, s ennek nyomása alatt a legnemesb erők elhaltak, vagy ellenszegülésre ingerelten kétségbeesési harczot merényletteк volna; és végre elfajzásukban zsákmány- s uralomért küzdve, a polgárisulás terét ujolag elpusztították s a müveltség oltárát a vadan betörő barbárság bálványimádásával megfertőztették volna.

Ily állapot visszatérését, melyből az emberiség minden szellemi erőnek századokon át kitartó megfeszitésével

bontakozott ki, csak az gátolta meg, hogy az egyenlőleges fejlődés menete azon elvek fölötti egyetértésre vezetett, melyeket mi ma „közszellem“ kifejezéssel jelölünk.

E közszellem azon alap, melyen az államrendszer egész épülete nyugszik, mert csak ennek befolyása teszi lehetővé valamennyi erőnek egy és ugyanazon czélra való öszhangzatos közreműködését, mely az állam fenntartásában és önállóságában nyilatkozik ott, hol azon közegek szabad kifejlődése biztosítva van, melyeknek összehatása a társadalom szabályzott állapotát eredményezi.

A középkori intézmények súlya alatt lenyügözve tartott közszellem az ujabb korban annál hatalmasb lendületet vőn — s a mindig hatalomnövelésre törekvő önzés becsvágyának a társulati eszmék útján szilárd határokat szabott. A gyöngébbek az erősek ellen szövetkezve egyesültek s az államoknak egymásmelletti szabad fennállása lehetővé lön. Az egyes államoknak a hatalmasabbak ellen ekként sikerrel védett önállóságából végre az erők egyensúlyának fogalma származott, melynek helyes felfogása azon meggyőződésre vezetett, hogy a hatalom önkényes kiterjesztésére czélzó minden törekvésnek egyesített erővel ellenszegülni s a létezésében fenyegetett államnak fenntartásával hasonló vészélyek ellen a többit is megóvni kell.

Az erők egyensúlya, mely végelemzésében a közszellem érzetére vihető vissza, a népjog alapját képző elvek megállapitását idézte elő, melynek védszárnyai alatt az europai államok kölcsönös viszonyaikban egy nagy község gyanánt tünnek fel.

Ha már most a középkor viszonyait az ujabbkoréival hasonlítjuk össze, azon meggyőződésre jövünk, hogy mind a két korszaknak a haladás emeltyűiként tekintett egyéni-

ségei, hatáskörükre nézve merőben különböző helyzeteket foglalnak el.

A régebbi korban a dolgok élén álló egyén az események kiindulási pontja gyanánt tekintendő, mig az ujabb korban viszont az események helyezik az egyént az ügyek élére, mert a középkor szellemszegénysége egyes nagy észtehetségeknek több alkalmat nyujtott arra, hogy eszméik által a korszellem irányára hassanak; mig a fölvilágosulás eredményezte eszmedússág az ujabb korban a korszellemnek adott irányt, melyet a legkiválóbb egyéniségnek is követnie kellett, ha csak az ellenszegülés által önmagát lehetlenné tenni nem akarta. A régibb kor némely egyéneiben öszpontositott értelmiség az ujabb korban a felvilágosultság alapján nyugodott s egyes kiváló egyéniségek csak mint ennek összszavazata jelentek meg, melyet a korszellem a haladás mérlegébe vetett, hogy a polgárisulás hathatós tényezőiként müködjenek a nyilvános élet szinterén.

Az eszmék gyakorlati kivitele tehát — akár enmagukból merité ezt az egyéniségek, akár a közvélemény visszfényeként vették fel magukba — e gyakorlati kivitel a tér, melyen a reformer minden korszakban s minden viszonyok közt többé kevésbé önálló szerepet viszen. Épen ezért ez is a legalkalmasabb nézpont, melyből őt s általa korát megitélni lehessen.

Ehhez képest e téren is fogjuk követni a kitünő két egyéniséget, kiknek nevei ezen értekezés élére tüzvék — s összehasonlitandjuk müködéseiket, valamint a korviszonyokat is, melyekre befolyást gyakoroltak, vagy melyeknek befolyása alatt cselekedtek.

II.

Elmondottuk már, mily izgalomba hozták a 11-ik század vége felé a keresztes hadjáratok Europa népeit, s jeleztük az eszméket is, melyek a 18-ik század végén azokat kormányozták.

Az előbbi vallásos, az utóbbi politikai természetű mozgalom volt; ott jámbor rajongás, itt az emberjogok elismerésén alapuló szabadság volt az emeltyű, mely az emberiséget bizonyos czél elérésére ösztönzé. Ott a vallás vakbuzgósága, itt a szabadság vakbuzgalma tolta ki a magas czélt a lehetőség látköréből. A tévútra jutott mozgalom elveszté eredeti tiszta jellemét — s a felyvást háttérben lappangó önösség és haszonlesés hatalmába kerité az előnyöket, melyeknek a keresztyénség szent harczáért való buzgó felkeléséből az állampolgárság számára kellett volna fejlődniök.

Mindketten: Kálmán és Jósef; a kormány gyeplőit kezeikben tarták, midőn ezek különböző mozgalmak után s különböző időszakokban már világtörténelmi jelentőséget nyertek.

Mint ezt már e tárgy korábbi fejtegetésénél megmutattuk: Kálmán a vallási mozgalmat, melynek következménye a keresztes hadjáratok valának, az imént jelezett szempontból itélte meg. A keresztes hadjáratok közvetlen következményei, melyeknek nagy terhét az azokban részt vett népek és uralkodók viselték, úgymintén a nagy vállalatnak végkép elvétett czélja, bebizonyíták; hogy Kál-

mán nézete alapos s a mozgalommal szemközt választott álláspontja helyes volt.

Hasonlítsuk csak össze Magyarországnak Kálmán alatti 1096-iki állapotát Anglia 1194-iki állapotával, midőn ennek királya, oroszlánszivű Rikhard öt évi távollét után tért vissza a szentföldről, s országát a legvadabb fejtelenség ziláltságában találta, — s teljesen fogjuk az elsőnek mind éles eszét, mind pedig állambölcsességét méltányolni. Mert csupán annak lehetősége is, hogy a keresztes hadjáratokban való részvéte Anglia állapotához hasonlóba vethetné népét, elegendő okúl szolgált neki mindennek elkövetésére, hogy az akkoron egész Europát izgató vallási föllengés Magyarországot is magával ne ragadja.

Kálmánhoz hasonlólag Jósef is jól fogta fel korát, midőn az itt már elésorolt indokoktól vezérelve, egészen korszaka szellemében kezdeményezé a reformot oly czélból, hogy népeit a téves pályára siklott politikai izgalom veszélyes következései ellen megóvja.

Hasonlítsuk ismét össze az ausztriai viszonyokat a franczia köztársaságéival, midőn ez utóbbinak élén Robespierre állott a jólléti bizottmánynyal, — s itt is azon meggyőződésre fogunk jutni, hogy Jósefnek korszellemhez mért eljárása nagy politikai válság okát távolitá el, melynek bekövetkezési lehetősége még azon rendszabályokat is kimenti, melyek államaiban más irányú jogváltozmányokat idéztek fel.

Mindakettő merőben ellenkező úton érte el czélját: Kálmán a korszellem nyomásának ellenszegülésével; Jósef a korszellem intő szavának átértésével.

Átaljában, azon viselet, melyet kiváló egyéniségek a korszellem fölött uralgó eszmék irányában követnek, szel-

lemi nagyságuknak legbiztosabb mérve; a rokonszenvek kisebb vagy nagyobb terje viszont, melyet eszméik a társadalom erkölcs-szellemi életében keltenek, a felvilágosultság szélső határvonalait jelöli.

A 11-ik században a kiváló észtehetségek a polgárisulásnak még parlag terén elszigetelt szellemi hatalmak; — a 18-ikban pedig már a felvilágosultság művelte föld szellemi terményei valának.

Elébb, szellemi sugáraik kilövellése a megismerés világosságát terjeszté; később azon tűzpontokká váltak, melyekről az értelmiség visszafénylő sugárai a még szendergő szellemi erőket tevékenységre ébreszték.

Kálmán ennélfogva azon források egyike gyanánt tekintendő, melyekből a 11-ik század felvilágosultsága ömlött; mig Jósef a 18-ik században uralkodó felvilágosultságnak volt gyermeke. —

III.

Még a teljes szellemsötétség korában is, midőn az ember szellemi tulajdonai fölött még az állati ösztön uralkodik, szendergenek keblében érzelmek, melyek minden jóra és magasztosra fogékonyak, ha egy nagy eszmével való érintkezés villanyütéssel ébreszti azokat létük öntudatára. Ezen érintkezési pontot feltalálni s arra akképen hatni, hogy ez feltalálója szellemi befolyásának egy részét magába fogadja: ez a feladata annak, kit a természet rendkivüli szellemi tehetségekkel ruházott fel, hogy a pol-

gáriesulás lánczolatán az első szemet képezze, melyhez a többiek fűződjenek.

Miután természetes, hogy oly korban, midőn az előitélet észindok-, az öröklött szokásokhoz való merev ragaszkodás következetesség-, a vakhit meggyőződés gyanánt érvényes, a nagy teremtő ész sokkal magasabban áll kortársai fölött, sem mint érthető legyen: ehhez képest czéljai elérése végett e magasságból annyira kell leereszkednie, mig kortársai felfogási képességének szinvonalára lép.

A lángész, mely szellemi szárnyainak minden lebbenésével fölebb és fölebb emelkedik, végtére eltűnik kortársai látköréből, s gyakran századok múlnak, mig a felvilágosultság pályáján haladó emberiség oda ér, hová amazt eszméinek gyors röpte ragadta.

Bebizonyítottuk, mily magasan állott kortársai fölött Kálmán, s egyszersmind megmutattuk, midőn az isten-itéletekre vonatkozó törvényéről szólánk, mily jól tudta kortársai felfogási képességének horderejét megitélni; ezért szállott ő alá a magasból, hova lángesze helyezte, ama lépcsőre, hol eszméi viszhangra találtak kortársainál, kik a haladás ösztönerejét érzék ugyan magukban, de annak útat nyitni képesek nem valának.

Egészen más a felvilágosult korban élő nagy ember helyzete. Ha a felvilágosultság világa a társadalom nagyobb rétegein már áthatott, akkor nem vakít többé, hanem gyújt, mert az eszme nem esik már kopár földbe, de egyszerre tulajdonává lesz a végtelenségig szaporodó szellemi tényezőknek; s a mohó ösztönszerű vágy: a megértettet rögtön valósitva is láthatni, hajtja az eszmét, és egyetlen ugrással akarja elérni a czélt, melyre nyugodt haladásnak kell vezetni, hogy azt — habár lassan, de biz-

tosan elérhessük. E mohó vágygyal összekötött törekvés, hogy az ily eszmék valósitásának ellenszegülő társadalmi elemek annak részére megnyeressenek, csakhamar vélemény-türelmetlenséget idéz elé, mely veszélyes tévutakra visz; mert ha a meggyőzés vagy rábeszélés okforrása az ellenszegülő elemek megtéritése nélkül merült ki, az ember nagyonis hajlandó erőszak alkalmazására, mely kényszerrel és elnyomással eszközölje a sikert, minek elérése csupán az erkölcsi meggyőzésnek volna feladata. Így válnak gyakran kényurakká a szabadság legfőllengőbb hősei, az emberiség fennhangzatú szóvá, a törvény merő phrásissá lesz, ható és kötelező erő nélkül.

Az egyéniségnek tehát, melyet a felvilágosulás szült s a társadalom élére helyezett, különös figyelmet kell azon elemekre fordítania, melyeket még nem hatott át az eszmék igazsága, miknek ő a szellemi közegök. Nem szabad ellenök támadó-térre lépnie azon okból, mert még nem jutottak a felvilágosulás azon fokára, mely a társadalmi viszonyok helyes felfogására vezet; miután nem bennök, hanem a reájok befolyást gyakorlott viszonyokban kell keresnie korlátoltságuk, szerzett előjogaikhoz ragaszkodásuk és ebből folyó önösségük okait. Lehetővé kell tennie a haladás és a conservatismus elvei közötti per-alkut, hogy az egyiknek a másik fölötti rögtöni teljes győzelme a reactio szellemét ne keltse fel, mely mindig végletek felé tör, s a gyöngébbnek a hatalmasabb általi elnyomatásával végződik, vagyis, az anyagi erőnek a szellem fölötti győzelmére visz. Ennek következése azután az állapot, hol minden rendszabálylyal elégületlenek tömege áll szemközt, mert a törvények csupán a pártszellem kifolyásául vannak tekintve.

Oly korszakban, midőn a korszellem az állami és társadalmi viszonyokkal nyilt ellentétben áll, a cselekvőtérre hivatott reformer szerepének közvetítőnek kell lenni, hogy a régiről az újra való átmenet hidon, nem pedig mélységen át történjék, mert csak így kerülhető el a pártok összeütközése, melynek vége egészen az esetlegesség kezében van.

Emberi erő veszély nélkül emelheti ugyan fel s teheti át más helyre a botlás kövét, hol az senkinek sem áll útjában; de ha arra engedi magát csábittatni, hogy a gyorsabb czéltérés végett dobást kisérljen meg véle, akkor e kisérlettevő erő nem gátolhatja meg többé a szerencsétlenséget, mely bukását okozhatja!

József oly korban élt, midőn a felvilágosulást feltartóztatni többé nem — de pályáját szabályozni lehetett. Jeleztük az eszméket, melyeknek ő volt zászlóvivője, felsoroltuk az elveket, melyekre támaszkodva akarta ő ezen eszméket a népéletben meghonosítani, s azon elemekről is emlékezénk, melyeknek érdekei ezen eszmék létesitését meghiusítá. Az által, hogy ő kezébe ragadta a korának szellemén uralkodó eszmék zászlóját, a haladás számára útat tört ugyan, s a reformot forradalom felidézése nélkül tevé lehetővé, következéskép a korszak által reábizott feladat nagy részét megoldá; azonban elveinek igazságától át- és áthatva, nagyon is bizva számította arra, hogy népeinek összege ezen igazságot szintén átértendi és méltányolandja, — s így az újat a régi helyébe minden előkészitő lépés nélkül helyezte, és az elemekre, melyeknek érdekeik ekként veszélyeztve lőnek, nem fordított kellő figyelmet. Pedig államaiban ezen elemek még elég hatalmasak valának arra, hogy azokat, melyeknek nézeteit maga József képviselé, paralyzálják; mig tehát ő a veszély-

nak, mely a demagog-szellem lehető kifejlődéséből az állam legközelebbi jövőjét fenyegette, elejét vevé: más irányban oly ellentállási szellemet keltett, mely minden tervezetének gátlólag állott útjába.

IV.

A természet többféle különbözőséget alapított az emberek közt, s e különbözetek kellő felismerése és további kiképzése csak a miveltség magasabb fokán lehető. Ezeknek, a többi fölött kiváló egyike a nemzetiség.

Valahányszor oly korszakot élt le a nemzet, mely tetterejének becsületteljes emléke gyanánt áll a történelem lapjaiba feljegyezve s átadva a jövőnek: a nemzetiségi érzelem is erőteljesebben nyilatkozik; oly idősaakok után viszont, melyek a nemzet életére árnyékot vetnek, annak gyakran egész ruganyossága elzsibbad. Ennélfogva igen természetes is, hogy a nemzet bárminemű idegenszerű befolyásoknak, az említett állapotok egyikének vagy másikának bekövetkezéséhez képest, több vagy kevesebb visszahatással áll ellenök; miértis épen nem lehet következtetni, hogy ugyanazon nemzet, mely egy időben a nemzetiségi érzetével merőben ellenkező reformokat ellenzés nélkül fogadta el, vagy magát az ellenséges hatalom reátódulásának kész volt alávetni, ugyanezt más korszakban is teendi; mert hiszen ez mindig azon viszonyoktól függ, melyek a nemzetiségi érzet erőrekapását vagy zsibbasztását okozzák.

A hatalmas perzsa királyok Görögországba töréseinek Marathon, Salamis és Plataea azért lön következménye, mert a Görögöt akkor nemzetiségi érzelme inkább szabad emberként halni, mint rabszolgaként élni késztő; mig ellenben Cheronaea terén sírba szállott nemzetiségi önállósága, nem mert Maczedon Fülöp volt túlerős, hanem mert az akkor már korcsosult Görögök nemzetiségi érzelme volt nagyon gyönge.

Ezenkivül a származás, a hazaföld, a nyelv és szokások közös sajátságai minden — nemzetté összeforrott embertársulatra bizonyos jelleget nyom. Annak tehát, ki a nemzet képzésére hatni kiván, a nemzeti jellemnek e természetadta s az idő folyamával mindinkább képzett alakját szorgalmasan tanulmányoznia s helyesen megválasztania kell a képzési eszközöket, melyekkel a nemzetet a polgárisulás magasabb fokára emelje, ha bármi néven nevezendő okok kényszerítik arra, hogy a jót, mely másutt már gyümölcsözött, a honi földön is tenyészővé tegye.

A hóditásoknak és önkénytes meghódolásoknak s egyes nemzetek törekvéseinek, hogy magukat erős, természetes határokkal köritsék, továbbá az öröködési jogoknak s uralkodó családok egyezményeinek elkerülhetlen következése lön oly tartományok összeforradása, melyekben különböző néptörzsek egy kormány alatt egyesültek. Így fejlődött ki az ujabb időben a nemzetiség fogalmának magasabb értelme, mely szélesebb alapon nyugszik, mint a közös nyelvé és származásé. Az intézményeknek, melyek a különböző nemzeti jellemek egyes fővonásait összhangzó egészszé egyesítik, lassanként el kellett törülniök egyes nemzetek elkülönzésére törő irányait, s a heterogen részeket egymáshoz közelebb hozván, oly érzületet kellett

szüleiök, mely minden erőt a nemzet közjólétére és nagyságára vezető közös pályára térítsen! —

Szép eszme ez, melynek valósítása sok üdvöst és nagyszerűt hozhatna az emberiségnek, a gyakorlati népélet mezején, azonban alig kivihető! — A kérdések: melyik nemzetiség az uralkodó? melyik nyelv legyen az átalános közlekedési eszköz? A törvényhozás szellemében miként tükröződjenek vissza a közös egészet képző néptörzsek jellemvonásai? — mindezek, békés úton alig megfejthető feladatok. Ezen eszmék vivői, kik ma oly örömest hivatkoznak Éjszak-amerika köztársaságára, s ezt ez eszmék megtestesülésének tartják — feledik, hogy az europai politico-socialis viszonyokat az Egyesült-államokéival nem lehet összehasonlítani. A történelmi jog, mely Europában minden gyökeresebb reformnak, kivált, ha különböző néptörzsek szétágazó érdekeinek egy kerékvágásba hozásáról van szó, gátlólag áll útjában, e történelmi jog Amerikában nem létezik; ott még mindig az alkotmány képzi a nemzeti jellemet, mig Europában a már nyilatkozott nemzeti jellemből származtak az alkotmányok.

Ezen eszmék, bár az ujabb kor világpolgárságának kifolyásai, csak a régi időszakokban, bár nem a meggyőződés útján, valának kivihetők. Akkor, midőn a nép tömegei még a politikai jogok sorompóin kivül állottak, a nemzetiségnek csak a hűbérijog volt képviselője; ennélfogva a hóditó nemzetiség könnyebben válhatott uralkodóvá is, mert a hűbéri rendszer hálójának a legyőzöttek fölötti kiterjesztésével az alólról feltörekvő nemzetiségi érzet könnyen elfojtható volt: ekként a kérdések, melyeket mi az ujabb korban, midőn minden cselekmény jogalapja kutatva lön, a legnehezebben megoldhatók egyikének tartunk, önként elmaradtak, s a hatalom kivihette akkor azt, mi ké-

sőbb a meggyőződés határain kivül feküdt. S mindemellett gyakran századok múltak, míg a győző a legyőzöttel egy nemzetté olvadott össze.

Vessünk egy pillantást Anglia történetére, s ezen állítás igazsága világosan álland előttünk.

Hódító Vilmos, norman herczeg a hastingsi csatában megsemmisíté az Angliában levő szász néptörzs erejét, s a szász a norman szolgájává törpült, de semmiféle nyomás sem volt képes az angol-szász nemzetiségre norman-szokásokat erőltetni, vagy amannak nyelvét kiirtani. Fenntartotta ez magát, sőt meg is erősödött az üldözési korszak alatt, s végre a fajok, szokások és nyelvek azon vegyületét idézte elé, melyből századok multával az angol-nép keletkezett. Mélyebb tekintés e nép törvényhozásába és nyelvébe világosan mutatja, miként képződött a norman miveltségből és hősiségből s a szász szilárdságból és szabadsági szellemből a mai angol nemzeti jelleme.

Tovább fűzve ezen előrebocsátott szemlélődések fonalát, azon álláspontra fogunk jutni, honnan Kálmánnak és Jósefnek a kormányuk alatti nemzetiségekkel szemközt foglalt helyzetét — midőn t. i. azon reformokhoz kezdtek, melyeknek czéljáúl az állam monarchiai egysége volt kitűzve — helyesen megitélhetjük.

Mint ezt már a kellő helyen kimutattuk, Kálmán a fegyverei hatalmával meghódított tartományokat, Horvát- és Dalmátországot nem a középkori győző szempontjából — kinek a legyőzöttek fölötti önkénye határokat nem ismer, — hanem a bölcs államférfiu szempontjából tekinté, ki a karddal elfoglaltnak birtokát nem kényszer útján, hanem közös érdek lánczával akarta többi államaihoz tartósan csatolni.

Az elfoglalt tartományok belviszonyai szervezésének czélja ehhez képest az volt, hogy azokat Magyarországéival azonosítsa; hogy ezt tehesse, átruházta Horvát- és Dalmátországra a magyar nemzet azon alkotmányszerű jogait, melyek a győző és legyőzött közötti különbséget megszüntetve, Magyarország s az alávetett tartományok lakóit az állampolgári jogok egyenlő élvezetében részesiték. Ezen alapon kellett aztán a közigazgatási egység rendszerének épülnie, a nélkül, hogy az ujabb nemzeti élet zavaró csorbulást, vagy a nemzeti érzelem sérülést szenvedjen; a néptörzseknek egymáshoz szorosabb csatlakozását, mely csak a kölcsönös érdekek viszonhatása útján érhető el, az időre bízva.

A már felsorolt indokok, melyek J ó s e f et egy politikai-társadalmi reformnak államaiban való kezdeményezésére inditották, egyszermind arra birták őt, hogy a monarchia kimondott egységében minden nemzetiségnek egy nagy egészszé egyesitésére törekedjék; ennélfogva ő a történelmi jogok s a különböző néptörzsek külön érdekei helyébe a nemzetiség azon magasabb fogalmát akarta léptetni: mely az újabb intézményeket átlengő emberiség szellemétől életre keltve, ama czél felé tör, mely az állampolgárok minden osztályának a különböző néperők öszpontositása folytán előidézett átalános jólétében találja megtestesülését.

Mindketten tehát, daczára a népeik irányában foglalt különböző állásnak s a korszaknak, melyben éltek — egy s ugyanazon c z é l felé törekedtek, s csak az útak, melyeken e czélt elérni akarták, tértek el egymástól.

K á l m á n az intézményeket, melyeknek az állam egységére kellett volna vezetni, a nemzeti jellem alapjára építé, — J ó s e f az állam egységében arra látott alapot,

hogy ebből az egész monarchiára kiterjedő nemzeti szellem fejlődjék ki.

Kálmán megoldá feladatát, mert a nemzetiségben szövetségesre talált. — Jósef tervezetei meghiusultak, mert az egyes nemzetiségek szétágazó erői erősebbek valának az intézményei által életre keltett öszpontosítás vonzerejénél.

Ha már most közelebbről vizsgáljuk azon szellemet, mely Kálmán és Jósef időszakait jellemzi, azt fogjuk találni, hogy mind a kettőnek eljárása a korviszonyok természetes következése volt.

Kálmán szellemi tekintetben magasan állott kora fölött, melyben a még alig hajnálló felvilágosulás benne támaszpontra talált; — Jósef, mint cselekvési korszaka felvilágosultságának képviselője, támaszkodott arra.

Kálmán ennélfogva kortársaira saját teremtményű eszméi által hatott, mig Jósef az eszköz volt, mely által az újabb kor eszméi az emberiségre hatottak.

Hatáskörükben ily helyzetet foglalva tehát Kálmánnak könnyebb volt felismerni a határokat, melyeket a reformnak a 12-ik században átlépni nem volt szabad; mig az emberi erőknek az ész uralma alatti öszhangzatos kiképzése, ezen eszme, mely Jósef idejében az összes europai értelmiséget elfoglalva tartá, Jósef látköréből eltávolitá a határt, melyen túl a világpolgárság a nemzetiségi érzelemmel összeütközésbe jött.

V.

Bármily különbözők valának is a körviszonyok s a helyzet, melyet Kálmán és Jósef azokkal szemközt a 11-ik és 18-ik században elfoglalának, azért reformjaiknak bizonyos irányban hasonló eredményük lön.

Mind a kettőnek egymás mellé helyezésével hatásuknak nem azon körében akartuk azokat egymással összehasonlítani, hol az államkezelésnek egyes ágainak vagy átalában az egésznek is javitása forog kérdésben, mert ez mindannyiszor ismétlődött, valahányszor erőteljes és rendező szellem állott az országkormánylat élén; mert ha közigazgatási tekintetben oly eredményeket vívtak is ki, melyek a jog és törvényesség érzékét felkeltették, a magánvagyont biztositák, az államjövedelmet növelték, a fegyveres hatalmat erősbíték, szóval, a társadalom állampolgárlati állapotát a kiképzés magasabb fokára emelték: ezen eredmények csupán azon határok közt, hol népeik laktak, nyerének nagyobb jelentőséget, s nem vergődhettek azon világtörténelmi horderőre, mely a lángésznek a korszellemre s ennek viszont amarra gyakorlott hatásából keletkezik.

Az egyén által képviselt eszmének a fennállóra gyakorlott hatásából s az ekként felidézett visszahatásból oly események származnak, melyeknek közvetlen vagy közvetett következményei nem csak a népre, melytől az inditó erő jött, hanem átalában az egész emberiségre nézve is fontos befolyásnak. Mert az ily események emeltyője

nem az intézményekben fekszik, melyeknek ideiglenes hatásuk a közérdek határainál kezdődik vagy végződik, hanem egy eszmében, mely idő és tér korlátait nem ismerve szellemszárnyakon repüli át a megismerés véghetlen terét, érintkezésével ébresztve fel az emberiségnek még szendergő szellemi erőit.

Az újnak az ó ellen, a szellemi életnek a szellemi zsibbadtság ellen, az ifjui erőnek az agg gyöngeség ellen most következő harcza azután a sötétségből a világosság felé való feltartóztathatlan haladásra vezet, mig a barbárság végre enged a polgárisulásnak, s az emberiség a felvilágosulásra egyre fogékonyabbá válik.

Az emberiség ügyének tehát — mint ez az előrebocsátottakból következtethető, — mindig azok használtak legtöbbet, kik az emberi faj nemesbitésére tartós befolyást gyakorló eszméknek adtak életet. Ha ennélfogva a kiváló szellemet, melynek a sors jelentékeny hatáskört osztott, helyesen akarjuk megbirálni, úgy nem csak cselekedeteit kell szigorú vizsgálat alá vennünk, hanem szellemét is a kornak, melyből azok származának, vagy, mely ellenök hatott, hogy kipuhatollhassuk, valjon befolyása közvetlenül csak a jelenre szorítkozik-e, vagy a jövőre is kiterjed. Mennél nagyobb eszméinek hordereje, mennél inkább hatottak ezek a jövőben is az emberiség szellemi tulajdonainak kifejtésére, annál többet tett ő a polgárisulás és felvilágosultság érdekében, következéskép a valódi nagyságnak annál magasabb fokát érte el.

Ha már most összevonunk mindent, mit Kálmán és Jósef hatásáról: a korviszonyokból folyó indokokról, melyek őket a reform terére lépni késztették; az elemekről, melyek e reformok útjában gátként állottak; szellemi tetterejük közvetlen eredményeiről s végül a jövőre gya-

korolt erkölcsi befolyásuk horderejéről mondottunk: az ítélethozásnak kijelölt álláspontjáról az egészet áttekintve, egyszer már kijelentett szavunkat végezetül ismételnünk kell, azt t. i. hogy Kálmán léte a 11-ik s Józsefé a 18-ik században, az emberiségnek kedvező végzet ajándéka vala.



